

KOVÁSZ

TARTALOM

A szegénységről – másképpen	73
David J. Harper: Magyarázzuk a szegénységet: a véleménytől a diskurzusig	77
Kocsis Tamás: A materializmustól a teljes emberig.....	101
Magyari Beek István: Gazda(g)ság és sze(r,g)énység	137
Kocsis Tamás: Válasz Magyari Beek Istvánnak	149
Horn Gergely: A turizmus hatása az ökológiai és a társadalmi sokféleségre.....	153

KIADJA ÉS SZERKESZTI AZ ALTERN-CSOPORT

Főszerkesztő: Kocsis Tamás

Felelős kiadó: Kindler József

Kovász, V. évfolyam, 3–4. szám, 2001. ősz–tél

TARTALOM

A szegénységről – másképpen	73
David J. Harper: Magyarazzuk a szegénységet: a véleményről a diskurzushoz	77
Kocsis Tamás: A materializmustól a teljes emberig – A fogyasztás önkéntes csökkentéséről a nyugati társadalmakban	101
Magyar Beck István: Gazda(g)ság és sze(r,g)énység – Kocsis Tamás <i>Gyökereink: Örömről és gazdagságról egy világméretű fogyasztói társadalomban</i> című dolgozatának ürügyén.....	137
Kocsis Tamás: Válasz Magyar Beck Istvánnak	149
Horn Gergely: A turizmus hatása az ökológiai és a társadalmi sokféleségre...	153
Altern-hírek	167
A Kovász 2000. és 2001. évi számainak jegyzéke	169
Tárgymutató.....	170

Az Altern-csoport alapító tagjai:

Baranyi Árpád, Dabóczi Kálmán, Kindler József és Kocsis Tamás

A folyóiratban megjelent írások teljes terjedelmükben megtalálhatók a <http://korny10.bke.hu/kovasz> internetcímen. Internet-hozzáféréssel nem rendelkezők a folyóiratot az Altern-csoport postacímén rendelhetik meg: Budapesti Közgazdaságtudományi és Államigazgatási Egyetem, Környezetgazdaságtani és Technológiai Tanszék, Altern-csoport, 1828 Budapest, Pf. 489.

A szegénységről – másképpen

„Talán nem volt még olyan esemény a világtörténelemben, amely oly mértékben magára vonta volna a világ figyelmét, annyira megváltoztatta volna kollektív tudatunkat és olyan erővel demonstrálta volna, hogy az emberiségnek újra kell fogalmaznia az ön maga által felállított fontossági sorrendet, mint a szeptember 11-én bekövetkezett horzalmas tragédia. Az emberiség nagy része órákon belül megtudta, hogy egy gyűlölettel és erőszakkal teli világban senki számára sem létezik biztonság vagy menekvés, még a világ legerősebb katonai és gazdasági hatalmának gazdag kiváltságosai számára sem”, írja David C. Korten az Altern-csoporthoz eljuttatott üzenetében. Jóllehet lapszámunk tartalma már a nyár folyamán kialakult, az Egyesült Államok elleni példátlan terrortámadás különös súlyt ad a megjelenő témáknak.

Tanulmányaink mindegyikében fontos szerepet játszik a szegénység, miközben nyilvánvaló, hogy a szegénységről nem lehet úgy beszélni, hogy közvetve ne essék szó a gazdagságról és az emberek közötti különféle egyenlőtlenségekről is. Közelítésmódunk azonban nem szokványos, a probléma felszínes elemzése helyett a szegénység fogalmának és tartalmának a mélystruktúráját kívánjuk feltárni, amelyhez lapszámunk három új, ritkán figyelembe vett szempontot kínál. Egyrészt megvizsgáljuk azt, hogy az emberek kit vagy mit tartanak felelősnek a szegénységért, s hogy ezeket a véleményeket mennyiben alakítják a gazdag és befolyásos szervezetek üzenetei és érdekei; másrészt elemezzük, hogy valóban szükség van-e arra a társadalmi szempontból gyakran irritáló, környezeti szempontból pedig fenntart-hatatlan anyagi gazdagságra, amely ma a világ fejlettnek nevezett országait jellemzi; harmadrészt bemutatjuk azt a dilemmát, amely a saját kultúráját mindedig többé-kevésbé sértetlenül megőrző népcsoportokkal kapcsolatos, hiszen ők a nyugati világ fogyasztóinak szemszögéből elképzelhetetlen nyomorban élnek – miközben gyakran látványossággként szolgálnak a turisták számára.

Első írásunk a brit David J. Harpertől származik, aki az egyesült királyságbeli Whiston kórház pszichológusa (Prescot, Merseyside). A tanulmány a szegénységpszichológiában több szempontból is új utakat nyitott, amint arra egy, a szakterületet áttekintő friss tanulmány is rámutat (*Psychology of Poverty*; in: P. E. Earl – S. Kemp (szerk.): *The Elgar Companion to Consumer Research and Economic Psychology*; Edward Elgar, Cheltenham, UK, 1999, 463–467. o.).

Harper először azokat az uralkodó megközelítéseket mutatja be, amelyek a szegénység okait firtatják. Ennek keretében a kutatók egyéneket kérdeznek meg, hogy szerintük mi okozza országukban vagy a világon a szegénységet, s a válaszokat jellegük szerint csoportosítják. A válaszok többnyire magukat a szegényeket okolják a helyzetükért, vagy a szegénység sorsszerűségét hangoztatják (kedvezőtlen időjárás stb.), illetve a torz társadalmi struktúrák szerepét hangsúlyozzák. E kutatások során azonban elmarad annak a fontos kérdésnek a vizsgálata és megválaszolása, hogy egy társadalomban az emberek miért éppen az adott módon vélekednek a szegénység okai felől. E kutatási módszer pontosan azoknak a kormányzatoknak és multinacionális vállalatoknak a lehetséges szerepét hagyja homályban, amelyek a világ gazdasági erőforrásaira összehasonlíthatatlanul nagyobb hatással vannak, mint a szegénység okai felől kérdezett személyek. Ráadásul már magának a szegénységnek a definíciója is ideológiával telített: az alacsonyra állított szegénységi küszöb azt sugallja, hogy alig van szegénység, míg egy magasabb küszöb nagy szegénységre utal. Nem mindegy tehát, ki és hogyan beszél a szegénységről.

E problémák láttán a hagyományos megközelítés elégtelenségére következtethetünk, s a szerző a probléma áthidalására a diskurzuselemzés módszerét ajánlja. (A diskurzuselemzésről általában lásd Szabó M. – Kiss B. – Boda Zs. (szerk.): *Szövegváltozatok a politikára. Nyelv, szimbólum, retorika, diskurzus*; Budapest, Tankönyvkiadó, 2000, 423–565. o.) E módszer egyrészt képessé tehet a szegénységmagyarázatok következményeinek kezelésére (például amikor valaki a kedvezőtlen időjárásban a világ természetes igazságosságát látja, s ezért szerinte a nyugati kormányzatoknak nem kell segíteniük), másrészt új kutatási területeket nyit, amennyiben nemcsak az egyének, hanem a piaci és a kormányzati szervezetek motivációit is vizsgálhatóvá teszi. A szerző számos gyakorlati példát hoz arra, hogy a sajtó és a televízió, valamint a különféle segélyszervezetek miképpen alakítják a szegénységről szóló diskurzust saját érdekeiknek megfelelően. Mivel az egyén a társadalom része, ezért nem képes függetleníteni magát az ott zajló párbeszédtől sem, ezért az emberek szegénységről alkotott véleményét jelentősen befolyásolják ezek az érdekek. Mindemellett a szerző rámutat a diskurzuselemzés esetleges relativizmusában rejlő veszélyre is (miszerint a szegénység *nem valódi* jelenség, hanem csak társadalmi konstrukció), ám ez kellő körültekintéssel kezelhető probléma, s ennél fontosabb az a lehetőség, amely a szegénység diskurzusa mögött meghúzódó érdekek felismerésével utat nyit egy kritikusabb szemléletmód kialakítása felé.

A szegénység és a gazdagság témakörének objektív megítélését azonban nem csupán a társadalmi szereplők üzleti érdekei befolyásolják, hanem az is, hogy miként határozzuk meg a jóllétet és fonnáljuk emberképünket. (Persze az érdekek itt is szerepet játszanak, hiszen az ezeket sértő tudományos fel-

ismerések széles körű terjedését nagymértékben akadályozhatják.) Lapszá-
munk második írása e sorok írójának disszertációjából átvett részlet, amely a
nyugati társadalmak fogyasztásával kapcsolatos kérdéseket tekinti át. Kiin-
dulópontunk az, hogy a fogyasztás mai mértéke a földi bioszféra korlátozott
eltartóképesége miatt túlzott, s megvizsgáljuk a fogyasztás csökkentésének
esélyeit. E kutatás tétje jelentős, ugyanis ha a nyugat környezeti szempont-
ból túlzott fogyasztásáról a többség felismeri, hogy az nem szolgálja az em-
ber jóllétét sem, akkor úgy csökkenthető a fogyasztás általános szintje, hogy
közben nem csökken a társadalmi jóllét (win-win stratégia), s a „fejlett” or-
szágok alacsonyabb fogyasztása hozzájárulhat az erőforrások méltányosabb
elosztásához is. Magyarország mint gazdaságilag közepesen fejlett ország
számára pedig az a következtetés adódhat, hogy a fejlődés új útjait célszerű
keresnie, hogy elkerülje a nyugati fogyasztói társadalmak zsákutcáját.

Az írásban bemutatjuk a gazdasági növekedést leginkább szolgáló *mate-
rialista beállítottság* káros társadalmi hatásait: a materialista emberek erő-
teljesebb önzését, alacsonyabb fogyasztói etikáját és elégedetlenségre való
hajlamát, valamint azt, hogy a szétzilálódott családi háttérrel rendelkezők
többnyire materialistábbak az ép családban felnövőkhöz képest. E kutatások
alapján tehát a gazdasági szempontból kedvező materialista beállítottság
nem „kifizetődő” az ember jólléte szempontjából. Ismertetjük azokat a ku-
tatásokat is, amelyek országok között és országon belül vizsgálták az embe-
rek szubjektív jóllétérzete és anyagi gazdagsága közötti kapcsolatot. E ku-
tatásokból kiderül, hogy a jóllétérzet és az anyagi gazdagság közötti kap-
csolat egy bizonyos anyagi életszínvonal elérése után megszűnik, s az ember
egyéb, nem anyagi szükségletei kerülnek előtérbe.

A fogyasztói társadalomból való kiábrándulás lehetősége nem csupán
elmélet vagy a kérdőíves kutatási módszertan csalóka játéka, hanem egyre
nyilvánvalóbb gyakorlati lehetőség, legalábbis erre utal az Egyesült Álla-
mokban terjedő *önkéntes egyszerűség* mozgalom. Bemutatjuk a mozgalom
alapértékeit, és azt, hogy miként lehet megkülönböztetni az önkéntes egy-
szerűsítőket a szegényektől. Ám a mozgalom árnyoldalai felől sem hallga-
tunk: vajon miként lehetséges az, hogy míg a statisztikák szerint az amerikai
társadalom mintegy egynegyede már a sajátjának érzi ezt a kevésbé materi-
alista értékrendet, mégsem csökken a lakossági összefogyasztás nagysága.
Politikai sikon például fel sem merül a gépjárműhasználat visszaszorításának
a lehetősége, ehelyett inkább az üvegházhatás erősödését fékezni hivatott
Kyotói Egyezmény felmondásáról s az alaszakai természetvédelmi területek
köölaj-kitermeléssel való megbolygatásáról hallunk.

Az önkéntes egyszerűsítők fogyasztói társadalomból való kitörési kí-
sérletének kudarca valószínűleg az emberi teljesség dimenzióinak elégtelen
kezeléséből fakad. Egyik legfontosabb üzenetünk az, hogy az ember társas,
kulturális, természeti és vallási gyökereire egyformán nagy figyelmet kellene

fordítanunk. Mindezekhez *Magyari Beck* István (pszichológus, egyetemi tanár, Budapesti Közgazdaságtudományi és Államigazgatási Egyetem, Pedagógiai Tanszék) számos hasznos és gondolatébresztő megjegyzést fűzött, s ezeket a Kovász olvasói számára is hozzáférhetővé tesszük, hiszen a szerző a vizsgált jelenséget egy tágabb történeti távlatban is elhelyezi.

Számunkat a turizmus hatásait ökológiai és társadalmi szempontból vizsgáló írással zárjuk. *Horn* Gergely (okleveles közgazdász) írása – többek között – rámutat azokra a dilemmákra, amelyek a turizmus és a hagyományos társadalmak között feszülnek. A turizmus ugyanis óhatatlanul a nyugati kultúra terjedését szolgálja, mivel a turisták többsége ragaszkodik az otthon megszokott életviteléhez. A felkeresett terület lakói pedig (akiket talán épp a nyugatitól eltérő életvitelük miatt látogatnak) kénytelenek megismerkedni ezzel a kultúrával, s a pénzbevétel érdekében ki kell elégíteniük a nyugati látogatók fogyasztási-kényelmi-esztétikai igényeit. Ha ezt megteszik, maguk is részévé válnak a fogyasztói logikának, tárgyaik és szokásaik elüzletiesednek s hiteltelenné válnak. Ha viszont elszigeteljük ezeket az embereket a turistáktól, s mintegy múzeumi látványossággként mutogatjuk őket a kíváncsi nyugatiaknak, akkor vajon nem arról van-e szó, hogy mesterségesen elzárjuk őket a fejlődés lehetőségétől, hogy mások számára szórakoztató látványossággként szolgáljanak – teszi fel a kérdést a szerző. Mindez ismét élesen felveti a szegénység és a jóllét kérdését, azaz hogy lehetséges-e emberhez méltó életmódot folytatni a nyugati fogyasztói társadalmon kívül.

Lapszámunk tehát, ha közvetlenül nem is foglalkozik a jövedelmi egyenlőtlenségek, a kizsákmányolás és az erőszak kérdéseivel, a szegénységről folytatott diskurzus, az anyagiak és a jóllét, valamint a különféle kultúrák közvetlen, azaz turisták révén megvalósuló találkozásának vizsgálatával talán mégis hozzátehet valamit a szörnyű terrorcselekmények mögött meghúzódó okok felismeréséhez és felszámolásához. Amint azt oly sokan hangsúlyozták az elmúlt napokban, az okok megértésével nem felmentést kívánunk adni az erőszakos cselekmények elkövetőinek, s azt sem állítjuk, hogy kizárólag az egyenlőtlenség az erőszak kiváltója. Az Altern-csoport és a Kovász inkább David C. Kortenhez csatlakozik, akinek a szeptember 11-i események kapcsán megfogalmazott levele szerint „*föl kell készülnünk arra, hogy új fórumokon, új módon vitassuk meg a világ helyzetét*”.

KOCSIS TAMÁS

David J. Harper

Magyarázzuk a szegénységet: a véleményről a diskurzusig*

Már két évtizede, hogy Feaginnek az amerikai szegénység értelmezéseit kutató klasszikussá vált tanulmánya (1972) szolgál útmutatóul a szegénységre adott magyarázatok vizsgálatában. Ez alatt az idő alatt a szegénység-magyarázatokkal foglalkozó irodalomban az attribúciós paradigma érvényesült, amely az egyének megkérdezésével igyekszik rekonstruálni azt, hogy egy adott társadalomban mit tekintenek a szegénység okának. E tanulmány arra hivatott rámutatni, hogy ez az uralkodó megközelítés egyrészt korlátozza a kutatás során feltehető kérdések körét, másrészt kudarcot vall abban, hogy a szegénység leküzdésére szolgáló társadalmi és politikai cselekvés számára használható magyarázatokkal szolgáljon. Az alábbiakban csak egy rövid áttekintést nyújtunk e megközelítés irodalmáról, mivel e témában már több hasznos összefoglalás jelent meg (Furnham [1988]; Furnham–Lewis [1986]).

A kutatás általános kontextusa: a szegénység okainak tulajdonított egyéni magyarázatok vizsgálata

Feagin 1972-ben 1017 amerikaiat kérdezett meg a szegénység lehetséges okairól. A válaszokat a következőképpen kategorizálta: individualista (a nyomorért a szegények hozzáállása a felelős), fatalista (a szegénység oka a véletlennek vagy a sorsnak tudható be), vagy strukturalista (az ok a társadalomban keresendő). Az elmúlt húsz évben számos más országban is végeztek hasonló kutatásokat: Ausztráliában (Feather [1974]), Barbadoson és Dominikán (Payne–Furnham [1985]), Kanadában (Lamarche–Tougas [1979]), Indiában (Panday et al. [1982]; Sinha–Jain–Pandey [1980]; Singh–Vasudeva [1977]), és az Egyesült Királyságban (Furnham [1982]). A Gallup Intézet 1992-ben megjelentette több olyan közvélemény-kutatás eredményét, amely az egyesült királyságbeli szegénység okairól tett fel kérdéseket. A válaszadók nagy része a környezetre (a „körülményekre”) és nem az egyéni tényezőkre (az „erőfeszítésre”) hárította a felelősséget (52%, illetve 12%). Az utóbbi években az individualista válaszok aránya ugyan csökkent, ám a megkérdezettek 34%-a vallotta, hogy a szegénység okai mind az egyéni mind a környezeti elemekben keresendők. Ez a Gallup által végzett közvé-

* A tanulmány *Accounting for Poverty: From Attribution to Discourse* címmel jelent meg 1996-ban a *Journal of Community & Applied Social Psychology* 6. évfolyamában (249–265. o.). A szerző köszönettel tartozik Andy Cullennek és Dom Crowley-nek a sok hasznos beszélgetésért, amelyet a témában folytattak. Charles Antaki, Ian Parker, Steve Reicher és egy anonim lektor fontos megjegyzésekkel látták el a tanulmány egy korábbi változatát. A magyar fordítást Boda Zsolt vetette egybe az eredetivel.

lemény-kutatás kimutatta, hogy 1992-ben kevesebben okolták az egyéneket, mint 1977-ben, amikor is az Európai Közösség Bizottsága (EEC) végzett hasonló felmérést. Az 1977-es adatok alapján az Európai Közösség országaihoz viszonyítva az Egyesült Királyságban bizonyult a legmagasabbnak azok aránya, akik a „lustaságnak és az akarat hiányának” tulajdonították a nincstelenséget (43% az Európai Közösség 25%-os átlagához képest). Ugyanennek a tanulmánynak az alapján, az Egyesült Királyságban az átlag alatt volt azoknak a száma, akik a szociális igazságtalanságnak és a sorsnak tudják be a szegénységet és megközelítette az átlagot azok aránya, akik a „modern világ fejlődését” okolják. Egy 1994-es, szintén a Gallup által végzett áttekintés szerint az emberek 15%-a hiszi, hogy a nincstelenség oka az egyéni faktorokban rejtőzik, míg 42% a magyarázatot a „szociális egyenlőtlenségben” vélte felfedezni az Egyesült Királyságban.

A kutatások alapján a szegénységre adott magyarázatokat a változók széles skálája befolyásolja, beleértve a politikai preferenciákat (EEC jelentés [1977]; Furnham [1982]; Griffin–Olenecasakyi [1993]; Pandey et al. [1982]; Zucker–Weiner [1993]); a nemzeti hovatartozást (EEC jelentés [1977]; Feather [1974]; Lamarche–Tougas [1979]; Payne–Furnham [1985]) és a jövedelmet (Feagin [1972]; Feather [1974]; Singh–Vasudeva [1977]; Sinha–Jain–Pandey [1980]).

Egészében véve, ezek a kutatások arra irányultak, hogy az emberek véleményét a hazai és nem pedig a külföldi szegénység okairól kérdezzék. Azonban három, a közelmúltban a fejlett országok lakosságának körében végzett vizsgálat az úgynevezett harmadik világbeliek¹ helyzetének megítélésére irányult. Furnham és Gunter (1989) azt vizsgálták, hogy a brit serdülők hogyan látják a fejlődő országokat és azt tapasztalták, hogy többségük ezen országokat a kedvezőtlen klimatikus viszonyok, a magas népesedési ráták, a labilis kormányzatok és egy gazdag kisebbség általi kizsákmányolás hazájának tekintik. A kisebbség vélte úgy, hogy ezeket az országokat kizsákmányolják a fejlett államok és hogy a múltbeli gyarmatosítás visszafogta a fejlődést. A felmérést végző kutatók feljegyezték a korhoz és a nemhez kötődő véleménykülönbségeket, de más változót nem tüntettek fel.

Harper és társai (1990) egy, a Feagin által 1972-ben használt kérdőívhez hasonlatos tanulmányban a Harmadik Világbeli Szegénység Okait Kutató Kérdőívre (Causes of Third World Poverty Questionnaire – CTWPQ) adott válaszok faktorstruktúráját és az Igazságos Világ Skálájához (Just World Scale) való viszonyát vizsgálták. Az Igazságos Világ Skálája (Rubin–Pelau

¹ A „fejlett országok” és a „harmadik világ” természetesen nem hátrányos megkülönböztetést jelölő kifejezések, és elterjedt használatuk folytán közérthetőek. Az „északi” és a „déli” jelzőket is használom, hogy utalhassak az északi félteke gazdag és a déli félteke szegényebb országaira.

[1975]) azt méri, hogy a megkérdezett mennyire ragaszkodik a világ igazságosságába vetett hitéhez. Harper és társai (1990) arra a következtetésre jutott, hogy a szegénység leggyakoribb okaiként a harmadik világbeli kormányok hatékonytalanságát, a más országok általi kizsákmányolást és a klimatikus viszonyokat nevezték meg. A faktoranalízis eredményei a következő négy, Feaginéhez hasonló (1972) faktort mutatták ki: „a szegények hibáztatása”; „a harmadik világ kormányzatainak vádolása”; „a természeti környezet okolása” és „a kizsákmányolás felelőssége”. A CTWPQ „a szegények hibáztatása” és a „a harmadik világ kormányzatainak vádolása” faktorai és az Igazságos Világ Skálájának „egy igazságos világért” faktora (Rubin és Peps-lau [1975]) között jelentős összefüggést mutattak ki a kutatók. Az adatok újbóli elemzése kimutatta, hogy a „világ igazságos mivoltában” hívők jelentősen kevésbé hajlottak egyetérteni azzal, hogy a harmadik világbeli szegénység a más országok általi kizsákmányolásnak, a háborúnak vagy a világ gazdasági és pénzügyi rendszerének tudható be (Harper–Manasse [1992]).

Meglepő, hogy ezen empirikus irodalom milyen kis hányada kapcsolódik az igazságosság-elméletekhez (Cohen–Greenberg [1982] figyelemre méltó kivételt jelent) vagy azokhoz a teóriákhoz, melyek azt vizsgálják, hogy mi sarkallja az embereket arra, hogy ilyesfajta gondolatokat társítsanak a szegénységhez. Lerner érdemen alapuló igazságosság elmélete azon kevés teoretikus keretek közé tartozik, amelyek az empirikus kutatásban is elterjedtek (Lerner [1975], [1980]; Lerner–Lerner [1981]). Lerner azt állítja, hogy az igazságosság azon kapcsolat elismerésén alapszik, amely az ember sorsa és aközött létezik, „amihez joga van – amit megérdemel” (Lerner–Lerner [1981], 12. o.). Eszerint az emberek a tudatban előre kialakult percepció alapján vonnak párhuzamot a jutalom és az erény között, így még egy szerencse folytán elnyert jutalmat is megérdemelt ellenszolgáltatásként fog-nak fel, ami jól példázza az „alapvetően hibás tulajdonítás” (fundamental attribution error) esetét. Hasonlóképpen, azokra, akikkel szerencsétlenség történt, úgy tekintenek, mint akik ezt valahogyan kiérdemelték. Lerner azt állítja, hogy létezik egy mindent átható emberi igény arra, hogy higgyünk egy olyan igazságos világban, ahol az emberek azt kapják, amit megérdemelnek, és megérdemlik, amit kapnak. Az efféle hitet egy olyan stabil, szervezett információ-feldolgozó észlelési keret fenntartása motiválja, melyen keresztül a környezet könnyen értelmezhető. Ily módon annak értelmezése, hogy ki mit érdemel, „lényegi elemeként jelenik meg annak, ahogyan az emberek tapasztalataikat rendszerezik és a környezetre reagálnak” (Lerner–Lerner [1981], 33. o.). Az „igazságos világ” elmélete az empirikus tanulmányok széles körét eredményezte, ám áttekintése során Furnham és Procter rámutatott, hogy a fogalom többdimenziós, valamint, hogy a világ nem egyszerűen csak igazságos és igazságtalan, hanem véletlenszerű elemekkel is tarkított.

Az attribúciós szegénységkutatás elméleti alkalmatlansága

Az utóbbi években az attribúciós paradigmát folyamatosan támadják. Számos szerző hívta fel a figyelmet több elméleti feltevés téves voltára e kutatásokkal kapcsolatban, köztük Parker (1989). Az alábbiakban négy olyan témára összpontosítok, amelyek jelen vannak az attribúciós elméletet és módszert bíráló legtöbb szerzőnél.

Individualizmus

A szegénységet magyarázó irodalom nagy részét a mindent átható individualizmus jellemzi. Az individualizmusnak számos változata létezik, azonban ezekben közös, hogy az egyént mint magyarázat adót tekintik az elemzés alapegységének, ami két következménnyel jár. Először is, azt feltételezi, hogy az egyének beszámolóit egységesek és önmagukban következetesek, ami pedig elméletileg vitatható. Mint ahogy Schuman és Presser (1981) az írásos kérdőívekre vonatkozólag kifejtette, a kérdések megfogalmazásában és szöveggörnyezetében végrehajtott legapróbb változtatás is jelentős különbségekhez vezethet a válaszokban. Másodszor, a módszertani individualizmus azt is maga után vonja, hogy a szervezeti magyarázatokat nem elemzik, vagyis a potenciális kutatási anyag jelentős része kimarad az elemzésből, úgymint a kormányzati sajtójelentések, a miniszeri nyilatkozatok, a politikai nyilatkozatok, a multinacionális vállalatok éves jelentései stb. Sőt mi több, az „igazságos világ” irodalmában implicit jelenlévő politikai és etikai ideológiák (mint a konzervativizmus, a liberalizmus, a szocializmus, az egalitarizmus stb.) az attribúciós stílusra jellemző individualista koncepciókká redukálódtak (Furnham–Procter [1989]). Bizonyos értelemben azonban ez az individualizmus hamis, hiszen az elvont faktorok meghatározása érdekében a legtöbb kutatás csoportátlagot és nem egyéni pontértéket vet össze.

Stabilitás

Az attribúciós megközelítések egy másik hiányossága, hogy olyan alapvető magyarázó struktúrák létezését feltételezi, melyek időben és kontextusban változatlanok maradnak, és az eredményeket az absztrakt adatok korrelációjából vagy súlyozásából ítélik meg. Ha a magyarázatok közötti összefüggések nem a kutatók elvárásai szerint alakulnak, az nem azért van, mert az elképzelt struktúrák hibásak, hanem mert a kutatásban résztvevők „képtelenek különbséget tenni közöttük” (Heaven [1994]). Ez a fajta változatosság gondot okoz a hagyományos attribúciós elméletet alkalmazó kutatóknak, akiknek komplex, többdimenziós magyarázati modelleket kell felállítaniuk vagy a kultúrák közötti érvényesség hiányát bizonygatniuk ahhoz, hogy magyarázatot találjanak az eredmények változatosságára (Furnham–Procter [1989]). Még az olyan kutatók mint Heaven (1994) vagy Muncer és Gillen (1995)

munkái is – melyek a magyarázatok komplexitását vizsgálják – egy alapvetően stabil absztrakt okozati hálózaton nyugszanak.

Konstruált jelleg

Az adatok és a faktorok kontextusból történő kiemelése és önmagában való vizsgálata jelenti a hagyományos kutatással kapcsolatban felmerülő harmadik nehézséget. Mint ahogy Heaven (1994) utalt rá, ez leegyszerűsíti azt a módot, ahogyan az emberek magyarázatokat adnak, mivel az okok gyakran összefüggenek. Furnham szerint, aki szakértője ennek az irodalomnak, a szegénységre adott magyarázatokat váltakozva használhatják a megkérdezettek különböző csoportjai, más-más szegény „célcsoportokkal” összefüggésben (Furnham [1982]). Azonban az emberek nemcsak más és más magyarázatokat adhatnak a különböző célcsoportokkal kapcsolatban, hanem ezeket eltérő kontextusokban is használhatják. A Harper és társai által végzett faktoranalízis kimutatta, hogy sok CTWPQ tétel, például azok, amelyek „természeti” okokkal állnak összefüggésben (mint a klíma), több faktoral is összefügg (lásd az 1. táblázatot). Míg ez egyszerűen azt sugallhatja, hogy ezek a tételek nem különülnek el egymástól a faktorok mentén, én úgy vélem, hogy a szegénység „természeti” magyarázata eléggé rugalmas ahhoz, hogy együtt használják az áldozatot vádló vagy más típusú magyarázatokkal.

A magyarázatok hatásainak elhanyagolása

Az attribúciós szegénységkutatás utolsó problémája az azzal kapcsolatos kíváncsiság megdöbbenő hiánya, hogy milyen hatásai és szerepei lehetnek az efféle magyarázatoknak. A legtöbb tanulmány talál összefüggést a demográfiai tényezők és az egyéni magyarázatok között, de ennél tovább nem igazán megy. Lerner (1980) beszámolója motivációs és jórészt individualista, mivel a viszonylag egyértelmű racionális és nem-racionális motivációs stratégiák szűk sorára épül. Mint ahogyan azt többen megjegyezték, ezekből a beszámolókból a világszemléletünket strukturáló ideológiák szerepének világos megértése hiányzik, hiszen a magyarázatoknak ideológiai hatásai vannak.

Azáltal, hogy nem vesz figyelembe ilyen nehézségeket, a szegénység értelmezésének hagyományos attribúciós kutatása elméletileg és módszertanilag konzervatívnak és egyben sikertelennek minősíthető, mivel nem képes olyan eredményekkel szolgálni, amelyek hasznosak lehetnének a szegénység elleni politikai és szociális cselekvésben. Egyesek megkérdőjelezhetik a magán-személyek magyarázatait húsz éve górcső alá vevő kutatások hasznosságát, hiszen az egyének nincsenek befolyással a világ gazdasági forrásaira – eltekintve a kormányzatokkal és a multinacionális vállalatokkal. Ebben a tekintetben az attribúciós kutatás ironikus módon „alapvető tulajdonítási hi-

A szegénység létezésének oka a harmadik világ országában: ^a	Átlag	Standard eltérés
1. Az embereknek ezekben az országokban túl sok gyerekük van.	3,20	1,25
2. A sors. ¹	2,32	1,01
3. A kormányzataik korrumpáltak. ²	3,64	0,94
4. A regionális éghajlat.	3,76	0,92
5. A kormányzataik nem hatékonyak. ²	3,82	0,82
6. Az emberek lustasága és az akarat hiánya ezen országokban. ¹	2,18	1,02
7. A föld nem alkalmas a művelésre. ³	3,42	1,02
8. Más országok kizsákmányolják a harmadik világot. ⁴	3,81	1,16
9. A harmadik világ országait érintő betegségek.	3,56	0,96
10. A kormányzataik túl sokat költenek fegyverekre. ²	3,64	1,04
11. A háborúk.	3,60	0,96
12. A világgazdaság és a bankrendszer a szegényeket sújtja. ⁴	3,57	1,11
13. A kártevők tönkreteszik a termést.	3,64	0,78
14. Ezekben az országokban az emberek nem tesznek erőfeszítést a fejlődés érdekében. ¹	2,55	1,09
15. Az ottani emberek intelligenciájának hiánya. ¹	2,85	1,26
16. Az erőforrásokkal való gazdálkodás nehézségei. ¹	3,09	1,15
17. Az emberek nem hajlandók megváltoztatni a régi szokásokat. ¹	3,24	1,00
18. Az emberi képességek hiánya ezekben az országokban. ¹	2,41	1,13

^a Erősen egyetért=5, nagyon nem ért egyet=1

¹ Tételek, melyek kizárólag és szignifikánsan a „szegények hibáztatása” faktorhoz tartoznak.

² Tételek, melyek kizárólag és szignifikánsan a „harmadik világbeli kormányzatok hibáztatása” faktorhoz tartoznak.

³ Tételek, melyek kizárólag és szignifikánsan a „természet hibáztatása” faktorhoz tartoznak.

⁴ Tételek, melyek kizárólag és szignifikánsan a „kizsákmányolás hibáztatása” faktorhoz tartoznak.

1. táblázat A Harmadik Világbeli Szegénység Okait Kutató Kérdőív (CTWPQ) átlagai és standard eltérései (az adatokat lásd Harper et al. [1990])

bát” vétett, amikor is az egyének magyarázataira összpontosított. Milyen pszichológiai megközelítés lenne képes elkerülni ezeket a problémákat? A továbbiakban arra igyekszem rámutatni, hogy a diskurzusok vizsgálata segítségével nyújt ehhez.

A diskurzív megközelítésről

A retorikai pszichológia és a diskurzuselemzés legutóbbi kutatásai azt sugallják, hogy a beszéd bizonyos funkciók betöltésére irányul, annak ellenére, hogy ez nem feltétlenül megtervezett vagy szándékos folyamat (Potter–Edwards–Wetherell [1993]). A beszéd vizsgálata során absztrakt diskurzusokat (Parker [1992a]) vagy „értelmező mátrixokat” (Potter–Wetherell [1987]) lehet felfedezni. Edwards és Potter leírtak egy sor olyan módot, amelyek során a beszélők retorikai stratégiák segítségével a tényyszerűség fényében tüntetik fel közlendőjüket – gyakran akkor, amikor nézeteltérés merül fel a tényekkel kapcsolatban vagy amikor a beszélő érdekelt a következményekben. A beszélők azáltal pozicionálják önmagukat és másokat, hogy ezeket a

diskurzusokat taktikailag használják (annak ellenére, hogy, ismétlem, ez nem feltétlenül szándékos folyamat), és maguk is meghatározottakká válnak ugyanezen diskurzusok által, mivel némely nyelvi eszköz korlátozza azon dolgok körét, amelyek kimondhatók.

Fontos azonban hangsúlyozni, hogy nincs egységes diszkurzív megközelítés, és széles nézőpontbeli eltérések vannak olyan központi kérdések megítélésében, mint a diskurzusok realitása vagy ideológiai funkcióik és hatásai. Mint ahogy azt Burman és Parker (1993) valamint Parker (1992a) kifejtette, a realitás központi kérdés, mivel a hatalmi viszonyoknak valós hatása van az emberekre. Egy kritikai realista hozzáállás, mint amilyen a fent említett szerzőké, a realitást az intézményes hatalmi viszonyok területének tekinti, nem pedig egy önállóan létező objektív koncepciónak. Ezzel ellentétben, Edwards és Potter (1992) nem a realitásra, hanem inkább arra összpontosítanak, hogy a különböző szövegek miként tüntetik fel magukat reálisnak. Curt (1994) viszont kételkedését fejezi ki a valóság egymással vetélkedő leírását nyújtó szövegek kíváncsiságát illetően, és hangsúlyozza a kritikai politextualitás szükséges voltát. Parker kifejti, hogy a diskurzus-elemzés nem feltétlenül teszi lehetővé a diskurzus ideológiai hatásainak vizsgálatát, habár azt kellene tennie. Állítása szerint az ideológiát nem mint hitrendszert vagy mint „valamit, ami nem igaz” kellene értelmezni, hanem mint a kapcsolatok és következmények leírását. Potter és társai az ellen a számukra tendenciának látszó jelenség ellen emelik fel a szavukat, amelyik a diskurzusokat ideológiai tárgyként kezeli, mivel véleményük szerint ez a specifikus kontextusok használatának variációs képességét hagyja figyelmen kívül. Ezt a szempontot Wetherel és Potter (1992) fejti ki bővebben, amikor hangsúlyozzák, hogy nem önmagában csak az ideológiákra kell összpontosítani, hanem az ideológia megvalósítására és hatására egyaránt. Az alábbiakban néhány szegénységmagyarázat diskurzusának ideológiai hatásaira fogok koncentrálni. A célom nem az, hogy kognitív vagy célirányos beszámolót nyújtsak a szegénységmagyarázatokról, hanem hogy leírjam a magyarázatok azon hatásait, amelyek, állításom szerint, bizonyos ideológiai érdekeket szolgálnak. Ebből a szempontból az álláspontom közelebb áll a kritikai realizmushoz, mint mondjuk Edwardshoz és Potterhez (1992).

Az érdek és a beszéd közötti kapcsolat a diszkurzív pszichológia egyik központi témája (Edwards–Potter [1992]) annyiban, amennyiben az *„érdekeltség és az érdek említése mint retorikai stratégia értendő és nem pedig mint a retorikai eljárásokra vonatkozó motivációs magyarázat”* (Madill–Doherty [1994], 269. o., kiemelés a szerzőktől). Az érdek fogalmát azonban én most más értelemben használom, hogy rámutathassak, bizonyos összefüggésben néhány magyarázat hatása egyéni/speciális ideológiai érdekeket clégít ki. Ez a szövegen való túllépést, a kutató részéről pedig politikai el-

kötelezettséget igényel (Burman [1991]; Burman–Parker [1993]; Parker [1992a]).

Elkerüli-e a diskurzuselemzés az attribúciós elmélethez társított problémákat? A diskurzuselemzők nem állítják, hogy az egyének önmagukban konzisztens beszámolót adnak, sőt, a diskurzus variációs tulajdonságában hisznek: az a feltevésük, hogy az emberek a különböző alkalmakkor körülményes magyarázatokkal szolgálnak (Potter–Wetherell [1987]). Edelman (1977) valamint Billig és társai (1988) úgy vélik, hogy az ilyen variációk jellemzőek a szegénységgel kapcsolatos beszédre. Az írásos közvéleménykutatások egyik hiányossága, hogy nem képesek a magyarázatok dinamikájának a vizsgálatára, hogy például kiderüljön, más és más alkalommal az emberek különböző magyarázatokat adnak-e. Az *1. táblázatból* kiderül, hogy Harper és társai (1990) CTWPQ-jának néhány tétele, beleértve a közkedvelt „természeti” magyarázatokat is, nem támaszkodik kizárólagosan és szignifikánsan az egymástól független faktorokra. Ez azt sugallja, hogy bizonyos magyarázatok rugalmasan társíthatók másokkal. A kutatások azt is következetesen felfedik, hogy az emberek több, a szegénységre adott magyarázattal egyetértenek, és mivel így a magyarázatok számos forrása áll a rendelkezésükre, megválaszthatják, hogy mikor melyik forrásból merítenek (Marshall–Raabe [1993] metaforája). Billig és társai megjegyzik, hogy az emberek gyakran „*ellentétes értékeket hangsúlyoznak, mivel ugyanazok hiszik, hogy az államnak segítenie kell a szegényeket és hogy az állami segítség aláássa a szegények méltóságát*” ([1988], 41. o.). A diszkurzív elmélet képes értékelni az igazságossággal és a szegénységgel kapcsolatos magyarázatok komplexitását, hiszen az emberek nem nyilvánvalóan mindig a szegényeket hibáztatják a sorsukért, hanem más és más magyarázatokat fognak adni különböző alkalmakkor.

Edelman (1977) szerint a szegénység magyarázatának három módja van – ez megegyezik Feagin (1972) tipológiájával –, és a különböző magyarázatok létezése azt jelenti, hogy ezek rugalmasan használhatóak a szövegekben. Ebből a szempontból a hagyományos megközelítés néhány eredménye hasznos lehet, és az is elképzelhető, hogy a három átfogó szegénységmagyarázat állandó eredményei e magyarázatoknak a kultúrában érvénysülő dominanciájára utalnak. Tehát lehetőség nyílik a faktorelemzés, a diskurzuselemzés és a konstruktivista elmélet együttes használatára (lásd Curt [1994] ilyen jellegű kutatását a Q faktorelemzésről). Vagyis fontos figyelembe venni, hogy a szegénységmagyarázatok működő társadalmi konstrukciók, melyek használatkor változatos hatást fejtenek ki.

A diskurzuselemzés az egyén mint magyarázat adó és az intézmény mint magyarázat adó közötti mesterséges határ eltörlésében is segít. Az egyének és a kormányzatok bizonyos magyarázatokat hasonló módon használhatnak, hogy igazolják saját viselkedésüket. Az egyének mentesítve érezhetik ma-

gukat a jótékonyág alól, arra hivatkozva, hogy a kormány dolga a szegények segítése; hasonlóképpen, a kormányzat visszautasíthatja a más országoknak nyújtandó segítséget azzal az indokkal, hogy a harmadik világbeli kormányok korruptak vagy sikertelenek.

Edelman érdekes módon nem egyénekre alkalmazza az elemzését, hanem a kormányzatnak a szegénységgel kapcsolatos magyarázataira és intézkedéseire. Az egyéni és a kormányzati magyarázatok hatásainak felfedésekor derül ki, hogy ezek a szövegek mennyire döntően ideológiai és politikai jellegűek. Példának okáért Radley és Kennedy (1992) kimutatja, hogy az ideológia értelmezése miképpen segít fényt deríteni a társadalom különböző rétegei és az adományozás fogalma közötti kapcsolatra. Valószínű, hogy a különböző szegénységdiskurzusoknak más és más hatásai vannak. Ily módon egy individualista magyarázat igazolhatja a kormány gondoskodásának a hiányát, míg egy társadalmi magyarázat felmentheti az egyént a segítségnyújtás alól. A beszámolók várható hatásainak vizsgálatakor a politikailag elkötelezett diskurzuselemzések képesek számot adni a speciális ideológiai hatásokról, melyeket a különböző alkalmakkor elhangzott különféle magyarázatok keltenek. Természetesen észben kell tartani, hogy nemcsak az emberek alkalmaznak diskurzusokat, hanem valamennyire fordítva is igaz, hiszen a diskurzusok korlátozzák, kontextualizálják és meghatározzák az embereket. A domináns diskurzusokkal szembeni ellenállás jelei is láthatóak (Parker [1992a]).

A diszkurzív megközelítés következményei

A diszkurzív megközelítés alkalmazása azt jelenti, hogy a szegénységet magát is szociális konstrukciónak tekintjük. Ez nem jelenti a szegénység megletének a tagadását (ezt még maga Derrida is elfogadja, lásd Derrida [1994]). Inkább kérdésfeltevésekre ösztönöz, hogy a szegénységet miképpen definiáljuk, hogyan írjuk le és milyen módon adunk róla magyarázatokat. Ezek politikai ügyek, és akárcsak a munkanélküliség meghatározása, a szegénység definíciója is vita tárgya a különböző pártokhoz tartozó politikusok, a társadalom tagjai, sőt még a szegények és a szakértők között is (Chambers [1995]). A hagyományos kutatás a „szegénységet” igyekezett egyszerű tényként kezelni, ám már a definíciójában benne rejlik néhány olyan implicit feltevés, amelynek ideológiai hatása van. Így a legszűkebb meghatározás, mely a szegénységet a nagyon alacsony jövedelemszinthez köti, azt sugallja, hogy alig van szegénység, míg egy tágabb definíció ellenkező hatással jár. A szegénység társadalmilag vitatott természete a magyarázatok területén válik csak igazán jelentőségteljessé, hiszen a kérdés az, hogy a szegények maguk okolhatók helyzetükért vagy a társadalom tehet róla. A különféle magyarázatok különböző politikákhoz és cselekvésekhez vezethetnek.

A magyarázatok értelmezése

Az eddigiekben azt állítottam, hogy a diszkurzív megközelítés használhatóbb módon értelmezi azt, ahogy az emberek magyarázzák a szegénységet. De ad-e a hagyományos beszámolóknál jobb választ arra, hogy az emberek miért használnak bizonyos magyarázatokat? Az alábbiakban a szegénység-magyarázatok két domináns értelmezésének, a perceptuális és az affektív megközelítésnek fogom néhány következményét felvázolni. A szokásos diszkurzuselmzési eljárásokkal szemben most nem specifikus szövegekre fogok koncentrálni, hanem inkább a diszkurzív fordulat elméleti, módszertani és empirikus lehetőségeit ismertetem.

Az időjárás és egyéb történetek – csak a hiteles tapasztaláson múlik? Gyakran az időjárást okolják a harmadik világbeli szegénységért (Furnham–Gunter [1989]; Harper et al. [1990]). Ennek egyik értelmezési lehetősége, hogy ez egyszerűen az emberek percepcióit tükrözi. White (1992) a természet rendjének általános értelmezéseit vizsgálta, és szerinte létezik egy olyan uralkodó értelmezés, amely a természetet lineáris, okozati hierarchiában képzei el, antropomorf tulajdonságokkal. A hierarchia tetejét az időjárás és az emberi tevékenység foglalja el, azzal a feltevessel párosulva, hogy az itt elhelyezkedő tevékenységek a szabad akaratral egyenértékűek. Úgy tűnik fel, hogy ezen a szinten a világ természetes igazságossága érvényesül. A világ perceptualista értelmezése egy olyan viszonylag terméketlen vitához vezet, amely arról szól, hogy az emberek tapasztalása „őszinte” vagy „motivált”, valamint a média által befolyásolt-e. Egy másik vita témája lehetne az, hogy a szegénység egyáltalán az időjárásnak tudható-e be. Azonban, tekintet nélkül arra, hogy melyik beszámoló „igaz”² (és ennek megítélése az olvasó politikai elhivatottságától függ), a diszkurzív megközelítés inkább azt a kérdést teszi fel, hogy mi a következménye egy ilyen magyarázatnak? Nyilvánvaló, hogy az egyik következmény a kormány felmentése a felelősség alól, hiszen a szegénységet egyszerűen sorsszerűnek lehet tekinteni, ez pedig igazolja a tétlenséget. Az ilyen jellegű következmények számos kormányzati érdeket szolgálnak (például a tengerentúli segélyek költségvetésének minimalizálását).

Tükrözik-e a magyarázatok az érzelmi védekezéseket? Egy másik mód annak megértésére, hogy milyen fajta magyarázatokat adnak az emberek a szegénységgel kapcsolatban, az, hogy úgy tekintünk ezekre mint érzelmi rosszérzést kiváltó pszichológiai védekezésre. Sloan a következőket mond-

² Egyetérték Twose-zal, aki azt állítja, hogy Anglia tele épp olyan rossz mint a harmadik világ szélsőséges időjárása, azzal a különbséggel, hogy Anglia gazdaságilag felkészült a tél kivédésére, a harmadik világ országai ellenben gyakran nem (Twose [1984]). Solomon *Iniquat* szerint „az éhezés a politikáról szól és nem az időjárásról” (Oxlam [1983]).

ja: „[A harmadik világ] három- vagy négymilliárd olyan embertársunkból áll, akik olyan körülmények között fognak élni és meghalni, amelyeket kevés »moderna« ember tolerálna néhány napnál vagy hétnél tovább. Talán ez az elképzelhetetlen különbség visz rá minket arra, hogy létezésüket szeparáltként, érinthetetlenként, sőt irrelevánsként éljük meg” (Sloan [1990], 2. o.).

Lerner (1980) számos olyan „racionális” és „nem-racionális” eljárást leírt, amelyek segítségével az emberek megpróbálták eloszlatni az „igazságos világ” képét veszélyeztető félelmeiket. Más kutatók is hitelt adtak ennek a nézetnek, hangoztatván, hogy az emberek különféle vilásképeket alkotnak, és hogy a legtöbb ember arra motivált, hogy meglehetősen valószerűtlen képet tartson fenn a „valóságról” (Taylor [1991]). Cohen számos olyan hasonló, az okkal és a felelősséggel kapcsolatos magyarázatra ható pszichológiai befolyásra hívta fel a figyelmet, amely az igazságosság kontextusában érvényesült, de úgy látszik, nem foglalt állást azzal kapcsolatban, ezek a hatások elsősorban kognitívak-e vagy affektívak, vagy mindkettő.

Mit nyújthat a diszkurzív megközelítés ebben az összefüggésben? Először is arra összpontosítana, hogy az ilyen értelmezéseknek milyen hatásai lehetnek. Radley és Kennedy (1992) például az érzelmeket egyszerűen egy másik fajta értelmezésnek tekinti, nem pedig alapvető okozati mechanizmusoknak. Szerinte néhány ember szánalomból adományoz, míg mások érzéseik *ellenére* teszik ezt, vagyis, az „érzések” nem vezetnek egyenesen cselekvéshez. Sőt mi több, az érzelemről diszkurzív beszámolót is lehet adni (lásd például Stenner–Eccleston [1994]). Tulajdonképpen a „bűntudatra” tekinthetünk úgy, mint ami a strukturális igazságtalanság és a méltányosság etikai ideológiájának összemérhetetlen diskurzusát hivatott összehangolni. Vagyis az „érzelmi védekezések” általánosabb szinten, és inkább retorikai erőforrásnak semmint magyarázatnak tekintendők.

A nem individualista kutatási területek vázlatos elemzése

Amellett, hogy a diskurzuselemzés egy másfajta módot kínál a szegénység-magyarázatok értelmezésére, egy teljesen új kutatási terület számára is megnyitja az utat, amelyet korábban talán „nem pszichológiai” jellegűként tartottak számon. Azáltal, hogy a diskurzusra összpontosítunk, lehetővé válik a kutatás számára, hogy áthidalja a tradicionális egyén/társadalom megkülönböztetést. A diskurzusok működésének vizsgálata során bizonyos szempontból lényegtelen, hogy az adott diskurzust egy egyén vagy egy transznacionális vállalat „produkálja”. Ily módon a kormányzati vagy a piaci retorika is az új kutatási területek részese lehet. Az alábbiakban rövid összefoglalást adok arról, hogy milyen segítséget nyújthat a diszkurzív megközelítés a harmadik világbeli szegénységgel kapcsolatos jótékonyági és médiadiskurzusok elemzéséhez. Most sem fogok specifikus szövegekre koncentrálni,

mivel a hely hiánya nem teszi lehetővé bizonyos szövegek részletes elemzését és egyidejűleg az általános elméleti érvelést. A hírmédia és a jótékonyági segélyszervezetek diskurzusai két olyan terület, ahol a szegénységgel összefüggő kérdéseket folyamatosan megvitatják, annak ellenére, hogy ezek viszonylag ritkán váltak pszichológiai kutatás tárgyává, inkább aszerint elemezték őket, hogy az egyének hogyan reagáltak a hirdetésekre (Fayrs–Ellis [1990]; Stockdale–Farr [1987]). Természetesen néhány diszkurzív elemzés is készült (Radley–Kennedy [1992]). Ez a két terület a nyilvánosság számára is a fő információforrást jelenti a szegénységről – a harmadik világról és a környezetről szóló híradásokat vizsgáló projekt (Third World and Environment Broadcasting Project) legutóbbi jelentésében kimutatta, hogy a britek 82%-a a televízióból mint elsődleges forrásból meríti az információit a harmadik világról (Christian Aid News [1995]). A hírmédia és a jótékonyági szervezetek a képek és a magyarázatok egyidejű használatával érnek el nagy hatást. Végül pedig, ezt a két területet nagymértékben befolyásolják a különböző érdekek, és így ezek is befolyással vannak a szegénységképre, amit reményeim szerint sikerül bizonyítanom.

Tudósítás a szegénységről

A sajtó, illetve a rádió- és a tv-adók (mint például a Comic Relief, a BBC adománygyűjtő vállalkozása) kevésbé összpontosítanak az Észak gazdagsága és a Dél szegénysége közötti összefüggésekre, inkább a szegény egyénekkel foglalkoznak, illetve az időjárást vagy a harmadik világ kormányzatainak korrupcióját és kevésbé hatékony működését taglalják. Úgy látszik, hogy néhány csatorna változik ebből a szempontból, ezt példázzák a közelmúltban a Comic Relief adásaiban látható riportok, amelyek valamennyire politikai összefüggésbe helyezték az éhínséget. Amikor azonban politikai témák vannak műsoron (mint az etiópiai háború), azt senki nem kérdezi meg, hogy a konfliktusban résztvevő feleket kik finanszírozzák és kik látják el fegyverekkel, vagy hogy mi vezetett a konfliktushoz. Ha mégis felvetődnek efféle kérdések, azok inkább a helyi politikát érintik, és nincsenek összefüggésben a fejlett országok szervezeteivel vagy kormányaival. Az efféle beállítások hatására az éhség olyan jelenséggé válik, amelyik csak úgy, gyakran hirtelen bekövetkezik, és nem áll kapcsolatban politikai folyamatokkal. A nyugati közönségnek ezért kevesebb kulturálisan elérhető magyarázat áll rendelkezésére a szegénységről. Milyen érdeket rejteneek tehát a média diskurzusai? Az adománygyűjtők egyik érdeke, hogy stabil bevételt biztosítsanak maguknak, amit akkor érnek el, ha elkerülik a „politikai” témákat. Ez különösen igaz a BBC esetében, amit állítólagos balos irányultsága miatt gyakran támad a brit jobboldal. Azonban ez nem magyaráz meg mindent, mivel arra is van bizonyíték, hogy a „hírtérték” és a „megrázó szórakoztatás” jelentős befolyással bírnak: egy újabb felmérés szerint a harma-

dik világgal kapcsolatban a televíziós hírek és az aktualitásokkal foglalkozó riportok 90%-a csak a konfliktusokról és a katasztrófákról szól (Christian Aid News [1995]).

Sorenson (1991) állítása szerint abban, ahogy a média a déli félteke szegénységét ábrázolja, felfedezhetők a politikai érdekek és az ideológiai befolyások. Az etiópiai éhínséggel foglalkozó média diskurzuselemzésekor Sorenson kimutatta, miként szolgált számos szórakoztatóipari, média és politikai érdeket az a mód, ahogy az éhínséget ábrázolták és magyarázták. Egy lassan kibontakozó konfliktust például váratlanul és csak az élelemmel és az éhezéssel összefüggésben mutattak be. A riportok nem taglalták részleteiben a konfliktust és nem végeztek politikai elemzést sem. Sorenson egy ilyen beszámolót mint naturalizációt, azaz megszokást elősegítő folyamatot ír le: *„A naturalizáció nem veszi figyelembe a szegénység, az elnyomás és a konfliktus körülményeit, amelyek pedig felelősek azért, hogy a szárazság éhínséghez vezessen. Az éhínséget mint természeti csapást feltüntető riportok leegyszerűsítik a problémát és nem veszik figyelembe a növekvő számú olyan munkákat, amelyek az éhínséget több okra vezetik vissza”* (Sorenson [1991], 226. o.).

E befolyások mellett a beszámolók politikai fordításokat és kommunistaellenes retorikát is tartalmaztak – sok szöveg figyelmen kívül hagyta a korábbi, nem kommunista kegyetlenkedéseket. Sorenson leírt néhány, a hírközlési média által alkalmazott taktikát is, rámutatva a „beoltás” használatára, ahol a riportok először ugyan elismerték az éhínség mértékét, akár néhány külső ok meglétét, azonban utána az éhínségért a belső tényezőket (mint például az etiópiaiak saját cselekedeteit) tették felelőssé, és ekképp eltussolták a folyamatosan meglévő strukturális egyenlőtlenségeket. Ez jól illusztrálja, hogy miként lehet ellentétes beszámolókat kombinálni annak érdekében, hogy bizonyos retorikai célokat szolgáljanak azzal a hatással, hogy a felelősséget áthárítsák az afrikai kormányokra, míg a nyugati jövedőket kedvező színben tüntetik fel. Sorenson ezeket a szegénységről szóló diskurzusokat összekapcsolta az Afrikát érintő szélesebb körű témákkal, a rasszista és az afrikaiakat hibáztató diskurzusokkal. Az afrikaiakat a média „tudatlannak” és „primitívnek” láttatja. Az afrikaiak rasszista és kolonialista ábrázolásának – úgy mint alsóbbrendűek, „mások”, „primitívek”, „nemes vadak” és térítésre szorulóak – hosszú története van (Brookes [1995]; Mudimbe [1988]; Parker [1992b]).

Amellett, hogy az írott média szövegei hasznos alapanyagokat szolgáltatnak a kutatóknak, a média képhasználata szintén elemzésre érdemes. A Sorensonéhoz hasonló szövegértelmezéseket a médiában megjelenő ábrázolásoknál is minden valószínűség szerint jól lehetne használni. A brit tv dokumentumfilmje, a *Hard Times* (Nehéz idők – Channel 4 Television [1991]) azt vizsgálta, hogy miként ábrázolta a média a hazai szegénységet a

dokumentumfilmekben, a színművekben és a hírekben. Azt tapasztalták, hogy gyakorta nagyon szimpla képet mutattak a szegényekről, és a média gyakran mesterséges és sztereotip szituációkat állított a kamerák elé annak érdekében, hogy a szegénység ábrázolása megfeleljen a közönség és a média elvárásainak és percepciójának: „...keresnek egy lehető legröszsabb példát valakiről, aki szegény, ahelyett hogy olyan eseteket keresnének, melyek az átlagos, a tipikus, a mindennapi szegénységet példáznák” (Beatrix Campbell, újságíró, Channel 4 Television [1991]).

A kutatások, amelyek azt vizsgálják, hogy mik a következményei és az okai bizonyos ábrázolások használatának, arra a következtetésre juthatnak, hogy az ábrázolások megválasztásában egyrészt hasonló befolyások működnek, mint bizonyos szegénységmagyarázati diskurzusok mozgósításánál, másrészt olyan, inkább kereskedelmi érdekek is érvényesülnek, mint például a megrázó szórakoztatás erejének megőrzése vagy a hirdetőkkal való kapcsolat szorosabbra fűzése.

A Sorensonéhoz hasonló kutatásokból kiderül, hogy a hagyományos attribúciós kutatás mennyire korlátozó hatású. A média szövegeinek elemzésével Sorenson bebizonyította, hogy a média maga is magyaráz. Az attribúciós kutatók csak az „egyéneket” vagy a „csoportokat” képesek vizsgálni, az intézményi vagy a társadalmi diskurzusokat nem. Sőt mi több, ez a fajta kutatás nem veszi figyelembe, hogy az egyén a társadalom része: egész nap ki van téve a hírközlő és a szórakoztató médiának, amely a kulturális információk gazdag forrását biztosítja a magyarázatokat kereső emberek számára. A diszkurzív kutatás rávilágít, hogy ezeknek a diskurzusoknak a használata sajátos következményekkel jár és bizonyos érdekeknek kedvez, ezzel szemben a magyarázati kutatás csak a statisztikai változók korrelációját próbálja kimutatni.

A szegénység magyarázata és az ellene való kampányolás: a pénzbevételt vagy a tudatosságot kell fokozni?

Az információforrás második legfontosabb területét a közvélemény számára a segélyszervezetek jelentik, amelyek valójában energiájuk nagy részét arra fordítják, hogy az „adatokat rendbe szedjék” azzal kapcsolatban, amit elfogult hírközlésnek tekintenek (Oxfam [1985]). De mi a helyzet a jótékonsági irodalommal? A közelmúlt kutatásai megkérdőjelezik értékmentességüket; úgy látszik, hogy egymással összefüggő érdekek (például a pénzszerezés és a tudatosság egyidejű fokozása, gyakran drámai módszerekkel) vagy éppen ezekről nagyon különbözőek (mint például a gazdasági *status quo* megkérdőjelezése) vezérlik őket. Néhány más diskurzus pedig (mint a jogi vagy a politikai) határt és korlátokat szab nekik. Hogyan kezelik ezeket az egymással versengő érdekeket a jótékonsági diskurzusban?

A Harper és társai (1990) által készített tanulmányban alkalmazott legtöbb, a harmadik világbeli szegénységgel kapcsolatos nem strukturális magyarázatot vitatják (Haru [1984]; Mehryar [1984]; Oxfam [1991b]; Twose [1984]). Ehelyett Oxfam (1991b) a következőképpen írja le a szegénység főbb okait: konfliktusok, az adósságválság, a tea és hasonló árucikkek árának csökkenése, nem megfelelő segítség, az erőforrások felélése az északi félteke által, környezeti károk és el nem számoltatható kormányzat. Egy naivan realista látásmódot választó attribúciós kutató megpróbálhatja összevetni az egyéni magyarázatokat a szegénység „valódi” okaival, és elgondolkodhat azon, mi az eltérések oka – a nevelés vagy a politika. Azonban egy ilyen kutatói pozíció azokat a fentebb említett lényegi megfontolásokat hagyja figyelmen kívül, amelyek szerint éppen az okokkal kapcsolatos nézetkülönbségek az igazán érdekesek. A diszkurzív kutatás ezekre a különbségekre és variációkra összpontosít, és a különféle diskurzusok következményeit keresi. A diskurzuselemző azonban nemcsak azt vizsgálja, amit mondanak, hanem azt is, amit nem, vagyis amit talán nem mondhatnak (Parker [1992a]). Mik korlátozzák a játékonysági diskurzust?

Egy, az Oxfam* számára jelentkező kihívásokat elemző cikkében Brazier (1992) megállapította, hogy a játékonyság egy korántsem támogató politikai légkörben létezik. Egy nemrégiben történt esetet idéz, amelyben az Oxfam ellen panaszt tett egy konzervatív parlamenti képviselő az Egyesült Királyság játékonysági biztosainál (United Kingdom Charity Commissioners), mert úgy érezte, hogy egy Oxfam által vezetett kampány a dél-afrikai szegénység ellen politikai elfogultságot mutatott. A kampány anyaga párhuzamot vont a régiót sújtó állandó szegénység és az 1994 előtti apartheid politika között. A játékonysági biztosok által végzett vizsgálat hatására az Oxfamnak vissza kellett vonnia a kampány anyagát, és meg kellett ígérnie, hogy a jövőben nem tanúsít „politikai elfogultságot”. Ez az eset arra mutat rá, hogy nemcsak a szegénységmagyarázatok léteznek ideológiai és politikai kontextusban, hanem maguk az információk is, amelyekre a magyarázatok épülnek. Más szóval, a játékonysági mozgalmak nem választhatnak „szabadon”, hogy melyik szegénység-magyarázatot használják fel; korlátozva vannak a jogi és a politikai diskurzusok által. Ahogy a braziliai érsek mondta: *„amikor ételt adok a szegényeknek szentnek tartanak. Amikor megkérdezem, hogy miért nincs a szegényeknek ennivalójuk, kommunistáknak neveznek”*.

A szegénységre magyarázatot kereső játékonyságpolitikai szándékokkal vádolják. A játékonysági diskurzust tehát korlátozza az az igény,

* Az Oxford Committee for Famine Relief (az éhezés csökkentésének oxfordi bizottsága, röviden Oxfam) először 1942-ben ült össze, s mára a világ egyik legismertebb nemkormányzati szervezetévé vált. (A szerk.)

hogy a magyarázatok politikailag semlegesnek látszódnak. Ennek az egyik hatása az, hogy ezek a magyarázatok nem jelentenek kihívást a kultúrában megtalálható szegénységmagyarázatok uralkodó diskurzusai számára. Annak a ténynek a figyelmen kívül hagyása tehát, hogy a szegénységmagyarázatok politikailag vitatottak, az attribúciós kutatót társadalmi vákuumban hagyja, amikor be kell számolnia az emberek által adott magyarázatokról, amelyeket a felmérési módszer korlátai eleve leegyszerűsítenek. Sőt mi több, az is kiderül, hogy egy bizonyos alkalommal egy bizonyos magyarázat kiválasztása nemcsak „egyéni”, amelyet annak az egyénnek a kora, a neme, a politikai preferenciája stb. befolyásol, hanem lényegét tekintve társadalmi, és egy olyan területen jön létre, ahol politikai és ideológiai érdekek vetélkednek egymással.

Egy másik szempont, ami a jótékonsági mozgalom által szolgáltatott szegénységmagyarázatokra befolyást gyakorol, azzal függ össze, hogy a pénzbevétel vagy a tudatosság fokozása-e a cél. Ez sok jótékonykodás közös dilemmája, és érdekes kutatási területnek is bizonyul (Eayrs–Ellis [1990]; Stockdale–Farr [1987]). A segélyszervezetek egyre inkább rádőbbennek, hogy az a kép, amellyel pénzt lehet gyűjteni, gyakran alulértékeli az ábrázolt embereket és nem érint lényeges kérdéseket (van de Gaag [1992]). Mindazonáltal egy jótékonsági munkában résztvevő hirdetési megbízott szerint *„ha a megbízásom az, hogy az emberek a zsebükbe nyúljanak és pénzt adjanak, nos, akkor nem baj, ha meglehetősen drámai eszközöket kell használnom, hogy ezt elérjem”* (Simon Sherwood a Lowe reklámcégtől /Howard Spink, Channel 4 Television [1991]). Feagin (1972) feltevése szerint van összefüggés az okozati szegénységmagyarázat és a szegénységet csillapító politika között. A bizonyítékot abban látta, hogy ha a válaszadók a szegénységet a szegények számlájára írták, akkor ellenezték a szociális juttatásokat. Tehát a szervezetek úgy érezhetik, hogy a pénz összegyűjtéséhez a szegényeket tehetetlennek és erőtlennek kell ábrázolniuk, annak ellenére, hogy, amint azt fent megjegyeztük, Billig és társai (1988) azt állítják, hogy ez az összefüggés nem feltétlenül konzisztens. Burman szerint a déli félteke gyermekeit célzó jótékonsági felhívások egy sor panel alkalmazására támaszkodnak: a gazdagok és a szegények közötti kapcsolatok korlátozott bemutatására (támogatás vagy szponzorálás formájában); a körülmények okaira, vagy az arra vonatkozó reflexió korlátozása, hogy pontosan határozták-e meg e körülményeket; és a gyerekfejlődés domináns modelljének a használatára. Az efféle diszkurzív stratégiák meghatározott hatásokkal járnak, és olyan sajátos érdekek megnyilvánulásának tekintendők, mint például a segélyszervezetek gyakorlatias megfontolásai (a pénzszerzés) vagy ideológiai érdekek (a gazdagok és a szegények közötti kapcsolatok ellenőrzése vagy hasonló). Az attribúciós kutatás csak a segélyszervezetek reklámjait vagy az egyének szegénységről alkotott percepcióját képes vizsgálni, azt

nem, ahogy a szegénységről szóló információ terjed, vagy hogy milyen diszkurzív dinamizmus jellemzi a hirdetési kampányokat.

A dél-afrikai kampány esete is megmutatta, hogy az ilyen stratégiát használó segélyszervezetek politikai kritikát vontak magukra az alkalmazott ábrázolás miatt, valamint felszólították őket, hogy pozitívabb emberképet alakítsanak ki a harmadik világ lakosairól, és hogy a pénzszerzés helyett az oktatásra helyezték a hangsúlyt (Lyne [1990]). Erre a nyomásra az Oxfam azzal válaszolt, hogy megjelentetett egy elvi állásfoglalást a képek használatáról (Oxfam [1991a]) és egy képzési és oktatási csomagot az ábrázolások hatásairól (Oxfam [1992]). A tengerentúli segélyezéssel foglalkozó szervezetek esetében azonban az efféle változások a hirdetési politikában egyre nehezebb gazdasági körülmények között következnek be – a bevétel tekintetében az Oxfam az Egyesült Királyságban 1990-ben elmaradt a National Trust (amely földtulajdonnal is rendelkezik, és célja a régi épületek, valamint a táj megőrzése), valamint a Royal National Lifeboat Association mögött (Coles [1991]).

A politikai nyomás hatására az oktatási diskurzus egyre kiemelkedőbb szerephez jutott a segélyszervezetek irodalmában (Gill [1988]). De mik lehetnek a diskurzus változásának a következményei? Eayrs és Ellis (1990) bizonytalan a jótékonsági reklámok hatásait illetően. Bár a tanulmány a tanulási nehézségekkel küzdő emberek bemutatási módjaival foglalkozik, megállapításai nyomán más kirekesztett csoportokat megcélzó jótékonsági reklámokról is le lehet vonni következtetéseket. Érveik szerint a normalizáló megközelítés azt az érzést váltja ki az emberekből, hogy igazából nincsenek is leküzdendő problémák. Javasataik szerint a szervezeteknek arra kellene biztatniuk az embereket, hogy az előítéletek megszüntetése érdekében létesítsenek közvetlen kapcsolatot a tanulási nehézségekkel küszködőkkel. Olyan pragmatikus stratégiával is előállnak, amelyik a pozitív ábrázolást fokozottan bevonná a kampányok anyagába, ugyanis egyes vizsgálatok szerint (Stockdale–Farr [1987]) ez még akkor is elősegíti az adományozást, ha ezt közvetlenül nem kérték.

Összefoglalásként: a diszkurzív megközelítés rávilágít számos olyan diszkurzusra, amelyek a kultúrában terjedő szegénységmagyarázatokat befolyásolják, és felfedik a szegénységről szóló beszámolók következményeit, valamint az általuk szolgáltatott érdekeket. A diskurzuselemzés bizonyos fajtái leírhatják a különböző magyarázatok által kiszolgált ideológiai és szervezeti érdekeket és felvázolhatják a magyarázatok használatát specifikus kontextusokban. Ráadásul, a politikailag elkötelezett elemzők számára fontos, hogy munkájuk során figyelembe vegyék a társadalmi és a politikai természetű kritikát. A diskurzuselemzés relativizmusra való néminemű hajlama értelmezhető úgy, hogy ez korlátozza a megközelítés hatékonyságát olyan „valódi” témák kutatásakor, amilyen például a szegénység; de felfogható úgy is,

mint ami elvezet társadalmilag konstruált valóságunk, valamint azon módzatok kritikusabb szemléletéhez, amelyek révén ez a valóság egyszerre nyit teret és állít korlátokat az ellenállás számára.

További lehetőségek

A pszichológusokat számtalan esetben próbálták bevonni a déli félteke szegénységének problémáiba, illetve ezek enyhítésébe (Adler [1990]; Martin-Baró³ [1994]; Sloan [1990]). Azonban el kell gondolkodniuk azon, hogy reagálnak-e ezekre a kérésekre, tekintettel arra a számos neo-kolonialista feltételezésre, miszerint a „pszichológiát rákényszerítik” a harmadik világra (Moghaddam–Taylor [1986]). A szegénységgel kapcsolatos pszichológiai kutatások a közelmúltig a szegényekre vagy a társadalom szegénység-felfogására irányultak. Harper (1991) szerint azonban szükség van annak a rendszernek a vizsgálatára is, amelyik fenntartja a szegénységet. Ennek a kutatásnak fontos részét képeznék azok a társadalmi magyarázatok és ábrázolások, amelyeket azon főbb szervezetek és intézmények állítanak elő, melyekre inkább mint szegénységet létrehozó rendszerekre tekintenek (ilyenek például a nemzeti kormányok, a Nemzetközi Valuta Alap [IMF], a transznacionális vállalatok, a Világbank stb.). A politikai retorika és az aktuális gyakorlat közötti különbségek feltárása – amelyre az adósságválság ellen fellépő kampány már kísérletet tett – is fontos részét képeznék a kutatásnak.

A diszkurzív megközelítés használatával egyetemben szükség lenne további pszichológiai kutatásokra is, hogy szélesebb látókörrrel rendelkezhesünk a szegénységmagyarázatok terén. Ez lehetővé tenné a magyarázatok megfelelőbb megértését és a kutatás kiterjesztését; így nemcsak az egyéni beszámolókat, de mind az egyének mind a szervezetek és intézmények által létrehozott szövegeket és ábrázolásokat is vizsgálhatnánk, amelyekben maguk az egyének és a szervezetek is benne foglaltatnak. Reméljük, hogy a jövőben a szegénységmagyarázatokat demisztifikálni és az ideológiai és pszichológiai összefüggéseiket feltárni igyekvő kutatások hozzájárulnak a tudatosság fokozásához („*conscientización*”, Martin-Baró [1994]) és a déli félteke szegényeinek az intézményesült szegénység és a rasszizmus elleni harcához, amely az ötszáz éves kolonizáció eredménye (Parker [1992b]).

Kádár Krisztina fordítása

³ Ignacio Martin-Baró latin-amerikai szociálpszichológus és jezsuita pap volt. Az Egyesült Államok által kiképzett Atlacatl zászlóaljhoz tartozó salvadori kormánycsapatok gyilkolták meg 1989. november 16-án.

HIVATKOZÁSOK

- Adler, T. [1990]: *Aid agencies grappling with behavioral issues*; APA Monitor, 21(7) (július), 34–35. o.
- Billig, M. – Condor, S. – Edwards, D. – Gane, M. – Middleton, D. – Radley, A. R. [1988]: *Ideological Dilemmas*; Sage, London
- Brazier, C. [1992]: *Changing charity*; New Internationalist, február, 4–7. o.
- Brookes, H. J. [1995]: *'Suit, tie and a touch of juju' – the ideological construction of Africa: A critical discourse analysis of news on Africa in the British press*; Discourse and Society, 6(4), 461–494. o.
- Burman, E. [1991]: *What discourse is not*; Philosophical Psychology, 4, 325–342. o.
- Burman, E. [1994a]: *Poor children: charity appeals and ideologies of childhood*; Changes, 12, 29–36. o.
- Burman, E. [1994b]: *Development phallacies: psychology, gender and childhood*; Agenda: A Journal about Women and Gender, 22, 11–20. o.
- Burman, E. [1994c]: *Innocents abroad: Western fantasies of childhood and the iconography of emergencies*; Disasters: The Journal of Disaster Studies and Management, 18, 238–253. o.
- Burman, E. – Parker, I. [1993]: *Discourse Analytic Research: Repertoires and Readings of Texts in Action*; Routledge, London
- Chambers, R. [1995]: *Poverty and livelihoods: whose reality counts*; Environment and Urbanization, 7, 173–204. o.
- Chanel 4 Television [1991]: *Hard times: how the media portrays poverty*; The Media Show, március 17.
- Christian Aid News [1995]: *Third world losing out on TV*; Christian Aid News, 87 (április-június), 2. o.
- Cohen, R. L. [1982]: *Perceiving justice: an attributional perspective*; in: R. L. Cohen – J. Greenberg (szerk.): *Equity and Justice in Social Behavior*; Academic Press, New York
- Cohen, R. L. – Greenberg, J. (szerk.) [1982]: *Equity and Justice in Social Behavior*; Academic Press, New York
- Commission of the European Communities [1977]: *The Perception of Poverty in Europe*; EEC, Brussels
- Coles, J. [1991]: *Trust tops Oxfam as favourite charity*; The Guardian, november 15.

- Curt, B. C. [1994]: *Textuality and Tectonics: Troubling Social and Psychological Science*; Open Universities Press, Buckingham
- Derrida, J. [1994]: *Spectres of Marx*; New Left Review, 205, 31–58. o.
- Eayrs, C. B. – Ellis, N. [1990]: *Charity advertising: for or against people with a mental handicap?*; British Journal of Social Psychology, 29, 349–360. o.
- Edelman, M. [1977]: *Political Language: Words that Succeed and Policies that Fail*; Academic Press, Florida
- Edwards, D. – Potter, J. [1992]: *Discursive Psychology*; Sage, London
- Feagin, J. R. [1972]: *Poverty: we still believe that God helps those who help themselves*; Psychology Today, november, 101–129. o.
- Feather, N. T. [1974]: *Explanations of poverty in Australian and American samples: the person, society, or fate?*; Australian Journal of Psychology, 26(3), 199–216. o.
- Furnham, A. [1982]: *Why are the poor always with us? Explanations for poverty in Britain*; British Journal of Social Psychology, 21, 311–322. o.
- Furnham, A. [1988]: *Lay Theories: Everyday Understanding of Problems in the Social Sciences*; Pergamon, Oxford
- Furnham, A. – Gunter, B. [1984]: *Just world beliefs and attitudes towards the poor*; British Journal of Social Psychology, 23, 265–269. o.
- Furnham, A. – Gunter, B. [1989]: *The Anatomy of Adolescence: Young People's Social Attitudes in Britain*; Routledge, London
- Furnham, A. – Lewis, A. [1986]: *The Economic Mind: the Social Psychology of Economic Behavior*; St Martins Press, New York
- Furnham, A. – Procter, E. [1989]: *Belief in a just world: review and critique of the individual difference literature*; British Journal of Social Psychology, 28, 365–384. o.
- Gallup/Social Surveys Ltd [1992]: *Social trends*; Gallup Political and Economic Index, Report 384, augusztus 30.
- Gallup/Social Surveys Ltd [1994]: *Social trends*; Gallup Political and Economic Index, Report 404, április 26.
- Gill, P. [1988]: *Conclusion: helping is not enough*; in: R. Poulton – M. Harris (szerk.): *Putting People First: Voluntary Organizations and Third World Organizations*; MacMillan Education, London

- Griffin, W. E. – Ohenebasakyi, Y. [1993]: *Sociodemographic and political correlates of University student causal attributions for poverty*; *Psychological Reports*, 73(3), 795–800. o.
- Harper, D. [1991]: *The role of psychology in the analysis of poverty: some suggestions*; *Psychology and Developing Societies*, 3(2), 193–201. o.
- Harper, D. J. – Manasse, P. R. [1992]: *The just world and the third world: British explanations for poverty abroad*; *Journal of Social Psychology*, 132(6), 783–785. o.
- Harper, D. J. – Wagstaff, G. F. – Newton, J. T. – Harrison, K. R. [1990]: *Lay causal perceptions of third world poverty and the just world theory*; *Social Behavior and Personality*, 18, 235–238. o.
- Haru, T. T. [1984]: *Moral obligation and conceptions of world hunger: on the need to justify correct action*; *Journal of Applied Behavioral Science*, 20(4), 363–382. o.
- Heaven, P. C. L. [1994]: *The perceived causal structure of poverty: a network analysis approach*; *British Journal of Social Psychology*, 33, 259–271. o.
- Lamarche, L. – Tougas, F. [1979]: *Perception des raisons de la pauvreté par des Montréalais canadiens-français*; *Canadian Journal of Behavioural Science*, 11(1), 72–78. o.
- Lerner, M. [1975]: *The justice motive in social behavior*; *Journal of Social Issues*, 31, 1–19. o.
- Lerner, M. [1980]: *The Belief in a Just World: a Fundamental Delusion*; Plenum Press, New York
- Lerner, M. – Lerner, S. C. [1981]: *The Justice Motive in Social Behavior: Adapting to Times of Scarcity and Change*; Plenum Press, New York
- Lync, D. [1990]: *Tapping into and turning on the public emotions*; *The Guardian*, december 12.
- Madill, A. – Doherty, K. [1994]: *'So you did what you wanted then': discourse analysis, personal agency, and psychotherapy*; *Journal of Community and Applied Social Psychology*, 4, 261–273. o.
- Marshall, H. – Raabe, B. [1993]: *Political discourse: talking about nationalization and privatization*; in: E. Burman – I. Parker (szerk.): *Discourse Analytic Research: Repertoires and Readings of Texts in Action*; Routledge, London
- Martin-Baró, I. [1994]: *Writings for a Liberation Psychology*; Harvard University Press, London

- Mehryar, A. H. [1984]: *The role of psychology in national development: wishful thinking and reality*; International Journal of Psychology, 19, 159–167. o.
- Moghaddam, F. M. – Taylor, D. M. [1986]: *The state of psychology in the Third World: a response to Connolly*; Bulletin of the British Psychological Society, 39, 4–7. o.
- Mudimbe, V. Y. [1988]: *The Invention of Africa: Gnosis, Philosophy, and the Order of Knowledge*; James Currey, London
- Muncer, S. – Gillen, K. [1995]: *The perceived causes of poverty: a question of politics*; paper presented at the Annual Conference of the British Psychological Society, University of Warwick, április 1–4.
- Oxfam [1985]: *The News Behind the News*; Oxfam, Oxford
- Oxfam [1991a]: *Oxfam and Images*; Oxfam, Oxford
- Oxfam [1991b]: *The Oxfam Report*; Oxfam, Oxford
- Oxfam [1992]: *How Does the World Look to You? An Activity Pack on the Use and Interpretation of Images*; Oxfam, Oxford
- Pandey, J. – Sinha, Y. – Prakash, A. – Tripathi, R. C. [1982]: *Right-left political ideologies and attribution of the causes of poverty*; European Journal of Social Psychology, 12, 327–331. o.
- Parker, I. [1989]: *The Crisis in Social Psychology – and How to End it*; Routledge, London
- Parker, I. [1992a]: *Discourse Dynamics: Critical Analysis for Social and Individual Psychology*; Routledge, London
- Parker, I. [1992b]: *Psychology, racism and the third world: 500 years of resistance*; Changes, 10(4), 323–326. o.
- Payne, M. – Furnham, A. [1985]: *Explaining the causes of poverty in the West Indies: a cross-cultural comparison*; Journal of Economic Psychology, 6, 215–229. o.
- Potter, J. – Edwards, D. – Wetherell, M. [1993]: *A model of discourse in action*; American Behavioral Scientist, 36, 383–401. o.
- Potter, J. – Wetherell, M. [1987]: *Discourse and Social Psychology: Beyond Attitudes and Behaviour*; Sage, London
- Potter, J. – Wetherell, M. – Gill, R. – Edwards, D. [1990]: *Discourse: noun, verb or social practice?*; Philosophical Psychology, 3, 205–217. o.
- Radley, A. – Kennedy, M. [1992]: *Reflections upon charitable giving: a comparison of individuals from business, 'manual' and professional back-*

- grounds; *Journal of Community and Applied Social Psychology*, 2, 113–129. o.
- Rubin, Z. – Peplau, A. [1975]: *Who believes in a just world?*; *Journal of Social Issues*, 31(3), 65–89. o.
- Schuman, H. – Presser, S. [1981]: *Questions and Answers in Attitude Surveys: Experiments on Question Form, Wording and Context*; Academic Press, New York
- Sinha, Y. – Jain, U. G. – Pandey, J. [1980]: *Attribution of causality to poverty*; *Journal of Social and Economic Studies*, 8(2), 349–359. o.
- Singh, S. – Vasudeva, P. N. [1977]: *A factorial study of the perceived reasons for poverty*; *Asian Journal of Psychology and Education*, 2(3), 51–56. o.
- Sloan, T. S. [1990]: *Psychology for the Third World?*; *Journal of Social Issues*, 46(3), 1–20. o.
- Sorenson, J. [1991]: *Mass media and discourse on famine in the Horn of Africa*; *Discourse and Society*, 2(2), 223–242. o.
- Stenner, P. – Eccleston, C. [1994]: *On the textuality of being: towards an invigorated social constructionism*; *Theory and Psychology*, 4, 85–103. o.
- Stockdale, J. E. – Farr, R. M. [1987]: *Social representation of handicap in poster campaigns*; paper presented at British Psychological Society London Conference, december
- Taylor, S. E. [1991]: *Positive Illusions: Creative Self deception and the Healthy Mind*; Basic Books, New York
- Twose, N. [1984]: *Cultivating Hunger: an Oxfam Study of Food, Power and Poverty*; Oxfam, Oxford
- van der Gaag [1992]: *Every picture sells a story*; Oxfam News, Autumn (ősz), 7. o.
- Wetherell, M. – Potter, J. [1992]: *Mapping the Language of Racism: Discourse and the Legitimation of Exploitation*; Harvester Wheatsheaf, London
- White, P. A. [1992]: *The anthropomorphic machine: causal order in nature and the world view of common sense*; *British Journal of Psychology*, 83, 61–96. o.
- Zucker, G. S. – Weiner, B. [1993]: *Conservatism and perceptions of poverty: an attributional analysis*; *Journal of Applied Social Psychology*, 23(12), 925–943. o.

Kocsis Tamás

A materializmustól a teljes emberig

A fogyasztás önkéntes csökkentéséről a nyugati társadalmakban*

Modernizáció, csatlakozás, felzárkózás, lépéstartás, nyugati életszínvonal és társaik kulcsszavak napjaink uralkodó diskurzusában. Az átlagember és a politikus egyértelműen azt tekinti fejlődésnek, ami a nyugati társadalmi-gazdasági modell sikeres átvétele felé mutat. Az *abszolút* szegénység, vagyis az emberi alapszükségleteket sem kielégítő állapot elleni küzdelem erkölcsi szempontból megkérdőjelezhetetlen, ám a *Townsend* munkássága óta felismert viszonylagos, azaz pusztán a mások jólétéhez képest értelmezhető *relatív* szegénység vizsgálata a mainál sokkal alaposabb körütekintést kíván. A világ leggazdagabbjainak életmódja ma már egyre szélesebb körben válik ismertté, s ezzel párhuzamosan egyre többen érzik magukat jobb sorsra érdemes szegénynek; egyre több emberre tekintünk úgy, mint segítségre szoruló szegényre; s egyre inkább e tömegek anyagi életszínvonalának emelésére hivatkoznak a politikai erőfeszítések, miközben más fontos szempontok a háttérbe szorulnak. Az anyagi életszínvonal emelése elfogadható célkitűzés lehet, ám alapos vizsgálat tárgyává kell tenni a folyamat esetleges árnyoldalait is, s az anyagiakban leginkább dűskáló társadalmak működéséből levonni a számunkra is használható tanulságokat. Csakugyan emberhez méltatlan élet-e az, ha légkondicionáló berendezés híján el kell viselnünk a 30 Celsius-fokos kánikulát, vagy ha tízpercenyi autózással sem érthetünk el egy kiváló minőségű autópályát? Ráadásul a kérdés ma már egyre kevésbé úgy merül fel, hogy milyen *hazai* gazdaságpolitikával közelíthetjük meg a fejlettnak tartott nyugati világ anyagi életszínvonalát, hanem inkább úgy, hogy milyen mértékben célszerű belesimulnunk egy világméretűvé váló fogyasztói társadalomba.

A fejlődést gazdasági növekedésként felfogókat bíráló hangok szórva nyosnak és erőtlennek hatnak, pedig a nyugati fogyasztói társadalom árnyoldalait és hosszú távú fenntarthatatlanságát taglaló tudományos igényű munkák ma már egyre szélesebb körben hozzáférhetők. A társadalmi szempontból megmutatkozó problémák mellett egyre nyilvánvalóbbá válnak a természeti környezet végeességéből adódó nehézségek is. A környezeti problémák kapcsán sokat hallani a Föld népességének szabályozásáról és a tisztább termelés szükségességéről, ám az egy főre jutó fogyasztás tabunak látszik. Pedig az emberiség bioszférára gyakorolt összerhelését meghatározó képletnek ez legalább olyan fontos eleme, mint a népesség és a technológia. A fogyasztás mérséklésével kapcsolatos idegenkedés számos okra vezethető vissza. Ezek közül az egyik legfontosabb a személyes érintettség. Egy gaz-

* A tanulmány a szerző *Gyökereink: Örömről és gazdagságról egy világméretű fogyasztói társadalomban* című PhD-tézisének körülbelül harmadára rövidített változata.

daságilag fejlett ország polgára számára a népességnövekedés megállítása és a technológiafejlesztés igénye könnyen úgy értelmezhető, hogy ezek valaki más számára jelentenek tényleges feladatot. Ám ha a fogyasztásról esik szó, akkor óhatatlanul felbukkan a személy saját felelőssége is, hiszen valamenynyen fogyasztók vagyunk (vö. Princen [1999], 360–361. o.).

A személyes érintettségen túl, persze, politikai okai is vannak a fogyasztás mérséklésétől való idegenkedésnek. A magán- és a közösségi döntéshozatal ugyanis az elosztási problémákat inkább a „gazdasági torta” növelésével (azaz gazdasági növekedéssel) próbálja megoldani, mert „a torta újraszetelezése” többnyire érdekeket sért. A fogyasztás mérséklése a mi szempontunkból *túl*/fejlett országokban azonban épp ilyen „újraszetelezést” kívánna meg, ráadásul úgy, hogy mindeközben a felosztandó torta nagysága akár még zsugorodhat is. Ez a hagyományos gazdasági szemléletben megoldhatatlan feladatnak látszik. E probléma azonban megkerülhetetlen, hiszen a fejlett országok statisztikai adatai arról tanúskodnak, hogy a népesség növekedésének a mérséklődése, valamint az egyre kevesebb szennyezéssel járó technológiák terjedése ellenére is összességében növekszik a társadalomnak a környezetre tett káros hatása. Ez nem jelenti azt, hogy a népesség nagyságának a stabilizálódása és a technológiák fejlődése környezeti szempontból haszontalan, azt azonban mindenképp, hogy ezek egymagukban nem oldják meg a problémát.

A fentiek miatt figyelmünket a fogyasztás kérdésére irányítjuk. Első lépésként a materializmus szerepét vizsgáljuk, amelyet a túlzott fogyasztás kialakulásában kiemelkedő fontosságúnak tartunk, majd alaposabban is megvizsgáljuk a boldogságnak (jóllétnek) és az anyagiaknak a kapcsolatát. Ezt követően bemutatjuk a fogyasztói társadalommal szembehelyezkedő önkéntes egyszerűség mozgalmát, a mögötte meghúzódó filozófiát és kudarcának elemeit. Végül, mintegy a tanulságok levonásaként, felvázoljuk a *teljes emberre* vonatkozó elgondolásunkat, amely reményeink szerint megfelelő választ ad a fogyasztói társadalom kihívásaira.

A materializmus és mérése

A materializmus szerteágazó fogalomköréből csak a fogyasztással közvetlenül is kapcsolatba hozható vetületeket vizsgáljuk. Így például a materializmus – az *Oxford English Dictionary* megfogalmazásában – „*az anyagi szükségletek és vágyak iránti elkötelezettség a spirituális megfontolások elhanyagolása mellett; kizárólag anyagi érdekek által vezérelt életmód, vélemény vagy hajlam*”. A téma egyik legnevesebb kutatója, Russell W. Belk szerint a materializmus azt mutatja, hogy „*a fogyasztó mekkora jelentőséget tulajdonít a földi javaknak. A materializmusnak a legerőteljesebb formájában e javak központivá válnak egy személy életében, s az elégedettség, illetve az elégedetlenség elsődleges forrásainak tekintik őket*” (Belk [1984],

291. o.). Társadalmi szinten Chandra *Mukerji* megközelítése használható, miszerint a materializmus olyan kulturális berendezkedés, amelyben az anyagi érdekek nincsenek más társadalmi céloknak alárendelve, s az anyagi önérdék szerepe kimagasló (Mukerji [1983], 8. o.). Számos szerző a materializmussal kapcsolatban arra hívja fel a figyelmet, hogy a nyereségelhajlás beállítottság nem csupán az utóbbi néhány száz esztendőben jelent meg (lásd például McKendrick–Brewer–Plumb [1982]). Az viszont aligha vitatható: csak az utóbbi évszázadokban vált a széles tömegek számára is lehetővé, hogy korlátlan fogyasztás révén próbáljanak pszichológiai szempontból is boldogulni (Mason [1981], idézi Belk [1985], 265. o.). Ez pedig a materializmus és a fogyasztói társadalom napjainkban zajló kutatásának fontosságát hűzza alá.

A materializmus fogyasztói társadalmakban betöltött szerepének vizsgálatához jó támpontot ad annak bemutatása, hogy a kutatók miképpen tettek és tesznek kísérletet a jelenség számszerűsítésére, s hogy a gyerekcipőben járó, ám egyre intenzívebb kutatások milyen eredményekkel szolgáltak a materializmus és néhány más jelenség közötti kapcsolatot illetően. Belknek az 1980-as évek közepén tett erőfeszítései tekinthetők a materializmussal kapcsolatos módszeres kutatások első jelentősebb állomásának (Richins [1999], 374. o.; Richins–Rudmin [1994], 220. o.), jóllehet néhány korábbi, a témát inkább csak érintő kutatás is ismeretes.¹

Jól megvilágítja a materializmus természetét a Marsha L. *Richins* és Scott *Dawson* szerzőpáros által kidolgozott materializmusmérce. Őt, egyesült államokbeli környezetben és mintamérettel felvett adathalmaz egyenkénti elemzésekor három különböző faktor (dimenzió) rajzolódott ki, amelyek a materializmus egy-egy vetületére mutattak rá. E dimenziókat a szerzők a siker (success), a központi szerep (centrality) és a boldogság (happiness) elnevezéssel illették. Az alábbiakban az egyes dimenziók tartalmát mutatom be. Az állításokat a válaszadóknak ötfokozatú Likert-skálán (teljesen egyetért – egyetért – bizonytalan – nem ért egyet – egyáltalán nem ért egyet) kellett értékelniük. (A *-gal jelölt tételek fordítottan mutatják a materializmushoz való hozzájárulást.)

Siker. (1) Csodálom azokat, akiknek drága otthonuk, autójuk és ruhájuk van. (2) Az élet egyik legfontosabb eredménye a megszerzett anyagi javak összessége. (3) Nem különösebben figyelek az emberek által a siker jeleként birtokolt anyagiakra.* (4) Az általam birtokolt javak sokat elárulnak arról, mennyire vagyok sikeres az életben. (5) Szeretek olyan dolgokat birtokolni, amelyek hatással vannak másokra. (6) Nem különösebben figyelek a mások által birtokolt dolgokra.* (Richins–Dawson [1992], 310. o.)

¹ Ezekről röviden lásd Belk (1985), 267. o. és Richins–Dawson (1992), 305–307. o.

Központi szerep. (1) Rendszerint csak olyan dolgokat vásárlók, amelyekre szükségem van.* (2) A javak tekintetében megpróbálok egyszerűen élni.* (3) Az általam birtokolt javak egyáltalán nem fontosak számomra.* (4) Szívesen költök nem praktikus dolgokra. (5) Nagyon élvezem a vásárlást. (6) Szeretem, ha az életemben sok luxus vesz körül. (7) Kisebb jelentőséget tulajdonítok az anyagiaknak az általam ismert legtöbb embernél.* (Richins–Dawson [1992], 310. o.)

Boldogság. (1) Minden olyan dolog a birtokomban van, amely az élet élvezetéhez igazán szükséges.* (2) Az életem jobb lenne, ha bizonyos dolgokat nem kellene nélkülözni. (3) Semmivel sem lennék boldogabb, ha tetszősebb dolgaim lennének.* (4) Boldogabb lennék, ha több dolgot vásárolhatnék magamnak. (5) Néha egy kissé bosszant, hogy nem vásárolhatok meg minden nekem tetsző dolgot. (Richins–Dawson [1992], 310. o.)

A materializmussal együtt járó jelenségek

Richins és Dawson (1992) egy 250 fős, az Egyesült Államok egyik nagy nyugati városában felvett mintán arra a kérdésre kereste a választ, hogy vajon a szerzők mércéje alapján materialistának bizonyulók önzőbbek-e a többieknél, kevésbé hajlanak-e arra, hogy javaikat megosszák másokkal, s egyéni céljaikat jobban a közösségek elé helyezik-e. A kutatásban arról kérdezték az embereket, hogy mit tennének, ha váratlanul 20 000 dollár (körülbelül 6 millió forint²) ütné a markukat. Az egyéb kategória mellett hat előre megadott lehetőség között lehetett szétosztani a pénzt: magamra költeném / egyházi vagy jótékonyági intézménynek adnám / barátoknak vagy rokonoknak adnám (kölesönként vagy végleg) / utaznék belőle / adósságot törlesztenék / megtakarítanám, befektetném. A teljes mintát a materializmus-mérce mentén három részre osztották, s összehasonlították a legmaterialistább és a legkevésbé materialista harmad válaszait. A materialista harmad – a legkevésbé materialistákhoz képest – körülbelül háromszor annyit költené magára a pénzből, kevesebb mint a felét adná jótékonyági célokra, s a rokonoknak, barátoknak is kevesebb mint feleannyit juttatnának.

James A. Muncy és Jacqueline K. Eastman arra a kérdésre kereste a választ, hogy vajon a materialista fogyasztók más etikájúak-e, mint a többiek. A materializmust az előbb bemutatott Richins–Dawson-féle skálán mérték, míg a fogyasztói etika hiányát négy szempontból vizsgálták. Ezek közül

² A forintértékeket csak nagyságrendi tájékoztatásként adom meg a tanulmányban, mindenütt 300 HUF/USD árfolyammal számolva. Ezzel kapcsolatban fontos, hogy a forintösszeg nem értelmezhető minden további nélkül magyarországi viszonylatban is, mert egyrészt ugyanazon összeg egyesült államokbeli vásárlóereje hazánkhoz képest kisebb, másrészt mindig a kutatásnak megfelelő időpontban érvényes árfolyamot kellene alkalmazni.

két szempont olyan eseteket elemez, amikor a vásárló az eladó kárára jut haszonhoz, például fizetés nélkül megiszik egy doboz üdítőt a szupermarketben (aktív haszonszerzés), vagy nem szól az eladónak, hogy a számlán a javára tévedett (passzív haszonszerzés). A harmadik szempont olyan helyzeteket vizsgál, amikor a vevő becsapja az eladót (például egy visszavitt árurol valóttanul állítja, hogy ajándékba kapta – megtévesztés), a negyedik szempont pedig olyan esetekre vonatkozik, amikor a „vevő” nem elég körültekintő ahhoz, hogy felismerje az eladónak okozott kárt (például egy hanglemez lemásolása vásárlás helyett: „nem ártok vele”-viselkedés).³

A vizsgálatot két nagy egyesült államokbeli egyetemnek a *Bevezetés a marketingbe* tantárgyat tanuló hallgatóin végezték el (214 fő).⁴ A materializmus és a különféle helyzetekre vonatkozó vásárlói etika közötti összefüggést korrelációs együtthatók meghatározásával mutatták ki a szerzők. A materializmus a minta alapján az aktív haszonszerzéssel $-0,35$; a passzív haszonszerzéssel $-0,28$; a megtévesztéssel $-0,35$; a „nem ártok vele”-viselkedéssel pedig $-0,46$ nagyságú korrelációban állt. Ez viszonylag erős kapcsolatot sejtet, s a negatív értékek arra utalnak, hogy a materializmuskálán magasabb értéket mutatók kevésbé aggodalmaskodónak bizonyultak a bemutatott helyzetek etikai nehézségeit illetően (Muncy–Eastman [1998], 141–142. o.). Mivel egyszerű korrelációkról van szó, a jelenségek közötti ok-okozati kapcsolatról a vizsgálat alapján semmit sem állíthatunk. Meglehet, hogy a materialisták hajlamosabbak átlépni az etika kötöttségein, midőn az általuk hön áhított javak megszerzéséről van szó, ugyanakkor az sem zárható ki, hogy az eleve alacsonyabb etikai szintűek inkább hajlanak a materializmusra. A marketing számára azonban mindkét esetben érdekes dilemmák adódnak. Ha a marketingtevékenység erősíti a materializmust, s ez egyben az etikai normák csökkenésével is jár, akkor a marketing nehezen menthető fel a társadalmi felelőtlenség vádjá alól – írják a szerzők. A másik esetben a marketing ugyan nem vezet a társadalom etikai szintjének csökkenésére, ám igencsak megkérdőjelezhető azon reklámtaktika bölcsessége, amely az eleve alacsonyabb etikai szinten lévőket kívánja megszólítani (Muncy–Eastman [1998], 142–143. o.).

³ A fogyasztói etika mérésének további részleteiről lásd például Vitell–Muncy (1992).

⁴ A minta jóval materialistábbnak bizonyult (mintegy 5–7 ponttal magasabb materializmus-átlagértékek a maximum 90 pontos skálán) a Richins és Dawson által felvetteknél, amely a teljes lakosság körében vizsgálódott. A szerzők megjegyzik, hogy ez végül is várható volt, hiszen válaszadóik gazdálkodástani hallgatók (business students) voltak (Muncy–Eastman [1998], 140. o.). Williams és Bryce (1992) hasonló, majdnem 8 pontos eltérést tapasztalt, amikor Új-Zélandon 151 végzős hallgatót vizsgáltak, akiknek egyik része kereskedelmi ismereteket, másik része bölcsészettudományokat hallgatott (a bölcsészek voltak a kevésbé materialisták) (Williams–Bryce [1992], 153. o.).

Richins (1987) a média befolyásoló hatása és a materializmus kapcsolatát igyekezett feltárni. A szerző – még saját materializmusmértékének kifejlesztése előtt – egy egyszerűbb, hat állításból álló skálán vizsgálta a materialista beállítottságot, s a válaszok főkomponens-elemzésével egy személyes és egy általános materializmuskomponenst különített el.⁵ Egy másik változó az emberek azon véleményét kutatta, hogy szerintük a bizonyos reklámokban mutatott személyek mennyire tekinthetők valóságos figuráknak (reklámrealizmus), s azt is felmérte, a válaszadók mennyire vannak kitéve a média hatásának (hetente hány órát néznek televíziót, s mennyire figyelnek a reklámokra). A minta 252 főt tartalmazott, s egy közepes, az Egyesült Államok déli részén fekvő városban (Sunbelt city) vették fel úgy, hogy a férfiak/nők és a 40 év alattiak/feletteiek aránya 50% legyen (Richins [1987], 353. o.). A média befolyásoló hatása és a materializmus általános komponense között nem volt szignifikáns kapcsolat, s a materializmus személyes komponensére is csak nagyon gyenge hatást mutattak ki. Amikor azonban a mintát a reklámrealizmus változó mediánjával⁶ két részre bontották, a reklámokban mutogatott személyeket/élethelyzeteket inkább valósnak tekintők csoportjában (magas reklámrealizmus) szignifikáns összefüggés mutatkozott a média befolyásoló hatása és a materializmus mindkét formája között.⁷ Eszerint azok közül, akik hajlamosak hinni a reklámok által közvetített üzenet valóságában, a hosszabb ideig televíziózók nagyobb fokú materializmust mutattak (Richins [1987], 354. o.). A kapcsolat irányára ez esetben sem következtethetünk, az összefüggés azonban figyelemre méltó.

Belk és Pollay (1985) a XX. század első nyolcvan évében megjelent egyesült államokbeli újsághirdetéseket vizsgálta, s megállapította, hogy a luxussal és az élvezetekkel folytatott materialista jellegű csábítás folyamatosan növekedett a vizsgált időszakban. Moschis és Moore (1982) a média hatását egy iskolás gyerekeken végzett longitudinális, azaz ugyanazon gyer-

⁵ A *személyes komponens* elemei (öt fokozatú Likert-skálán mérve): (1) Fontos számomra, hogy valóban tetszetős dolgaim legyenek. (2) Szeretnék olyan gazdag lenni, hogy bármit megvehsek, amit akarok. (3) Boldogabb lennék, ha több dolgot vásárolhatnék. (4) Néha egy kissé bosszant, hogy nem vásárolhatok meg minden nekem tetsző dolgot. Az *általános komponens* elemei: (1) Az emberek túl sokat foglalkoznak az anyagiakkal. (fordított mérce) (2) A boldogság tényleg megvásárolható. (Richins [1987], 354. o.)

⁶ Egy változó mediánja az az érték, amelyben a változónak pontosan ugyanannyi kisebb, mint nagyobb értéke fordul elő.

⁷ A szerző többváltozós regressziót alkalmazott, ahol a független változó a *televíziózással töltött órák száma*, a függő változó pedig a megfelelő materializmusmutató volt. Amikor a *reklámok figyelése* alapján mérték a média hatásának való kitettségét, semelyik esetben sem sikerült szignifikáns összefüggést kimutatni a materializmus egyik változatával sem (Richins [1987], 354. o.). Tehát ilyen szempontból fontosabb, hogy a válaszadó mennyit néz televíziót, s kevésbé lényeges, hogy saját bevallása szerint mennyire figyeli a reklámokat.

rekkel több időpontban felvett vizsgálattal elemezte, s szignifikáns kapcsolatot talált a televíziós reklámok hatása és a vallott materiális értékek között. Különösen azoknál a gyerekeknél volt nagy a különbség, akik kezdetben kevésbé voltak materialisták, és a vizsgált időszakban eltérő mértékben néztek televíziót. A többet tévézők szignifikánsan materialistábbaknak bizonyultak 14 hónappal később, mint a kevesebbet tévézők (idézi Richins [1999], 378. o.).

A megbízható materializmusmérécek megjelenése nyomán az 1990-es években a családi viszonyok és a materializmus közötti kapcsolatról is egyre több empirikus kutatás látott napvilágot. Így például Rindfleish, Burroughs és Denton (1997) olyan 20–32 éves felnőttek Richins–Dawson-féle materializmusát vizsgálta egy közepes, az egyesült államokbeli közép-nyugaton fekvő városban, akiknek egyik része ép (kétszülős) családban nőtt fel (165 fő), míg másik részük nem (96 fő). A felmérés alapján a sérült családokban felnövők materialistábbaknak mutatkoztak, s az ilyen fiatalok a megrögzött vásárlásra (compulsive buying) is nagyobb hajlamot mutattak (Rindfleish et al. [1997], 318. o.).⁸ Mivel a materializmusmérce központiszerép-dimenziójában adódott a legnagyobb különbség a két csoport között (ez általános tájékoztatást ad a szerzés és a birtoklás fontosságáról egy személy életében – részletesen lásd az előző alfejezetben), ebből a szerzők arra következtettek, hogy a felbomlott családból származók valószínűleg anyagi javakkal helyettesítik a hiányzó szülőt, s anyagiakkal és/vagy megrögzött vásárlással próbálnak úrrá lenni a család felbomlásával járó stresszen és bizonytalanságon (Rindfleish et al. [1997], 320., 323. o.).

Flourinak (1999) egy közepes délnyugat-angliai városban 246 egyetemistán végzett vizsgálata ugyan nem tudott kimutatni semmilyen összefüggést a Richins–Dawson-féle materializmus és a válaszadók családjának ép-sége között, a materialistább fiatalok azonban többet beszélgettek kortársaikkal a fogyasztásról, fogékonyabbak voltak a mások általi befolyásolásra, ritkábban látogattak vallási jellegű eseményeket, kevesebbet hallottak szüleitől a pénzzel való bánásmódról, és kevésbé voltak elégedettek az édesanyjukkal (Flouri [1999], 714. o.).⁹ A szerző szerint igaz, hogy kutatása nem mutatott ki kapcsolatot a materializmus és a hátrányos szociális-gazdasági körülmények között, arra azonban mégiscsak rámutatott, hogy a pénzügyi és a *személyes* bizonytalanság közvetlenül vagy közvetve összefügg a materializmussal.¹⁰ A családi háttér közvetlenül úgy erősítheti a gyerek materializ-

⁸ Csoportátlagok különbségének vizsgálata alapján. A megrögzött vásárlás méréséről lásd Faber és O'Guinn (1992).

⁹ A szerző olyan regressziós modell alapján jutott erre a következtetésre, amelyben a függő változó a materializmus nagysága volt.

¹⁰ Flouri (1999) és számos régebbi kutatás pozitív összefüggést mutatott ki a materializmus és a megrögzött fogyasztás, a neurotikus hajlam és az impulzív (előre nem tervezett)

musát, ha például az anya is ilyen beállítottságú, közvetetten pedig úgy, hogy figyelmen kívül hagyják spirituális és belső igényeit egy szekuláris életstílus megvalósítása érdekében. „*Lehet, hogy a konformitást bátorító, hívős és kevésbé támogató szülő a fiatal kortársai befolyása felé tereli, s ez a gyermeket rávezeti a fogyasztás »magamutogató« elemeinek elsajátítására* – írja a szerző –, *de az is lehetséges, hogy az olyan általános személyiségjegyek, mint a neurotikus hajlam (amely szintén összefügg az emberi kapcsolatokkal való elégedetlenséggel és a pénzügyi bizonytalansággal) a birtoklás felé fordíthat valakit, mintegy kárpótlásként a boldogtalanságért és a csekély önbecsülésért.*” (Flouri [1999], 721–722. o.)

Ki a boldog? – A személyes tényezők hatása

A pszichológia első évszázada elsősorban az emberi szenvedést és boldogtalanságot vizsgálta, ám az utóbbi egy-két évtizedben olyan pozitív érzelmek is a kutatás napirendjére kerültek, mint a boldogság és a megelégedettség. Ezt rendszerint az úgynevezett *szubjektív jóllét* mutatójával mérik,¹¹ s értékét olyan kérdésekkel határozzák meg, amelyek az emberek boldogságát és az élettel való megelégedettségét firtatják.

A materiális helyzet és a boldogság közötti kapcsolat három szinten vizsgálható (lásd például Myers–Diener [1995]). Először: *van-e kapcsolat a gazdagság és a jóllét között országok összehasonlításában?* Egy 24 nemzet-re kiterjedő vizsgálat pozitív és viszonylag szoros, mintegy 0,67-es korrelációt (együttjárást) mutatott ki egy nemzet egy főre jutó bruttó nemzeti terméke (GNP/fő) és az élet egészével való megelégedettségnek a nemzetre vonatkozó átlagos értékei között. Messzemenő következtetések azonban aligha vonhatók le ebből, hiszen például az adott ország demokráciában töltött éveinek száma 0,85-ös pozitív korrelációt mutatott az élet egészével való megelégedettség átlagos értékével (Inglehart [1990]).

Másodszor: *van-e kapcsolat a gazdagság és a jóllét között egy országon belül?* Nyilvánvaló, hogy az élelem, a szállás és a biztonság meglete alapvető a jóllét szempontjából. Így az olyan szegény országokban, mint amilyen Banglades és India, egy ember anyagi helyzettel való elégedettsége közepes mértékben jelzi előre az illető szubjektív jóllétét. Ám amikor egy ember már képes kielégíteni alapvető életszükségleteit, akkor az anyagi gazdagság növekedése meglehetősen csekély szerepet játszik a szubjektív jóllétben, habár egy országban a gazdagabbak rendszerint nagyobb átlagos

---

vásárlás között, míg rendszerint negatív az összefüggés a materializmus és a helyes önbecsülés, illetve az önmegvalósítás között. Az említett jelenségek méréséről és a konkrét eredményekről lásd például Mick (1996).

¹¹ A szubjektív jóllét mutatójáról és a különféle „boldogságelméletekről” részletesen lásd Diener (1984), magyarul Urbán (1995).

boldogságról adnak számot.¹² Az anyagi jólét inkább olyan jellegű, mint az egészség: hiánya könnyen boldogtalanságra vezethet, ám megléte nem garantál boldogságot.

Harmadszor: *van-e kapcsolat a gazdagság és a jóllét között egy országon belül különböző időpontokban?* A kilencvenes évekre körülbelül a kétszeresére növekedett az amerikaiak egy főre jutó átlagjövedelme 1957-hez képest (8000-ről 16 000 dollárra), kétszer annyi az egy főre jutó gépjárművek száma, ráadásul mikrohullámú sütők, színes televíziók, videolejátszók és légkondicionálók seregét birtokolják a polgárok, és évente 12 milliárd dollár értékű márkás sportcipőt vásárolnak. Ehhez képest 1957-ben az emberek 35%-a vallotta magát „nagyon boldognak”, míg 1993-ban 32% tette ugyanezt. Ha mindezt egy 1992-es, a depressziós jelenségeket elemző vizsgálat tükrében is megnézzük, akkor a következő kép bontakozik ki: 1960 óta a válások száma megkétszereződött, enyhén csökkent a házasságban maradóknak a házassággal való elégedettsége, és megháromszorozódott a tizenévesek körében elkövetett öngyilkosságok száma. Mindezek alapján valószínűsíthető, hogy az amerikaiak ugyan gazdagabbak lettek, de nem boldogabbak. Az Európára és Japánra vonatkozó kutatások hasonló eredményekkel szolgáltak (Easterlin [1995], 38–40. o.).

Ha az anyagi javak megléte nem garantál boldogságot, akkor mégis, mi az, ami nagymértékben valószínűsíti? A kutatások szerint a boldog embereknek helyes és erőteljes az önbecsülésük, a saját kezükben érzik életük irányítását, rendszerint optimisták, nyitottak (extrovertáltak), több bizalmas barátjuk van, jó házasságban élnek, elégedettek a munkájukkal, és vallásosak (Myers–Diener [1995], 14–17. o.; vö. Kopp–Skrabski–Szedmák [1998]). E felsorolásból nem az következik, hogy egy ember csak akkor lehet boldog, ha e feltételek mindegyike teljesül, azt azonban mindenképp je-

¹² Az egyik legismertebb, a világ leggazdagabbjait vizsgáló tanulmány Ed Diener, Jeff Horwitz és Robert A. Emmons nevéhez fűződik (1985). Az 1983-as *Forbes* magazin alapján a leggazdagabb 400 amerikai körében vizsgáldtak (49 fő), s e mintát egy olyan kontrollcsoporttal hasonlították össze, amelynek a földrajzi eloszlása megfelelt a választó leggazdagabbakénak (62 fő). A gazdagok idejük 77%-ában, míg a nem gazdagok 62%-ában vallották magukat boldognak, az élettel való elégedettség (hatfokozatú skálán) átlaga pedig 4,77 lett a gazdagok, 3,70 a nem gazdagok körében. Ebből könnyen következtethetnénk arra, hogy a pénz boldogít. Ám például az „*Érzése szerint mennyire boldog Ön?*” kérdésre (mérése hétfokozatú skálán) a gazdagok 37%-a olyan választ adott, amely alacsonyabb volt a nem gazdagok által adott válaszok átlagánál, s fordítva, a nem gazdagok 45%-a a gazdagok átlaga fölötti választ adott. A boldogság okait firtató nyílt kérdésben pedig ritkán említették a válaszadók a pénzt, leggyakrabban a jó család és barátok, a célok elérése, az Istennel való viszony és az egészség fordult elő ebben az összefüggésben (mindkét csoportban). Persze, azért a gazdagok 84%-a, a nem gazdagok 39%-a a pénz feletti rendelkezés pozitív oldalát hangsúlyozta (Diener–Horwitz–Emmons [1985]).

lenti, hogy az ilyen tulajdonságúak nagyobb valószínűséggel vallják magukat boldognak a többieknél. E tulajdonságok pedig nem materiális jellegűek, tehát az egyéni boldogságot vizsgáló pszichológiai kutatások megerősítik abbéli várakozásunkat, hogy az anyagi javak fogyasztásának esetleges csökkenése vagy stagnálása nem feltétlenül vezet az egyéni boldogság – és a társadalmi jóllét – csökkenésére a nyugati országokban. Az anyagi javak változásának az egyéni boldogságra tett hatása elsősorban a társadalmi körülményektől függ.

Ki a boldog? – A társadalmi tényezők hatása

Az elemzés első lépéseként végezzünk el egy gondolat kísérletet! Képzeljük el, hogy egy ember jövedelme nagymértékben emelkedik, miközben mindenki másé ugyanakkora marad. Vajon jobban érezné-e magát ez az ember? A legtöbben igennel válaszolnának. Most tegyük fel, hogy az illető jövedelme változatlan marad, ám mindenki másé nagymértékben növekszik! Hogyan érezné magát ekkor ez az ember? A legtöbben azt mondanák, hogy rosszabbul, jóllehet az illető objektív anyagi helyzete továbbra is változatlan. Általánosságban empirikusan is érvényes a megállapítás: egy ember boldogságérzete egyenesen arányos jövedelme növekményével, ám fordítottan arányos a többi ember jövedelemnövekményével (Easterlin [1995], 35–36. o.; vö. Mishan [1993], 73–74. o.).

A természeti környezet szempontjából sem mellékes, hogy a megkérdozettek véleménye szerint mekkora jövedelem (anyagi életszínvonal) szükséges egy társadalomban a tisztességes megélhetéshez. Több vizsgálat is arra a következtetésre jutott, hogy ennek az összegnek a növekedési üteme megegyezik az egy főre jutó reáljövedelem növekedési ütemével, azaz minél magasabb egy országban az átlagjövedelem, az emberek szerint annál nagyobb összeg szükséges a tisztességes megélhetéshez (Easterlin [1995], 41. o.).¹³

Az összes ember jövedelmének növelése tehát nem növeli a társadalom boldogságát, mert a magasabb jövedelemnek a szubjektív jóllétre tett hatását kiegyenlíti a megfelelőnek tartott életszínvonalat jelző társadalmi norma emelkedése. Ilyenkor növekszik az egyéni jövedelem, ám ezzel párhuzamosan a társadalom által normálisnak tartott életszínvonal is. Nyilvánvaló, hogy ilyen körülmények között egy ember „előrejutása” csak a többiek relatív lemaradásával képzelhető el. A „felső tízezerbe” tartozók száma azonban eleve korlátozott, tehát a boldogság ezen útja valamifajta – minden körülmények között korlátozottan rendelkezésre álló – *pozicionális jószág* megszer-

¹³ Ugyanezt a kérdést magyarországi mintán Szabó és Szabó (1994) vizsgálta az 1990-es évek elején. Az elégedettség és a materializmus összefüggését a következő alfejezetben tárgyaljuk.

zésére irányuló stratégiaként is értelmezhető.¹⁴ Némelyek szert tehetnek pozicionális javakra, egy teljes közösség azonban nem: e javak kínálata természetes módon korlátozva van, kínálatuk bővítése gazdasági növekedéssel sem valósítható meg. A rendelkezésre álló anyagi javak további bővítése egy viszonylag gazdag társadalomban tehát ilyen szempontból téves stratégia.

Ki a boldog? – A materialista beállítottság hatása

Az alkalmazkodáselmélet szerint (Brickman–Campbell [1971], idézi Richins [1987], 353. o.) a materialista beállítottság és a boldogság között alapjában negatív a kapcsolat, mert az emberek rendszerint hozzászoknak az elért környelmi színvonalhoz. A kitűzött cél elérése után idővel növekszenek az elvárások is, s rés keletkezik a tényleges helyzet és a vágyak között. E rés pedig elégedetlenségforrás (French–Rodgers–Cobb [1974], idézi Richins [1987], 353. o.). Juliet Schor aspirációs résnek nevezi a vágyak és a lehetőségek közötti különbséget. Szerinte növeli ezt a rést, hogy míg régebben az ember a saját teljesítőképességéhez hasonló szomszédait figyelte, s hozzájuk igyekezett igazodni, addig mára az egyértelműen nagyobb lehetőségű munkahelyi felettesek és – az egész világon – a televízióban látható egyesült államokbeli felső jövedelmi ötöd életmódja vált referenciaponttá (Schor [1999], 43–46. o.). Így a boldogságot az anyagiak birtoklásától várók átmenetileg ugyan elégedettek lehetnek javaikkal, ám egyrészt az alkalmazkodás, másrészt az állandóan emelkedő referenciák révén ismét óhatatlanul felüli fejt az elégedetlenség.

A fejezet elején bemutatott, a materializmust kutató vizsgálatok számos olyan tapasztalati adattal szolgálnak, amelyek alátámasztják az alkalmazkodáselméletet (például Belk [1985], 271. o., Richins [1987], 354–355. o.). Az egyik legárnnyaltabb vizsgálatot Richins és Dawson (1992) végezte egy, az Egyesült Államok északkeleti részén található egyetemi városban (86 fő) és egy északkeleti rurális területen (119 fő) készített felmérése során. A kutatók az élettel való elégedettség öt aspektusára is rákérdeztek, így például vizsgálat tárgyá volt az élet egészével, a vidámság gyakoriságával, a családi élettel, a jövedelemmel és a baráti kapcsolatokkal való elégedettség, amelyet a válaszadóknak egy Andrews és Withey (1976) által leírt hétfokozatú *nagyszerű–szörnyű* skálán kellett értékelniük. A Richins–Dawson-féle materializmusmérce és az elégedettségmutatók közötti korrelációkra (együttjárásra) a következő értékeket kapták: $-0,39$ a jövedelemre, $-0,34$ a vidámságra, $-0,32$ az élet egészére, $-0,31$ a baráti kapcsolatokra és $-0,17$ a családi kapcsolatokra (Richins–Dawson [1992], 313. o.). Ez az eredmény közepesen erős, negatív kapcsolatot mutat a materializmus és az elégedettség között,

¹⁴ A pozicionális javakról lásd Hirsch (1976).

azaz minél materialistábbnak bizonyult a válaszadó, annál valószínűbben vallotta magát elégedetlennek az élet számos területén.

Ugyanez a szerzőpáros egy, az Egyesült Államok nyugati felében levő nagyváros 235 fős mintáján azt vizsgálta, a válaszadók véleménye szerint mekkora éves családi jövedelemre volna szükségük ahhoz, hogy szükségleteiket kielégíthessék. A mintát a materializmusmérce alapján három részre osztották, s a felső és az alsó harmad igényeit hasonlították össze. A legmaterialistább harmadnak átlagosan évi 65 974 dollárra (csaknem 20 millió forint) lett volna szüksége 1990 körül, míg a legkevésbé materialisták csoportja évi 44 761 dollár (majdnem 13,5 millió forint) nettó jövedelemmel is beérte volna (Richins–Dawson [1992], 311. o.). Egy materialista beállítottságú ember – a kutatások tanúsága szerint – tehát várhatóan magasabb szintű fogyasztásra fog törekedni (s így valószínűleg a természeti környezetet is jobban terheli), miközben az életnek mind az anyagi (jövedelem), mind a nem anyagi (barátok, család stb.) területein elégedetlenebb lesz kevésbé materialista társainál.

Az önkéntes egyszerűség és a fogyasztói társadalom

A fogyasztói társadalommal szembeni ellenállás intézményesítésének tekinthető az úgynevezett önkéntes egyszerűség (voluntary simplicity) koncepciója és a hozzá kapcsolódó mozgalom.¹⁵ Az önkéntes egyszerűség lényege olyan életvitel, amelyben az ember kifelé egyszerű arcot mutat, ám befelé (lelkileg) gazdag. Az ilyen életvitel gyökerei megtalálhatók a puritánok legendás egyszerűségében és önállóságában, *Thoreau*-nak a Walden-tó melletti naturalisztikus víziójában, *Emerson* kiállításában az egyszerű élet és a magas szintű gondolkodás mellett, s olyan szellemi vezetők – egyébként eltérő súlyú – tanításaiban és társadalomfilozófiájában, mint *Jézus* és *Gandhi*. Az önkéntes egyszerűség szószólói szerint napjaink társadalmi és különösen környezeti válsága további nyomatékot ad ezeknek a gondolatoknak, olyan életmódra szólítva fel az embereket, amely társadalmi és környezeti szempontból egyaránt felelősnek tekinthető.

Az önkéntes egyszerűség mai vonatkozásainak megértését nagyban segíti, ha értékeit összevetjük a materialista világnézettel. Elsősorban azért tanulságos ez az összevetés, mert jó képet nyújt számunkra arról, mit tartanak zavarónak az önkéntes egyszerűség mozgalmának teoretikusai és tudatos hívei az uralkodó társadalmi-gazdasági rendszerben (Elgin [1993] eredetileg ipari éráként jelöli ezt a kategóriát), s hogy saját identitásukat ehhez képest miként határozzák meg (az eredeti cikkben ez ökológiai éráként szerepel).

¹⁵ Mozgalomról elsősorban az Egyesült Államokban beszélhetünk.

Az önkéntes egyszerűsítők a materialista alapon nyugvó fogyasztói társadalmat erőteljes kritikával illetik. A fogyasztói társadalom materialista jellegét az támasztja alá, hogy az élet legfőbb célja az anyagiakban való gyarapodás, s az ember identitását anyagi javai – és elsősorban az ennek függvényében megszerzett társadalmi pozíció – határozzák meg. Az ember a felfogásban a testtel, azaz egy élő molekulahalmazzal egyenlő, amely önmagában és elkülönülten létezik, az embertársak elsősorban versenytársként jelennek meg, az egyéb élő és élettelen elemek pedig kiaknázandó erőforrások. Az önkéntes egyszerűsítők sem tagadják az anyagiak fontos szerepét, ám – a materialistákkal szemben – a szellemi elemek fontosságát is hangsúlyozzák. Az emberi élet célja szerintük az anyagi és a nem anyagi tényezők kiegyensúlyozott együttfejlődése. Az ember elválaszthatatlan része az őt körülvevő univerzumnak, s a felfogásból következik az embertársakkal és az egyéb élőlényekkel való együttműködés, valamint az irántuk tanúsítandó tisztelet szükségessége. Az értékrend alakítása szempontjából kiemelkedően fontos szerep jut a tömegmédiának, amely az önkéntes egyszerűsítők kritikája szerint elsősorban üzleti érdekeket kiszolgáló, materialista értékeket sugall, jöllehet a kiegyensúlyozott értékviszonyokat és az ökológiai szemlélet közvetítését kellene inkább hangsúlyozni. Az önkéntes egyszerűsítők a globális problémákat illetően is kiemelik az egyes ember felelősségét (sok kis tett összegződő hatásának ereje), s elutasítják azt a felfogást, amely kizárólag a szabadpiacra vagy a kormányzatra hárítja a felelősséget.

Az önkéntes egyszerűség alapértékei

Az önkéntes egyszerűséggel kapcsolatban öt, szorosan összefüggő alapérték emelhető ki: az anyagi egyszerűség, az emberi lépték, az önállóság, az ökológiai tudatosság és a személyes gyarapodás.¹⁶

Egy ember *anyagi egyszerűségének* mértékéről az alábbi kérdések vizsgálata alapján alkothatunk képet (az American Friends Service Committee nyomán). (1) Cselekvésre, önállóságra és részvétellel ösztönöznék-e az általam birtokolt/vásárolt dolgok, vagy inkább tétlenségre és függőségre kárhoznának engem? (2) Alapvetően kielégít-e, amit fogyasztok, vagy olyasmiket vásárolok, amik nem szolgálnak valós szükségletet? (3) Jelenlegi munkámat és életstílusomat mennyiben befolyásolják a részletfizetési kötelezettségek, a fenntartási és a javítási költségek, valamint a mások elvárásainak való megfelelés? (4) Figyelembe vettem-e fogyasztási szokásaimnak másokra és a Földre tett hatását? E kérdések helyes megválaszolása hozzásegíthet a kreatív egyszerűség megvalósításához, megszabadít az anyagiakhoz való túlzott kötődéstől, hozzásegíti a nemzetet ahhoz, hogy megossza a javakat

¹⁶ Az értékeket Elgin–Mitchell (1977), 5–8. o. alapján közlöm. A későbbi leírások szinte kivétel nélkül ebből az anyagból merítenek.

az alapszükségleteiket kielégíteni nem tudókkal (a szegényekkel), támogatja az egyéneket a nagyléptékű és bonyolult magán- és állami intézményektől való függetlenedésben, s helyreállítja az élet anyagi és nem anyagi vonatkozásai közötti összhangot és egyensúlyt.¹⁷

Az *emberi léptékű* élet- és munkakörülményeket azért tartják fontosnak az önkéntes egyszerűség hívei, mert a gigantikus léptékek szerintük áttekinthetlenséget, mesterkéeltséget és az emberek elszemélytelenedését vonják maguk után. Amint azt Ernst F. Schumacher *A kicsi szép* című művében kifejtette, az élet- és munkakörülményeket, valamint a támogató intézményeket a lehető legnagyobb mértékben decentralizálni kell, hogy ezzel áttekinthetőbb és kezelhetőbb egységek jöjjenek létre. Minden ember számára világosnak kell lennie, hogy mivel járul hozzá az egészhez, hogy mekkora felelősség terheli, s hogy a javakból mekkora rész illeti meg.

Az *önállóság* az önkéntes egyszerűség összefüggésében olyanfajta fogyasztás, amely nagyobb befolyást tesz lehetővé személyes vágyaink fölött, s megszabadít „a részletfizetéstől, a fenntartási költségektől és a mások általi elvárásoknak való megfeleléstől”. E folyamat kulcsmotívuma a „termeszd a magadét”, a „készítsd a magadét” és a „tedd nélküle”, amely fizikai és pszichológiai síkon egyaránt hozzásegít a fogyasztásból származó függőség csökkentéséhez. Mindez a túlzott munkamegosztás ellenében hat, vagyis az emberi munka újra a termék egészének előállítására irányul, nem pedig csak egy kis alkatrész vagy részlet a munka tárgya, amelynek kevésbé világos az egészben betöltött szerepe. Az önállóságra törekvés a távoli bürokráciák szükségtelen beavatkozásaival való szembehehelyezkedés is egyúttal, s nagyobb szerepet szán a helyi önállóságnak és az alulról építkező (grass-roots) politikai cselekvésnek.

Az *ökológiai tudatosság* felismeri az emberek és a természeti erőforrások közötti kölcsönös kapcsolatokat és egymásra utaltságot. Annak elismerésére törekszik, hogy a Föld erőforrásai végesek, s ez a fizikai erőforrások megőrzésére, a környezetszennyezés csökkentésére, valamint a természeti környezet szépségének és épségének fenntartására kell ösztönözzön bennünket. Fontos, hogy ez az ökológiai tudatosság gyakran túlterjed a szűkös erőforrások problémáján, s mintegy társadalmi felelősségként is megjelenik, amely kevésbé szerencsés embertársaink felé irányul. Az ilyen beállítottságú ember – amint Gandhi is kifejtette – semmi olyat nem kíván, amit a Föld legszerencsétlenebb lakója nem engedhet meg magának.

Sokak számára *személyes gyarapodást* jelent az anyagi szempontból egyszerű élet, amely hozzásegít a külvilágból érzékelt zűrzavar csökkenté-

¹⁷ A szerzők felhívják a figyelmet arra, hogy az egyszerűbb életmód nem feltétlenül olcsóbb is egyben, hiszen a házilag előállított, esztétikailag is tartós termékek rendszerint drágábbak, mint a tömegtermékek.

séhez és az ember „belső világának” lefedezéséhez. Az önkéntes egyszerűség fentiekben tárgyalt alapértékei is utat nyitnak e belső növekedésnek, amelynek pszichológiai és spirituális dimenziói egyaránt vannak. Ha az ember csak pusztá létfenntartásra törekszik, s megelégedezik önmaga fejlesztéséről és meghaladásáról, akkor az élet alig jelent többet a „nem meghalás”-nál. Az önkéntes egyszerűség számos szószólója szerint az amerikai társadalom (már a hetvenes években) alapjában az utóbbi, létfenntartó állapotra állt be azzal, hogy megelégedezett a nem anyagi vetületekről (vö. Scitovsky [1990]). Jólléhet a személyes gyarapodásnak határozott spirituális vonatkozásai is vannak, a szószólók szerint nem lenne szerencsés valamilyen konkrét filozófia vagy vallás sajátjának tekinteni. Ebben az összefüggésben tehát nem tulajdonítható kitüntetett szerep a humanista pszichológiának, a transzperszonális pszichológiának, a feminizmusnak, a meditációkra épülő keleti hagyománynak vagy a fundamentalista kereszténységnek.

Az önkéntes egyszerűség fenti jellemzőivel kapcsolatban alá kell húznunk, hogy a gyakorlatban sokféle arcot ölthet a jelenség, s a bemutatott értékek is eltérő súllyal jelenhetnek meg a különböző emberek felfogásában és életében. Mindez a személyes jellegnek köszönhető: az önkéntes egyszerűség megjelenési formája követői személyes felelősségétől, személyes fejlődésétől és személyes környezetétől függ, s az empirikus kutatások is arról tanúskodnak, hogy az önkéntes egyszerűsítők csoportja igencsak sokszínű. Az egyszerűsödés természete, jellege és foka az éghajlattól, a szokásoktól, a kultúrától és az egyén személyiségétől függően változhat (Gregg [1936], Elgin [1993]).

Önkéntes–kényszerű, egyszerű–bonyolult

Mivel az önkéntes egyszerűség fogalma két önállóan is értelmezhető fogalomra bontható, a jelenséget e két összetevő terében is megvizsgáljuk. Négy eshetőség adódik: (1) önkéntes egyszerűség, (2) kényszerű egyszerűség, (3) kényszerű bonyolultság és (4) „önkéntes” bonyolultság (Rudmin–Kilbourne [1995], 169. o.). Ezek tükrében jobban megragadható a minket leginkább érdeklő önkéntes egyszerűség lényege.

Kényszerű egyszerűség. Az önkéntes egyszerűségről szóló szakirodalom egyértelműen megkülönbözteti e koncepciót a szegénységtől, amely kényszerű egyszerűségként is felfogható. Ebben az esetben valamilyen külső, kényszerítő körülmény vezet egyszerű életmódra, így az egyszerűség nem tudatos választás eredménye. A szegénység és az önkéntes egyszerűség között nagy a különbség. A szegénység elnyomja az embert, míg az önkéntes egyszerűség felszabadító hatású. A szegénység tehetetlenségbe, passzivitásba és kétségbeesésbe taszít, míg az önkéntes egyszerűség kibontakoztatja a személyes képességeket, a kreativitást, s tartósan sokféle lehetőséggel kecsegtet. A szegénység lealacsonyítja az emberi szellemet, míg az ön-

kéntes egyszerűségnek megvan az a funkcionális integritása, amely magasabb szintre emeli életünket (Elgin [1993], 34. o.).

Kétségtelen tehát, hogy a szegénység nem része az önkéntes egyszerűségnek, az a fontos kérdés azonban megválaszolatlan marad, hogy egy kényszerűen egyszerű állapot átalakulhat-e szándékolttá, önkéntessé. Így például könnyen megeshet, hogy a gazdasági nehézségek fokozódásakor, a módosabb rétegek szétforgácsolódásakor az emberek többsége egyszerű életmódra *kénytelen* áttérni. A természeti környezet szempontjából végül is mindegy, hogy az ember miként tesz magáévá olyan célokat, és miként hoz olyan döntéseket, amelyek egyszerűsége vezetnek. Például ha valaki a gazdasági feltételek romlása miatt a marhahúsfogyasztásról áttér az ökológiailag kevésbé problémás és az inkább helyi piacokhoz kötődő baromfihús fogyasztására, akkor nem világos, hogy szándékolt vagy nem szándékolt egyszerűségről van-e szó. Ha az illető a gazdasági helyzet javulásával visszatér a marhahúshoz, nyilvánvalóan nem tekinthető szándékoltnak az egyszerűsödés, ám ha a csirkefogyasztás – a fent említett „környezetbarátabb” jelleg tudatos felismerése révén – tartós marad, akkor önkéntes egyszerűséggel állunk szemben. Ekkor az önkéntes egyszerűség kiindulópontja egy nem szándékolt helyzet volt.¹⁸

Kényszerű bonyolultság. Mivel az önkéntes egyszerűség egy *egyszerűbb* életmód tudatos választása, ez egyben azt is jelenti, hogy – napjaink gazdaságilag fejlett társadalmában – az ember élete a választást megelőzően bonyolultabb és kevésbé önkéntes volt. A kényszerűen bonyolult állapot olyan, patkányok között rendezett versengéshez teszi hasonlatossá a társadalmat, amelyben lélektelen, megkülönböztethetetlen, jelentéktelen és visszatartó állatkák ösztöneik és külső pszichológiai manipulálás hatására megállás nélkül gyűjtenek, készletet halmoznak fel, s védelmeznék és fogyasztanak mindent, amit eléjük lógnak (Rudmin–Kilbourne [1995], 172–173. o.).

Fontos, hogy az itt tárgyalt kényszerűség inkább belülről fakad, jóllehet mindez külső erők hatására vezethető vissza. Marcuse megfogalmazásában a szabadság felé vezető út eltorlaszolásának leghatékonyabb és legtartósabb forrása az, amikor az emberbe olyan anyagi és intellektuális igényeket plántálnak, amelyek fenntartják a létezésért vívott harc amúgy túllaladott formáit. Az ember *biológiai fennmaradásán túli* szükségleteinek erőssége, kielégülése, sőt jellege mindig is előzetes formálásnak volt alávetve. Tenni vagy nem tenni, élvezni vagy lerombolni, birtokolni vagy visszautasítani va-

¹⁸ Tehát az önkéntes egyszerűség egyik fontos eleme az egyszerű életmód szabad választása. A globális ökológiai válság elkerülésének igénye azonban felvet egy érdekes paradoxont a szabadsággal kapcsolatban: akkor ugyanis minden szabad és morális embernek egyszerűbb életmódot *kell* választania (Rudmin–Kilbourne [1995], 171. o.).

lamit mind olyan szükségletként jelenik meg, amely attól függően kerül előtérbe vagy szorul háttérbe, hogy a tevékenység az uralkodó társadalmi intézmények érdekében áll-e (Marcuse [1964], 4. o., idézi Rudmin–Kilbourne [1995], 174. o.).

A jelenség kényszerű jellege közvetetten is belátható. A hagyományos gazdasági modellben ugyanis a javakat szükségletkielégítési és örömszerzési hasznosságuk miatt vásárolják, birtokolják és használják. Ez egyben azt is jelenti, hogy amikor a fogyasztó kielégült, akkor a gazdasági motivációknak is csökkenniük kellene, így a – nem növekvő népességű – gazdaságoknak olyan egyensúlyi helyzetbe kellene jutniuk, amely az „elég” állandósult állapota körül ingadozik. Minthogy nem így van, *Schumacher* szerint ez a rendszer gazdasági irracionalitására utal. Szerinte a pénzsóvárság és az irigység olyan igényeket (wants) teremt, amelyeket alapszükségletnek (needs) tekintenek. Tehát a kényszerű bonyolultság esetében a szükségletek és az igények összekeveredéséről van szó.

„Önkéntes” bonyolultság. Végezetül azt az esetet tárgyaljuk, amikor a bonyolultság látszólag önkéntes. Fölmerül a kérdés: ha tisztán látjuk a kényszerű bonyolultság összes kedvezőtlen hatását, beszélhetünk-e egyáltalán önkéntes bonyolultságról? Az önkéntesség szabadságot feltételez, döntéshozatali lehetőséget, képességet és akaratot. Ám napjaink versengő fogyasztói attitűdjébe bonyolódva az ember idejét, figyelmét, lelki és testi erőforrásait felemészti az anyagi gondtalanság és a siker utáni hajsza, valamint az eredmény kívülállónak való mutogatása. Nem sok személyes erőforrás marad – ha marad egyáltalán valami – a piacon megvásárolhatatlan tényezőkre. Jól rávilágít e helyzet visszásságára az az eset, amikor egy ember szabadon rab-szolgának áll, jóllehet a rabszolgalelet eleve kizárja a szabadságot.

Az önkéntes bonyolultság tehát összeegyeztethetetlen a szabadsággal, ám ez a helyzet nem feltétlenül jelenti azt, hogy a valóságban nem fordulhat elő, ugyanis figyelembe kell vennünk az ideológiai manipuláció lehetőségét is. A szabadság illúziója megalapozhatja és fenntarthatja az önkéntes bonyolultságot. Csakhogy a fogyasztói javak közötti választás szabadsága nem azonos azzal a választási szabadsággal, amely arról szól, hogy egyáltalán tagja legyen-e az ember a fogyasztói társadalomnak, vagy sem (Rudmin–Kilbourne [1995], 180. o., vö. Princen [1999], 354. o.).

Az önkéntes egyszerűséghez tapadó téves képzettársítások

Az önkéntes egyszerűséggel kapcsolatos téves képzettársítások elkerülése érdekében a mozgalom teoretikusai rendszerint leszögeznek néhány olyan dolgot, amely nem tekinthető az önkéntes egyszerűség részének, jóllehet a kívülálló esetleg könnyen annak vélhetné. Az ellenzők is gyakran igyekeznek hamis címkéket ráaggatni a mozgalomra, hogy fejlődés helyett inkább hanyatlásként fessék le az esetleges eredményeket. Ráadásul az egyszerű

élet lejárata a mai kritikus világhelyzetben a tehetetlenség érzetét is keltetheti az emberben (Elgin [1993], 31. o.), ám számunkra e helyütt inkább annak van információértéke, hogy mi az, amiről az egyszerűség elméleti szakértői semmi esetre sem kívánnak beszélni akkor, amikor egy egyszerűbb élet mellett kardoskodnak.

Az egyszerű élet szószólói szinte mindig szükségesnek tartják annak egyértelműsítését, hogy mindez nem jelent szegénységet. Az egyszerűbb élet inkább amolyan arany középut, kreatív egyensúly szegénység és bőség között (Elgin [1993], 28. o.). E középuttal kapcsolatban ismeretescs azok a számítások, amelyek szerint ha az emberiség mindenki számára nagyjából azonos szintű fenntartható életszínvonalat kívánna teremteni a jövőben, akkor nagyjából Európa 1990-es anyagi átlagszínvonalára kellene beállni világszinten (Meadows–Meadows–Randers [1992], 196. o.; idézi Elgin [1993], 28. o.).

Az egyszerű élet nem egyenlő a világot tagadó aszkézissel, s nem a léleknek a test felett aratott diadala – vallják a mozgalom képviselői. Nem szentek önsanyargatása és az anyagot becsmélő megnyilatkozása a szellemi megtisztulás érdekében, s nem is egynémely puritán elitista eszköze az isteni kiválasztottság bizonyítására. Ezek az elszigetelt és a mindennapoktól elrugaszkodott torzulások nem utalnak a jelenség közösségi (communitarian) és a matériához kapcsolódó jellegére (Nash [2000], 35. o.).

Az egyszerű élet (ökológiai életmód) nem technológia- és növekedésellenes, hanem épp a legmegfelelőbb, a fenntartható jövőt szolgáló technológiák felfedezésén fáradozik. Nem növekedés nélküli út ez, hanem újfajta növekedés lehetőségét hordozó törekvés, amely az élet anyagi és szellemi vonatkozásait egyaránt magában foglalja. E felfogás alapján egy civilizáció valódi növekedését nem az embereknek a területekért folytatott harca szolgálta a történelem során, hanem a társadalomnak az a képessége, hogy egyre több energiát és figyelmet fordítson az élet nem anyagi területeire is (Toynbee [1947], 196. o., idézi Elgin [1993], 28–29. o.).

Az egyszerű élet nem azonosítható a vidéki, paraszti életformával sem. A gyakran romantizált rurális életforma nem egyeztethető össze napjaink valóságával, ugyanis az önkéntesen egyszerű életmódot választók ma nem a vadonba vagy tanyákra vonulnak félre, hanem városokban és elővárosokban élnek. A természet tisztelete nem követeli meg az odaköltözést. A „vissza a természethez”-mozgalom helyett inkább a „hozd ki a legtöbbet a meglévőből, bárhol legyen is”-mozgalmáról van szó (Elgin [1993], 30. o., vö. Nash [2000], 37–38. o.).

Az egyszerű élet nem a szépség és az esztétikum tagadása, nem valamiféle sivár disztelenség. Az egyszerűség számos szószólója bizonyára nem a puritánoknak a művészetekkel szembeni gyanúját osztaná, hanem inkább Pablo Picasso véleményét, aki szerint a művészet a fölösleges kirekesztése.

Az egyszerűség nem tagadja a szépséget, hanem éppen hogy felszabadítja a mesterségesen rárakódott terhek alól, s feltárja az összes dologban lakozó szellemet (Elgin [1993], 30–31. o.).

Az önkéntes egyszerűség technikája

A kilencvenes években volt némi hangsúlyeltolódás az önkéntes egyszerűséggel kapcsolatban: míg azelőtt az egyéni jelleget és az általános szabályok hiányát hangsúlyozták, addig újabban olyan könyvek és segédletek jelentek meg az amerikai piacon, amelyek módszeresen oktatják az önkéntes egyszerűség mikéntjét az érdeklődők számára. A legnépszerűbb, a legelterjedtebb és a legtöbbet hivatkozott mű a Joe Dominguez és Vicki Robin szerzőpáros által írt *Pénzt vagy életet* (Your Money Or Your Life) című könyv, amely először 1992-ben vált elérhetővé, s *A pénzzel való viszonyod átalakítása és a pénzügyi függetlenség megteremtése* alcímmel került forgalomba.¹⁹ Az önkéntes egyszerűség felé vezető úton ezek szerint kulcsszerepe van a pénznek és a gazdaságnak. Látni való, hogy az irányzattal kapcsolatos hangsúlyeltolódás az önkéntes egyszerűség „nagy öregjeinek” sincs ellenére, az amerikai könyvekben szokásos, mások által írt dicsérő sorokat – többek között – Duane Elgin, Donella Meadows, Lester Brown, Paul Wachtel és Ernest Callenbach jegyzik. S miért is lennének fenntartásaik, ha egyszer a könyv sikere az önkéntes egyszerűség tömegessé válásának előfutáraként is értelmezhető?

Dominguez és Robin „kilenc bűvös lépést” ajánl az olvasóknak, amelyekkel kapcsolatban mindjárt a könyv tartalomjegyzéke előtt olvasható a keretes figyelmeztetés: e program nem azonos azokkal az ajánlatokkal, amelyek úgy ígérek dollármilliókat, hogy közben semmit sem kell tenni értük. „A könyv által hirdetett program ettől ELTÉRŐ MER LENNI – írják a szerzők. Arra szólít fel, hogy TEGY valamit. Arra kér, hogy tényleg alkalmazd a leírt kilenc lépést. IGEN. Át kell ültetned őket a gyakorlatba. TÉNYLEG. Meg kell tenned őket, minden egyes lépést. Az utasítások szerint. CSAK A LÉPÉSEK TÉNYLEGES, VALÓDI ÉS ÖSZINTE VÉGREHAJTÁSA ESETÉN MŰKÖDIK A PROGRAM.” (Dominguez–Robin [1999], xii. o.)

A könyvhöz számtalan további erőforrás (segédlet, hanganyagok, videófelvételek, folyóiratok, élménybeszámolókat tartalmazó könyvek stb.) beszerzését javasolják, amelyekről a mű utolsó része ad részletes tájékoztatást. A témában levelezőlisták indultak az interneten, s évente konferenciákat tartanak az Egyesült Államok nyugati és keleti partján. Előtérbe került az egyszerűsre törekvők baráti köreinek (simplicity circles) szervezése (pél-

¹⁹ A könyv sikerét az is jelzi, hogy 1992 óta spanyol, francia, holland, német és koreai nyelvre is lefordították.

dául Andrews [1997]), s az interneten is tájékoztatást kaphatunk, hogy hol, mikor, milyen formában indít valaki ilyen csoportot. Ezen összejövetelek forgatókönyveiről szintén részletes segédletek kaphatók, amelyeket külön keresztényekre, világiakra stb. szabtak (lásd például New Road Map Foundation [1996]), s amelyek alkalomról alkalomra előírják, hogy miről, milyen sorrendben és módszerrel célszerű beszélgetni, míg nem a résztvevők közös erőfeszítéssel jutnak el a végső célhoz, az önkéntesen egyszerű élethez.

Az önkéntes egyszerűség naivitása

Az önkéntes egyszerűség hirdetése könnyen kiránthatja a talajt a tanácsot megfogadók lába alól, s alávett helyzetbe hozhatja őket – szólnak a kritikák. Az egyszerűség lényege a birtoklott tárgytól és a tulajdontól való lehető legnagyobb mértékű megszabadulás, azzal a nyilvánvaló céllal, hogy a tulajdonos felszabaduljon a javakból származó korlátok és kötöttségek alól. Az önkéntes egyszerűség így akár az anyagi javak nem anyagiakra való sajátos felcseréléseként is felfogható. Az önkéntes egyszerűség tehát belső, nem anyagi megelégedettséget és szabadságot ígér, amely enyhíti és ellensúlyozza a külső, az anyagi és a politikai sikerek, valamint az ilyen jellegű szabadság okozta veszteség érzetét. Rudmin és Kilbourne Jézus hegyi beszédéből idéz ezzel kapcsolatban,²⁰ majd megjegyzi: mindez kitűnő elgondolásnak tetszik, ha az ember ott ül a hegyen, Jézus lábánál, ám a politikai gazdaságtan összefüggésében igencsak megkérdőjelezhető ez az attitűd (Rudmin–Kilbourne [1995], 202. o.). A nyugati társadalmakban ugyanis a tulajdon mindig az állampolgárság és a politikai részvétel meghatározó eleme volt. Például míg a gazdag Athénak polgárai voltak, addig az anyagi egyszerűséget erényként hirdető Spártának alattvalói (Stone [1988], idézi Rudmin–Kilbourne [1995], 202. o.).

Az önkéntes egyszerűség oka és okozata is lehet az alávetttségnek. Például Rudmin és Kilbourne szerint az önkéntes egyszerűség 1960-as és 1970-es évekbeli felvirágzása a politikai részvétel és hatékonyság széles körű elvesztéséből következhet, ám ez a folyamat egymagában is tovább gyengítette azokat az embereket, akik a legnagyobb veszélyt jelenthették volna a fennálló politikai rendszer számára. Így 1970-ben az első *Föld Napja*-mozgalmat akár Richard Nixon és a *Pentagon* is rendezhette volna, hogy potenciális ellenfeleik erejét ily módon gyengítsék – írják a szerzők (Rudmin–Kilbourne [1995], 202–203. o.).

²⁰ „Ne gyűjtsetek kincset a földön, ahol moly rágja és rozsdá marnja, s ahol betörnek és ellopják a tolvajok! A mennyben gyűjtsetek kincset, ahol nem rágja moly és nem marnja rozsdá, s ahol nem törnek be és nem lopják el a tolvajok!” (Mt 6,19–20)

Az önkéntes egyszerűség és a gazdasági növekedés kétarcú kapcsolata

Az ipari forradalommal kialakuló tömegtermelés sikerét sokan három feltétel együttes fennállásához kötik: egyrészt a munkaerő tömegszerű használatához, amelynek a rendszer, nem pedig az egyén érdekeit kell szolgálnia; másrészt a növekedés állandóvá tételéhez; harmadrészt a tömegtermelést szolgáló tömegfogyasztáshoz. Vitathatatlan, hogy a nyugati világban mindezen feltételeket rövid idő alatt sikerült megteremteni. Az ember azonban mindközben elvesztette befolyását a munka, a társadalmi kapcsolatok és a tudat fölött, ugyanis ezek mindegyike a létezés áru formájú valóságába (commodified form of existence) merült (vö. Polányi [1997]). Az önkéntes egyszerűség és a tömegtermelés feltételei közötti kapcsolat sajátos és bonyolult. Egyrészt az önkéntes egyszerűség mindhárom fenti feltétellel totális ellentétben áll, s megszüntetésüket hirdeti – azaz egy nemzet önkéntes egyszerűsödése a jelenlegi növekedésorientált gazdasági rendszer összeomlását eredményezné. Másrészt az önkéntes egyszerűség individualizmusra hajló etikája lehetővé teszi, hogy épp azon rendszer által csábuljon el, s épp abba a rendszerbe simuljon bele, amelyet felforgatnia és meghaladnia kellene (Rudmin – Kilbourne [1995], 195–196. o.).

Az önkéntes egyszerűség mint gazdasági felforgatás

Az önkéntes egyszerűség tömegessé válása (amely a jelenlegi helyzet tanulmányozása alapján inkább csak elméleti, mint valós lehetőség) feltehetőleg súlyos gazdasági zavarokat okozna, s alighanem piaci depresszióra vezetne, hiszen társadalmi-gazdasági rendszerünkben a gazdaságot a fogyasztás bátorításával serkentik. Az önkéntes egyszerűség kevésbé ösztönözné a gazdaságot, s így valószínűleg nemcsak alacsonyabb szintű termelést és kevesebb terméket, hanem kevesebb befektetést, alacsonyabb nyereségeket és béreket, mérsékelt jövedelmeket, kevesebb jótékonykodást és nagyobb arányú munkanélküliséget is teremtene. A társadalmi következmények, hogy a pszichológiaiakat ne is említjük, súlyosak lennének, különösen a szegények és a munkanélküliek körében. A méltányos elosztás kiemelt kötelességgé válna, ám megvalósítása aligha volna könnyebb feladat. Nemzetközi szinten is súlyos következményei lehetnek az önkéntes egyszerűség nyugati országokbeli terjedésének, különösen azon szegény országok számára, amelyek a gazdag országoktól mint exportpiacoktól és gazdasági segélyezőktől függenek (Nash [2000], 45–46. o.). Tehát e kritika szerint nemcsak arról van szó, hogy az önkéntes egyszerűség gyakorlói esetleg érzéketlenek a világban levő szegénység és szenvedés iránt, hanem arról is, hogy ezeknek a kellemetlen jelenségeknek akaratlanul is aktív előidézőivé válhatnak.

Neva R. *Goodwin* szerint jó lenne választ találni arra a kérdésre, hogy a fogyasztói társadalmon belül vajon mekkorára duzzadhat az önkéntes egyszerűsítők aránya makrogazdasági zavarok előidézése nélkül. Vajon lehetséges-e az, hogy az egyének jövedelemcsökkentésre és költsékcseztésük viszszafoztására irányuló önkéntes erőfeszítéseit úgy éreztessék hatásukat a bruttó hazai termékben, hogy ez ne okozzon nehézséget azok számára, akik egyáltalán nem kívánnak egyszerűsödni? S vajon az önkéntes egyszerűsítők piacgazdaságában milyen legyen az elvégzendő feladatok és az érték fizetett javadalmazás közötti viszony, illetve milyen a társadalmi és a pénzügyi értékek közötti egészséges kapcsolat? (*Goodwin* [1997], 341–342. o.)

*Az önkéntes egyszerűség mint a gazdaság motorja:
múltbeli tapasztalatok*

Az önkéntes egyszerűség gazdasági növekedést támogató mivolta rossz hír a változásban reménykedők, jó hír viszont a status quóval megelégedők számára. A mozgalom egyesült államokbeli megalakulása a XX. század utolsó harmadában azonban sejtetni enged: összességében az irányzat inkább támogatja a növekedésorientált gazdaságot, semmint hogy akadályozná. Ez egyrészt rávilágíthat az önkéntes egyszerűség gyengeségeire, hibáira, másrészt az uralkodóvá vált gazdasági rendszer hihetetlen erejére is, amellyel mintegy „bedarálja” az összes, a működését megkérdőjelező törekvést. A jelenség minden bizonnyal meglepő, és csak kevesek ismerik, ezért bővebb kifejtést érdemel.

Az uralkodó létforma a XIX. századi új ipari rezsim alatt áru formájává alakult. Jóllehet a társadalmi elégedetlenség a XIX. század végén és a XX. század elején elsősorban az ipari termelésre összpontosult, a termelés maga kínálkozott megoldásként. Sikeresen a fikciók világába helyezték a tényeket (tudniillik hogy az ipari folyamat a probléma oka), tényekké alakították a fikciókat (tudniillik hogy a problémát az egyénen belül kell keresni), s ezzel a probléma önmaga megoldásává vált. Ennek értelmében terápiás célú *fogyasztással* az emberek „jó életet” élhetnek a tömegfogyasztás világában. Az egyszerű élet ideája így a tömegfogyasztás mocsarába süllyed, amelyből lehetetlennek látszik a szabadulás. Egyre több kultúrafüggő igényt avatnak valódi szükségletté, s az emberek fogyasztási képessége és hajlandósága egyre nagyobb magasságokba jut. Ha néhányuknak sikerül is kitörnien a fogyasztás ördögi köréből, a fogyasztói szemlélet, a történelemben először, immár uralkodó. *Wordsworth* eredeti, magas szintű gondolkodásra és egyszerű életre (*high thinking and plain living*) buzdító felszólítása immár nagy lábón élezt és alacsony szintű gondolkodást (*high living and plain thinking*) jelent (*Rudmin–Kilbourne* [1995], 196. o.).

A modern ipari érában az 1900-as évek körül söpört végig az önkéntes egyszerűség első nagyobb hulláma, s ez számos tanulsággal szolgálhat az

1970-es évektől indult újabb hullám megértéséhez. David E. Shi (1985) szerint az 1900 körüli időszak társadalmi és politikai reformoktól volt terhes; jellemző volt a tömeges stresszmenedzsment, a „feltűnő fogyasztás” (conspicuous consumption) taposómalmából való menekülés; a természet városellenes újraromantizálása (szabadtéri kikapcsolódás, a „vissza a természet-hez” jegyében vásárolt birtokok és a nemzeti parkok szaporodása); az iparművészetek újraéledése; a hagyományos családi szerepek ismételt megerősítése, valamint – a mai mozgalomtól némiképp eltérően – bizonyosfajta egészség- és higiéniahisztéria. Ám ez a modernizmusellenes mozgalom – írja Lears – nem igazán bizonyult rendszerszökevénynek, eredetiségre törekvése ugyanis megkönnyítette a fogyasztás kultúrájához való idomulást (Lears [1981], xvi. o., idézi Rudmin–Kilbourne [1995], 197. o.).

Ki hinné, hogy a modern fogyasztás azon aspektusait, amelyeket ma az önkéntes egyszerűség legerőteljesebben ellenez, eredetileg az önkéntes egyszerűség jegyében fogalmazták meg és terjesztették? A *Ladies Home Journal* című folyóirat, amely egy mai reklámújság kiköpött mása, volt a legkitartóbb és a legjelentősebb szószólója az egyszerű életnek, s dinamikus szerkesztője, Edward Bok a kiadók Andrew Carnegie-jeként vált ismertté. A lap elképesztő üzleti sikert aratott, a világ legnagyobb tömegterjesztésű magazinjává vált, s 1910-re csaknem kétfel millió előfizetővel büszkélkedhetett. A ma is ismert *Cosmopolitan* szintén az önkéntes egyszerűséget hirdető magazin volt (Rudmin–Kilbourne [1995], 198. o.). „A külvárosi kertes házak, a szabadtéri sportlétesítmények, a helyrepopofozott tanyák, a hegyi vagy tóparti nyaralók, a nyári táborozások, a cserkészlet, a gyerekek számára létrehozott kollégiumok és az iparművészeti lakberendezések mindegyike igen gyorsan a dúsgazdag kozmopolita életstílus ismertetőjegyévé vált – írja Shi. – Az egyszerű élet Amerikában mindig kegyetlenül ironikus fordulatokkal szolgált. ... Egy mozgalomnak, amely eredetileg az ősi esztétikumnak és a példás eszményeknek kötelezte el magát, így azzal a veszéllyel kellett szembenéznie, hogy őt magát is kizsákmányolják, s a status quo szolgájává tesz.” (Shi [1985], 213. o.)

*Az önkéntes egyszerűség mint a gazdaság motorja:
jelenbeli tapasztalatok*

Az önkéntes egyszerűségnek az 1970-es években kezdődő újbóli felvirágzását 1990 óta már könyvek, cikkek, hírlevelek, az egyszerűséget tanulmányozó csoportok és szemináriumok tömegének megjelenése kíséri, s ezek nem éppen ingyenes tanácsokat adnak arra, hogyan csökkentjük a stresszt, a zűrzavart és a bonyolultságot magunk körül. Az egyszerűség, úgy látszik, mániává vált, s megvásárolható a helyi könyvesboltban (McCormick [1997], 46. o.). James B. Twitchell szerint sem célszerű összekevernünk napjaink önkéntes egyszerűségi mozgalmát a vissza a természethez mozgalommal,

amelyben a résztvevők összetörik társadalombiztosítási kártyájukat, megtagadják az adófizetést, s lekapcsolódnak a villamos hálózatról. A mozgalom inkább az abba vetett szenvedélyes hit megtestesülése, hogy kevesebbet is jobban élhetünk, ha a megfelelő dolgokat vásároljuk és használjuk. A fogyasztói társadalom emberének egyre nagyobb elvárásaira, a vásárlási láz, a növekvő stressz és a felbolydult családok problémájára a mozgalom egy „hogyan hagyjuk abba a vásárlást?”-könyv megvásárlását, néhány összejevetel látogatását, meditálást és másilyen holmik vásárlását ajánlja (Twitchell [1999], 6–7. o.).

S az üzleti siker nem is maradt el. Az önkéntes egyszerűség egyik bibliájává váló *Pénzt vagy életet* című könyv első kiadása – a szerzők ama tanácsa ellenére, hogy inkább könyvtárból kölcsönözzék – hat év alatt majdnem félmillió példányban kelt el, s több mint egy évig tanyázott a *Business Week* sikerlistáján. Amy Dacyczyn, a rendkívül népszerű *Tightwad Gazette* (Garasosok Hírlevele) és három másik könyv szerzője olyan praktikus megtakarítási tanácsokat ad, amelyekkel saját hattagú családja éves költségvetését hihetetlenül alacsonyra, mintegy 17 580 dollárra (körülbelül 5,3 millió forint-ra) sikerült leszorítania, miközben még egy 125 000 dollár (körülbelül 37,5 millió forint) értékű Viktória korabeli ház megvásárlására és berendezésére is elegendő pénzt spórolt össze (a tanácsadás mellelleg több mint egymillió dollárt jövedelmezett Dacyczyn számára) (McCormick [1997], 47. o.). Sarah Ban Breathnach pedig egy olyan, nőknek szóló mindennapi meditációkat tartalmazó könyvvel alapozta meg vállalkozását, amely időközben valószínűs profitcenterre vált. Ma már a könyv eredeti címe – *Simple Abundance* (egyszerű bőség) – egy vállalkozást, egy bejegyzett védjegyet és egy nonprofit alapítványt takar, s a szervezet a *Warner Books* alvállalkozásaként (Simple Abundant Press) évente négy könyvet ad ki a takarékos élet fontosságáról.²¹ Az önkéntes egyszerűséget tanító könyvek tehát a hervadozó önszegélyező ipar (self-help industry) újdonsült profitcenterévé váltak (Twitchell [1999], 7–9. o.).

Elgin és Mitchell 1977-ben még óvatosan latolgatja, milyen hatása lenne a jövedelmekre, ha az Egyesült Államok felnőtt lakosságának harmada a

²¹ Twitchell sajátos magyarázattal szolgál arra a jelenségre, hogy napjaink egyszerűség-iparában feltűnően nagy a nők aránya. Az önkéntes egyszerűség Marcus Aureliustól Szent Ferencen át a puritán szektákig és Thoreau-ig, Gandhiig terjedő férfias ága ugyan lehet, hogy leteremtette szomszédjait a túlzott fogyasztás miatt, de sosem kívánt tanácsokkal kufarkodni, szemináriumokat tartani, videókat készíteni, s „páratlan víziójából” üzletet kovácsolni. Napjainkban azonban – Twitchell szerint – az önkéntes egyszerűség női változatának korszakát éljük. „Ha egy nő így érzi, elborítja a dolgok áradata, nem igazán vonható ki a vadonba. De még mindig vásárolhat egy italkalauzt, amely hozzásegíti a fogyasztás abbahagyásához és egy egyszerűsítő csoporthoz való csatlakozáshoz.” (Twitchell [1999], 8. o.)

felére mérsékelné fogyasztását 2000-re, s megállapítja, hogy ez csupán 15%-kal csökkentené a bruttó nemzeti terméket. Az önkéntes egyszerűség növekedéséből üzletet húzó iparág gyarapodását azonban robbanásszerűnek valószínűsítik a szerzők: e piac az 1977. évi 35 milliárd dollárról 2000-re 300 milliárdosra is növekedhet (1975. évi dollárban). Ezen az egyszerűségpiacra az eladható termékek is nagymértékben eltérnek a hagyományostól: funkcionálisak, egészségesek, nem szennyezők, tartósak, javíthatók, újra feldolgozhatók vagy megújuló nyersanyagokból állók, energiatakarékosak, megbízhatók, esztétikusak és egyszerű technológiával készülők lesznek (Elgin–Mitchell [1977], 16–17. o.).

E jóslat részben valóra vált, s a San Franciscó-i LIVES közvéleménykutató intézet 1994 végén készült felmérése már az egyesült államokbeli lakosság 24%-át sorolja a kultúrateremtők (cultural creatives) csoportjába. E csoport tulajdonságai kísértetiesen emlékeztetnek az önkéntes egyszerűsítőkéire. A felmérésről készült tudósítás beharangozójában ezt olvashatjuk: „*A környezetvédelemben és a feminizmushoz hívek, valamint a globális ügyek és a spirituális keresés iránt elkötelezettek eme csoportja egyenletesen oszlik el az országban, s tagjai minden társadalmi csoportban megtalálhatók. E »kultúrateremtők« elsősorban a gazdagok és a magasán iskolázottak közül kerülnek ki, s a társadalmi változás zászlóvivői. Az új értékek kiszolgálásával az üzleti szféra számos fogyasztói piacon az élcsoport igényeit szolgálhatja ki*” (Ray [1997], 29. o.). Shama (1995) szerint az önkéntes egyszerűsítők által vallott fogyasztói értékek idővel az egész társadalomra kiterjedtek, s míg Shama (1981) az önkéntes egyszerűségről még csak mint a niche-marketing egyik szűk szegmenséről beszélhetett, addig ma már szinte mindenki a funkcionális, a hatékony, az értékes és az újra feldolgozható termékeket keresi (Shama [1995], 223. o.).

Szemponunktól szintén sokatmondó Seth R. Ellis megjegyzése a materializmus kutatásával kapcsolatban, hiszen a materializmustól való elfordulás elvben az önkéntes egyszerűségtől sem idegen: „*A materializmus mérésére képes módszerek a marketing számára is hasznos eszközök lehetnek a jövedelmező piacszegmentációs stratégiák kialakításakor. A különböző mértékben materialista piaci szegmensek válaszfüggvényei eltérők lehetnek a különféle terméktípusokra, termékminőségekre és szolgáltatási minőségekre vonatkozóan*” (Ellis [1992], 688. o.). Ellen (Graham a Wall Street Journalban pedig egyenesen arról cikkezik, *Hogyan adjunk el többet azoknak, akik azt hiszik, klassz dolog a takarékoság?* (Graham [1996])). Akárhogy is: a marketing „utánamegy” a piacról „menekülőknek”, s – az 1900-as évek elején tapasztaltakhoz hasonlóan – üzletet kovácsol a jelenségből (vö. Rudmin–Kilbourne [1995], 199. o.).

Vita az önkéntes egyszerűségről

Az önkéntes egyszerűség filozófiája erőteljes szembenállás a fogyasztói társadalommal, s a nyugati fogyasztói társadalmakban emberek milliói töreksenek egyszerűsége. Az önkéntes egyszerűség alapértékei – az anyagi egyszerűség, az emberi lépték, az önállóság, az ökológiai tudatosság és a személyes gyarapodás – konzisztens és egymást erősítő rendszert alkotnak, s a gyakorlatba való következetes átültetésük lehetővé teszi a fogyasztói társadalommal való szembehelyezkedést. Az önkéntes egyszerűség filozófiájának gyakorlatba ültetésekor, azaz a ténylegesen egyszerű élet megvalósításakor azonban olyan nehézségek adódnak, amelyek részben strukturális, részben elméleti problémákra vezethetők vissza.

Az önkéntes egyszerűséggel szemben megfogalmazott kritikák egy része a fogyasztói társadalom ideológiájából indul ki. E kritikák érthetők, hiszen az önkéntes egyszerűség éppen azzal az emberképpel és gazdasági eszmével száll szembe, amellyel e kritikai észrevételek még nem szakítottak. Így például az önkéntes egyszerűsítőt a nyugati társadalom balekjának tekinteni egészen addig értelmes dolog, amíg nem sikerült túllépnünk e társadalom napjainkban uralkodó értékrendjén. Persze, e megjegyzések mégiscsak fontosak: jól rávilágítanak arra nehézségre, amellyel az önkéntes egyszerűsítő kénytelen szembenézni a fogyasztói társadalomban, tudniillik azzal, hogy bolondnak nézik, s ezt a lélek nehezen viseli. Hasonlók említhetők a gazdasági felforgatástól tartó nézetekkel kapcsolatban is: e „felforgató” hatás nélkül nem sok értelme volna a mozgalomnak, még ha a felforgatás nem is mindig szándékos. A globális szintű problémák ugyanis csak akkor kezelhetők, ha az egyéni cselekvések összegződő hatása társadalmi-gazdasági szinten is érezteti hatását. Vajon ha sikerülne meghaladnunk az anyagiakban és a bruttó hazai termékben mért sikerkritériumokat, akkor is problémának kellene tekintenünk az össztermelés szintjének esetleges visszaesését?

Az önkéntes egyszerűség szempontjából nézetem szerint valódi nehézséget okoz az a hangsúlyeltolódás, amely elsősorban az 1990-es években ment végbe, s amely egyre inkább az egyszerűsödés technikájára kezdett koncentrálni. Nemcsak azt látom problémának, hogy e hangsúlyeltolódás a sikert rituális lépések gépies végrehajtásának sorozatára egyszerűsíti (lettár készítése, diagramok rajzolgatása stb.), hanem – és főképpen – azt is, hogy az önkéntes egyszerűsége törekvők figyelmét elsősorban az anyagiak felé fordítja. Mire a fogyasztó végre eljut addig a pontig, hogy érzi a fogyasztói örület reménytelenségét és az életenergia értelmetlen pazarlását, addigra a legkülönbözőbb segédletek tömege az anyagiakkal való virtuóz bánásmódot kezdi tanítani neki: hogyan spóroljunk, hol vásároljunk, hogyan halmozzuk fel megtakarításunkat, hová fektessünk be jó hozammal, biztonságosan stb. – hogy majd egyszer, valamikor a beláthatatlan jövőben, megszabadulhas-

sunk az anyagi gondoktól. A pénzzel való helyes bánásmód ugyan fontos eleme az egyszerű életmódnak, ám távolról sem a legfontosabb, s egészen mást kellene sikernek tekinteni, mint a hagyományos beállítottságban. A materialista kultúrából kitörni igyekvőt aligha újabb pénzügyi trükkökkel és tanácsokkal kell ellátni. Hasonlóan fontos szempont az is, hogy egy társadalmi és környezeti szempontból felelős életmód fizikai és mentális síkon nem feltétlenül kényelmesebb a fogyasztói társadalom ilyen szempontból felelőtlen életvitelénél. Erről azonban az amerikai „csináld magad”-ipar teljesen megfélemedezni látszik, s hamis illúziókat ébreszt a nyers materializmusból kiábrándulóknak. Ilyen értelemben azokat az Egyesült Államokban készült statisztikákat, amelyek az önkéntes egyszerűséggel rokonszenvezni látszó arányát az összklakosság csaknem egynegyedére teszik, némi fenntartással kell kezelni, hiszen könnyen meglehet, hogy e tömeg számára pusztán a kellemetlenségek (stressz, túlmunka, adósságok, részletfizetés stb.) előli menekülés az elsődleges szempont. A mozgalom ugyan tömegessé válik, ám ez már nem az a mozgalom, amelyről az „alapító atyák” eredetileg beszéltek, s már nem a fogyasztói társadalom alternatívája.²²

Frappáns, magyar szemszögből megfogalmazott véleményt olvashatunk a mozgalomról dr. Adorjánné Farkas Magdolna internetes írásában,²³ amelyben a szerző egy tipikus amerikai önkéntes egyszerűsítői könyvet²⁴ ismerteti: „A legtöbb magyarországi olvasó számára jelenleg a könyvben leírtak nem nyújtanak használható receptet egy környezetharai életmód kialakításához. Inkább érdekes leírást adnak az amerikai életszínvonatról, életformáról és szemléletről. Képet kaphatunk a leginkább elterjedt amerikai környezetvédelmi felfogásról, amely szerint a luxus önkéntes kismértékű csökkentése hatalmas »harci tett«. Ez a fajta környezetvédelem igazából csak az egyén lelkiismeretének elaltatását és az Amerikában oly fontos önbecsülés (vagy önlelégültség?) növelését szolgálja. Az egyik táblázat például részletezi [a szerzők] egyhavi kiadásait: a végösszeg 3704,25 USD [1,1 millió forint]. Azért a könyv egy átlag magyar olvasó számára is szolgálhat tanulsággal: gondoljuk át életünk célját, figyeljük tudatosan, hogy mire mennyit költünk, és mérlegeljük, hogy valóban a számunkra fontos célokat valósítjuk-e meg. A mi társadalmunk is kezd fogyasztói társadalommá alakulni. Minket is ösztönöznek a mindenhol ránk zúduló reklámok a fölösleges vagy szükségtelenül drága árucikkek megvásárlására.”

²² Ilyen szempontból jogosak lehetnek azok a kritikák, amelyek az önkéntes egyszerűséget hirdetők hiteltelenségét kifogásolják.

²³ <http://kia.hu/konyvtar/szemle/425.htm>

²⁴ Az ismertetett könyv címe magyarul: *Nyerd meg az életet! Igaz történetek azokról, akiknek az életet átalakította a Pénzt vagy életet című könyv* (Blix–Heitmiller [1999]). A *Pénzt vagy életet* című könyv az önkéntes egyszerűség technikájának egyik alapkönyve, már részletesen írtunk róla.

Szót kell ejtenünk azokról az elvi nehézségekről is, amelyek alighanem magyarázatot adnak az önkéntes egyszerűség kudarcára. A hagyományok, a „dogmatikus gondolkodás” stb. határozott elutasításáról van szó. Mintha maguk az önkéntes egyszerűség filozófusai is tartanának attól, hogy nézeteikkel esetleg elszigetelődnek – egy fogyasztói társadalomban. Így például gyakran megvető megjegyzésekkel illetik azokat a szenteket és szerzeteseket, akik amúgy példaként is állhatnának előttünk az anyagiak iránti túlzott vágyakozás legyőzésében. A feminizmus dicsőítése is kétféle hatású: kedvező, ha a férfiasság megszűnik a magas kereset és fogyasztás szinonimája lenni, s ezzel kultúránk kevésbé agresszív, kevésbé versengővé, befogadóbbá és nyitottabbá, másokra nagyobb figyelmet fordítóvá és az élet meg-hitt kapcsolatai iránt érzékenyebbé válik. A feminizmus kedvezőtlen oldaláról azonban ritkábban esik szó: a nők „férfiassá”, menedzseri szemléletűvé válásáról, a családok szétzilálódásáról, a csonka családokban felnövekvő gyermekekről és a társadalomban ily módon erősödő materializmusról.²⁵

Hasonlóan súlyos hiba a mozgalom szinkretizmusa, a manapság divatos New Age-re való hajlama. Az önkéntes egyszerűség alapértékei között ott találjuk a személyes gyarapodást, ám ennek konkrét formája iránt megglehetősen közömbös az elmélet (és a gyakorlat), sőt, a tradicionális felfogással szemben kimondottan ellenséges.²⁶ Az önkéntes egyszerűségben a humanizmus, a pszichoanalízis, a feminizmus, a buddhizmus, a hinduizmus, a taoizmus, a szufizmus, a zen, a meditáció, a jóga, a kereszténység stb. egyre megy, sőt, Elgin és Mitchell 1977-es kérdőívében még a „tudattágító kábítószerek” kategória is szerepelt ebben az összefüggésben. Aligha meglepő, hogy a résztvevők által tetszőlegesen összemazsolázott spiritualitás sok mindenre alkalmas, csak arra nem, hogy erős, a fogyasztói társadalommal az élet minden területén szembehelyezkedő és a nehézségekben konkrét támaszt nyújtó világnézeti háttérrel teremtsen. Kialakulhat egy, a materializmust erősítő *álspiritualitás* vagy egy azzal szembeszállni képtelen *elégtelen spiritualitás*. További problémaként említhető még, hogy a mozgalomban hiányzik vagy nem elég hangsúlyos a helyi lakó- és kulturális környezethez való ragaszkodás előmozdítása (a fogyasztói társadalom által dicsőített mobilitással szemben),²⁷ valamint a természeti környezettel való élő kapcsolat

²⁵ A feminizmus elvonulatának tévedéséről biológiai, szociológiai és antropológiai szempontból lásd Csányi ([1999], 159–160, 206–207. o.) A főszövegben felsorolt kedvezőtlen jelenségek természetesen nem *csak* a feminizmus számlájára írhatók, sőt, a hibás feminizmus valószínűleg maga is egy nagyobb probléma tünete.

²⁶ Ez elsősorban azokból az 1990-es években készített felmérésekből derül ki, amelyek az önkéntes egyszerűsítők által vallott értékeket is vizsgálták (például Ray [1997]).

²⁷ A humánetológia szerint is azok a társadalmi intézmények működőképesek, azaz valóban hasznosak az ember számára, amelyek alulról építkeznek, s számtalan módon kapcsolódnak az adott hely vagy társadalom kultúrájához. Manapság azonban gyorsan és

fenntartása és a természet szeretetének megalapozása (városlakók számára például *gyalogtúrák* formájában).

Végül szóljunk egy fontos definíciós problémáról, amely az „önkéntesen egyszerű” ember azonosításával kapcsolatos! Nyilvánvaló, hogy a személyiséget romboló hatású (depriváló) szegénység semmiképpen sem tekinthető ideális állapotnak, s a kényszerű egyszerűség megfelelően írja le ezt a helyzetet. Kérdés azonban: mit tekintünk személyiséget romboló hatású szegénységnek, s valóban csak a gazdagok luxusa-e az önkéntes egyszerűség által ígért teljesség? Feltétlenül végig kell-e mennie az emberiségnek a nyugati országok által bejárt úton, azaz értelmes dolog-e óriási anyagi gazdagságra szert tennie minden nemzetnek, hogy aztán az önkéntes egyszerűsítő némi fintorgással félretolhassák az egészet? Nézetem szerint nemcsak társadalmi szempontból nemkívánatos ez a nyugati modell, hanem környezeti szempontból sem valószínű, hogy világméretben lehetséges. Ha viszont az önkéntességet nem valamilyen külső mérce felállításával, hanem az embernek saját anyagi helyzetével való szubjektív elégedettsége alapján kívánjuk meghatározni, akkor is sajátos nehézségekbe ütközünk. A fogyasztói társadalom kritikusai ugyanis rámutatnak arra, hogy az emberek aspirációs szintje, azaz hogy milyen anyagi életszínvonallal volnának elégedettek, viszonylag könnyen manipulálható például a reklámok és a média által. Meglehet, hogy egy ember nagyjából elégedett az anyagi helyzetével – mindaddig, amíg a televízióból meg nem ismerkedik a világ leggazdagabbjainak életmódjával. Ekkor az illető eddigi „önkéntes” egyszerűsége hirtelen önkéntelenné (kényszerűvé) válhat, hiszen ő is úgy akar élni, ahogy a leggazdagabbak. Ebben az esetben szegénnyé (kényszerűen egyszerűvé) válik, jöllehet pusztán a gondolatvilágában következett be változás, amely például a nyugati média hatására vezethető vissza. S vajon egyszerűnek tekinthető-e az átlagos önkéntes egyszerűsítő élete Észak-Amerikában? Az Egyesült Államok viszonylatában minden bizonnyal, ám globális perspektívában már kevésbé egyértelmű a válasz.

A materializmus taposómalma

A materializmustól materializmusig ívelő folyamatot a materializmus taposómalmának nevezem. E malom működésének állomásai: (1) a materialista fogyasztói életstílus tobzódása, (2) a materialista berendezkedés társadalmi-környezeti problémáinak felismerése, (3) az önkéntes egyszerűség filozófiájának és gyakorlatának kialakítása, valamint (4) a fogyasztói létmódba való

---

tömegével alakítanak olyan bonyolult szervezeteket, amelyekben a résztvevők még csak nem is ismerik egymást (Csányi [1999], 290. o.). Az önkéntes egyszerűség filozófiája is hasonló felismerésen alapul, a helyi kultúra és a helyi gyökerek jelentőségét azonban nem hangsúlyozzák kellőképpen a „csináld magad”-akciótervek.

visszasüllyedés. Az Egyesült Államok példája, a kitörési kísérletek múlt- és jelenbeli tapasztalatai e taposómalom intenzív forgására engednek következtetni.²⁸ Kérdés, hogy a malom körforgása egy helyben topogást jelent-e, vagy azért felismerhető némi haladás is, mondjuk úgy, ahogy egy látszólagos körfolyamatra oldalról tekintve kiderül: a jelenség egy emelkedő spirálhoz hasonló pályát ír le.

Annyi bizonyos, hogy az önkéntes egyszerűsítők piaci szegmensét a vállalatoknak sajátos árucikkkel és üzenetekkel ajánlatos célba venniük, mint ahogy ez más piaci szegmensek esetében is igaz. Ennek kapcsán az önkéntes egyszerűség által vallott alapértékek átszivároghatnak a termelői oldalra is, hiszen a profit záloga a piaci szegmensben is az igények valamelyes figyelembevételé. Az önkéntes egyszerűsítők által vallott értékek egyike-másika idővel áttérjedhet a szélesebb társadalomra is (lásd például a zöld termékek és a zöld marketing esetét), s ez a termelés és a fogyasztás kapcsolatát kedvezően befolyásolhatja. Ilyen értelemben tehát a taposómalom körforgása emelkedő spirálnak látszik. Azt azonban e siker ellenére sem szabad elfelejtenünk: a fogyasztói társadalommal kapcsolatban felvetett alapproblémánk nem az, hogy nem megfelelők a termékek, hanem az, hogy az emberek figyelme elsősorban az anyagiakra irányul, a teljes élet felé vezető út teljesíthetetlen akadálypályává alakul, s a természeti környezet szempontjából fenntarthatatlan gazdasági struktúrák alakulnak ki. Ebből a szempontból a materializmus taposómalma jöttányit sem visz bennünket előrébb, pusztán a piac és a profitorientált üzleti stratégiák átrendeződésének lehetünk szemtanúi. Emelkedő spirálról ekkor legfeljebb csak a fogyasztás szintjének további növekedésével kapcsolatban beszélhetünk.

A materializmus taposómalmanak végtelennek látszó körforgása az ember közösségi gyökereinek elvesztésével és az individualizmus felerősödésével is jól magyarázható. Az önzésre való hajlam ugyanis, amint azt már láttuk, nem idegen a fogyasztói társadalomtól, s e hajlamon, gyakorlati szinten, az önkéntes egyszerűség mozgalmá sem nagyon tudott változtatni az Egyesült Államokban. Humánológiai szempontból a modern, fogyasztóiá vált társadalomban a csoportméret egyetlen személyre csökkent, a társadalom ilyen egyfős „csoportok” hálózataiból áll. A fiataloknak nem azt mondják, hogy légy hűséges a csoportodhoz, a családotodhoz, az életedet is áldozd fel értük, hidd el, amit az idősek mondanak, és rendezd életedet a csoportod érdeke szerint, hanem inkább azt, hogy terveid, céljaid vannak, valósítsd meg önmagad. A párkapcsolatban is önmagát akarja majd megvalósítani a

²⁸ A materializmus taposómalma egyéni, illetve generációk közötti szinten egyaránt értelmezhető, attól függően, hogy az egyes állomásokon egy személy már a saját életében végigmegy, vagy ez csak több nemzedék távlatában következik be (például a gyermekek csúsznak vissza a fogyasztói létmódba).

társ, egyezkedj hát vele, s ha megszegi az egyezséget, menj a magad útján – mondják. Csökkent a lojalitás, az önfeláldozás, a morális támogatás és a közös akciók szerepe a csoportokban és a családokban, s a kompromisszumok, a szüntelen védekezés és a racionális taktikázás vált uralkodóvá (Csányi [1999], 290–291. o.). Az elveszett, szétzilált emberi kapcsolatok helyére pedig (amely nem anyagi vonatkozás) akadálytalanul nyomul a piaci árucikké világa.

A teljességben gyökerező személy

Azzal mindenképp egyetérthetünk, hogy az egyszerűbb, a természetet kevésbé megterhelő életmód terjedése jórészt azon fog múlni, áldozatként éli-e meg ezt az elmozdulást az emberek többsége. Ez azonban sokkal inkább értékrendváltás kérdése, semmint azé, hogy mennyire demonstrálható az egyszerű életmód önkéntes jellege a kívülág felé (feltűnő nem fogyasztás – conspicuous non-consumption). A külsőleg megmutatkozó változásnak belső, értékrendbeli változással kell együtt járnia. Az ilyen értékrendű ember az alapszükségletnek számító *mások általi elismerést* nem „a fogyasztói kultúrába süllyedt” embertársaitól várja, hanem olyanoktól, akik már szakítottak ezzel az alapjában materialista felfogással. Ebben az esetben lényegtelen, hogy a fogyasztói társadalom milyen szemmel tekint az egyszerű életmódot választóra, nincs szükség az egyszerűség önkéntes jellegének bemutatására a továbbra is materialista értékrendet vallóknak.

Tanulmányunk tanulságai alapján – nézetünk szerint – tendenciaszerűen érvényesnek tekinthető, hogy a *teljes ember*

- legszűkebb emberi környezete (családja) integritást tükröz;
- ragaszkodik lakóhelyéhez, ismeri és szereti azt a közeget, amelyben él;
- élő kapcsolatot ápol lakóhelye közösségével, részt vesz a helyi kezdeményezésekben;
- ismeri és ápolja a helyi közösség őshonos kultúráját;
- a természeti környezettel rendszeres és élő kapcsolatot ápol;
- az emberiség évezredek erkölcsi törvényeit nem kérdőjelezi meg;
- szilárd (nem tetszés szerint összeválogatott) vallási háttere van.

A teljességet elérő ember gyökerei tehát társas, kulturális, természeti és vallási jellegűek. E gyökerek épségére célszerű törekednie mindenkinek, aki a fogyasztói társadalom materializmusával hathatósan szembe kíván helyezkedni. E szembehelyezkedés, persze, nem öncél, hanem a teljesség felé vezető út része. Ha valaki részben vagy egészben elveszítette már gyökereit, akkor ezek helyreállítása az elsődleges feladat. E gyökerek elvesztésekor ugyanis egyre nagyobb mértékben fogja az illető életét a pénz, az anyagiak és a fogyasztói attitűd irányítani, s a materializmus taposómalmából való „kiugrási kísérletek” nagy valószínűséggel kudarcra fognak végződni.

Természetesen e gyökerek többé-kevésbé átvehetik egymás szerepét, bár teljes mértékben aligha pótolhatják egymást, s e szerepátvétel inkább kivételnek, mint szabálynak tekinthető. Így például a fogyasztói társadalmakról elmondható, hogy régebben kizárólag a zsidó-keresztény kultúrkör elterjedési területén jelentek meg, s még ma is jellemző e helyzet, jóllehet már nem kizárólagosan. Ennek alapján ezen a földrajzi területen hagyományos vallási gyökérnek a – tanításában gazdasági szempontból nem modernizálódott – kereszténység tekinthető.²⁹ Ugyan számtalan példa hozható fel arra, hogy egy-egy különleges adottságú embernek vallásos meggyőződés nélkül is sikerült függetlenednie a fogyasztói társadalomtól (lásd példának Erich Frommot), ám ez az út bizonyosan nem járható nagy embertömegek számára. Valószínűbb, hogy inkább az hozhat áttörést, ha a régióban őshonos kereszténységnek a materializmussal szemben álló üzenetét újra felfedezzük (lásd például Kavanaugh [1991], Etzioni [1998], Nash [2000]). A már kialakult fogyasztói társadalmakban a fő kérdés tehát az, hogy miként érheti el a fenti értelemben teljes emberek aránya azt a kritikus szintet, amely már valóban átalakítja a társadalmi és a gazdasági törekvések jellegét.

HIVATKOZÁSOK

Andrews, C. [1997]: *The Circle of Simplicity: Return to the Good Life*; HarperCollins, New York

Andrews, F. M. – Withey, S. B. [1976]: *Social Indicators of Well-Being: Americans' Perceptions of Life Quality*; Plenum, New York

Belk, R. W. – Pollay, R. W. [1985]: *Images of Ourselves: The Good Life in Twentieth Century Advertising*; Journal of Consumer Research 11, március, 887–897. o.

Belk, R. W. [1984]: *Three Scales to Measure Constructs Related to Materialism: Reliability, Validity, and Relationships to Measures of Happiness*; Advances in Consumer Research, Vol. 11., Association for Consumer Research, Provo, UT, 291–297. o.

Belk, R. W. [1985]: *Materialism: Trait Aspects of Living in the Material World*; Journal of Consumer Research, Vol. 12., december, 265–280. o.

²⁹ A „gazdasági szempontból nem modernizálódott” kitétel nem a protestáns történelmi egyházak ellen irányul, hanem a XX. századi, az Egyesült Államokból származó prosperitás teológiáját zárja ki az üdvösnek tartott vallások köréből. Ez az irányzat ugyanis nem más, mint a fogyasztói hedonizmus keresztény köntösbe bújtatása. A jelenségről részletesen lásd Kocsis (1998).

- Blix, J. – Heitmiller, D. [1999]: *Getting a Life: Real Lives Transformed by Your Money or Your Life*; Penguin Books, New York, NY
- Brickman, P. – Campbell, D. T. [1971]: *Hedonic Relativism and Planning the Good Society*, in: Appley, H. D. (szerk.): *Adaptation-Level Theory: A Symposium*; Academic Press, New York, 287–302. o.
- Csányi V. [1999]: *Az emberi természet: Humánétológia*; Tudomány–Egyetem sorozat, Vince Kiadó, Budapest
- Diener, E. – Horwitz, J. – Emmons, R. A. [1985]: *Happiness of the very wealthy*; Social Indicators Research 16, 263–274. o.
- Diener, E. [1984]: *Subjective Well-Being*; Psychological Bulletin, Vol. 95. No. 3., 542–575. o.
- Dominguez, J. – Robin, V. [1999]: *Your Money or Your Life: Transforming Your Relationship with Money and Achieving Financial Independence*; frissített segédletlistával bővített kiadás, Penguin Books, New York, NY
- Easterlin, R. A. [1995]: *Will raising the incomes of all increase the happiness of all?*; Journal of Economic Behavior and Organization, Vol. 27., 35–47. o.
- Elgin, D. – Mitchell, A. [1977]: *Voluntary Simplicity (3)*; The CoEvolution Quarterly, nyár, 4–19. o.
- Elgin, D. [1993]: *Voluntary Simplicity: Toward a Way of Life That Is Outwardly Simple, Inwardly Rich*; Revised Edition, Morrow, New York
- Ellis, S. R. [1992]: *A Factor Analytic Investigation of Belk's Structure of the Materialism Construct*; Advances in Consumer Research, Vol. 19., 688–695. o.
- Etzioni, A. [1998]: *Reply to Peter Taylor-Goooby*; Journal of Economic Psychology 19, 651–652. o.
- Faber, R. J. – O'Guinn, T. C. [1992]: *A Clinical Screener for Compulsive Buying*; Journal of Consumer Research 19, 459–469. o.
- Flouri, E. [1999]: *An integrated model of consumer materialism: Can economic socialization and maternal values predict materialistic attitudes in adolescents?*; Journal of Socio-Economics 28, 707–724. o.
- French, J. R. P. Jr. – Rodgers, W. – Cobb, S. [1974]: *Adjustment as Person-Environment Fit*; in: Coelho, G. V. – Hamburg, D. A. – Adams, J. E. (szerk.): *Coping and Adaptation*; Basic Books, New York
- Goodwin, N. R. [1997]: *Visions of an Alternative: Overview Essay*, in: Goodwin, N. R. – Ackerman, F. – Kiron, D. (szerk.): *The Consumer Society*; Island Press, Washington, DC; Covelo, California, 333–343. o.

- Graham, E. [1996]: *How to Sell More to Those Who Think It's Cool to be Frugal*; Wall Street Journal, szeptember 30., keleti kiadás, B1–B2. o.
- Gregg, R. [1936]: *Voluntary Simplicity*; Visva-Bharati Quarterly, augusztus, újranyomva in: The CoEvolution Quarterly, 1977, nyár, 20–27. o.
- Hirsch, F. [1976]: *Social Limits to Growth*; Harvard University Press, Cambridge
- Inglehart, R. [1990]: *Culture shift in advanced industrial society*; Princeton University Press, Princeton, NJ
- Kavanaugh, J. F. [1991]: *Following Christ in a Consumer Society: The Spirituality of Cultural Resistance*; 2. kiadás, Orbis Books, Maryknoll, New York
- Kocsis T. [1998]: *A Földi Paradicsom prófétái, avagy mérlegen a bizniskereszténység ideológiája*; Kovász, nyár, 58–83. o.
- Kopp M. – Skrabski Á. – Szedmák S. [1998]: *A hiszalom, a társas támogatás, az összetartozás, együttműködés képességének egészségügyi jelentősége*; Végeken, 9. évf., 4. szám, 4–11. o.
- Lears, J. T. J. [1981]: *No Place of Grace: Antimodernism and the Transformation of American Culture, 1880–1920*; Pantheon Books, New York
- Marcuse, H. [1964]: *One Dimensional Man: Studies in the Ideology of Advanced Industrial Society*; Beacon Press, Boston
- Mason, R. S. [1981]: *Conspicuous Consumption: A Study of Exceptional Consumer Behavior*; Gower, Westmead, England
- McCormick, P. [1997]: *Warning: simplicity may complicate your life*; U.S. Catholic, július, 46–49. o.
- McKendrick, N. – Brewer, J. – Plumb, J. H. [1982]: *The Birth of a Consumer Society: The Commercialization of Eighteenth Century England*; Europa Publications Limited, London
- Mick, D. G. [1996]: *Are Studies of Dark Side Variables Confounded by Socially Desirable Responding? The Case of Materialism*; Journal of Consumer Research 23, 106–119. o.
- Mishan, E. J. [1993]: *The Costs of Economic Growth*; revised edition, Weidenfeld and Nicolson, London (első megjelenés: 1967)
- Moschis, G. P. – Moore, R. L. [1982]: *A Longitudinal Study of Television Advertising Effects*; Journal of Consumer Research 9, 279–286. o.
- Mukerji, C. [1983]: *From Graven Images: Patterns of Modern Materialism*; Columbia University Press, New York

- Muncy, J. A. – Eastman, J. K. [1998]: *Materialism and Consumer Ethics: An Exploratory Study*; Journal of Business Ethics 17, 137–148. o.
- Myers, D. G. – Diener, E. [1995]: *Who Is Happy?*; Psychological Science, Vol. 6., No. 1., január, 10–19. o.
- Nash, J. A. [2000]: *A mértékletesség felforgató erényének felelevenítése és megújítása felé*; Kovász, tavasz-tél, 25–52. o.
- New Road Map Foundation [1996]: *Your Money or Your Life: A Group Study Guide for Contemporary Christians, to be used with the book Your Money or Your Life by Joe Dominguez and Vicki Robin*; New Road Map Foundation, Seattle, WA
- Polányi K. [1997]: *A nagy átalakulás – Korunk gazdasági és politikai gyökerei*; Mészáros Gábor kiadása, h. n. (eredeti megjelenés: 1946)
- Princen, T. [1999]: *Consumption and environment: some conceptual issues*; Ecological Economics 31, 347–363. o.
- Ray, P. H. [1997]: *The Emerging Culture*; American Demographics, február, 29–34., 56. o.
- Richins, M. L. – Dawson, S. [1992]: *A Consumer Values Orientation for Materialism and its Measurement: Scale Development and Validation*; Journal of Consumer Research, Vol. 19., december, 303–316. o.
- Richins, M. L. – Rudmin, F. W. [1994]: *Materialism and economic psychology*; Journal of Economic Psychology 15, 217–231. o.
- Richins, M. L. [1987]: *Media, Materialism, and Human Happiness*; Advances in Consumer Research, Vol. 14. Association for Consumer Research, Provo, UT, 352–356. o.
- Richins, M. L. [1999]: *Material Values*; in: Earl, P. E. – Kemp, S. (szerk.): *The Elgar Companion to Consumer Research and Economic Psychology*; Edward Elgar, Cheltenham, UK, Northampton, MA, USA, 374–380. o.
- Rindfleisch, A. – Burroughs, J. E. – Denton, F. [1997]: *Family Structure, Materialism, and Compulsive Consumption*; Journal of Consumer Research 23, 312–325. o.
- Rudmin, F. W. – Kilbourne, W. E. [1995]: *The Meaning and Morality of Voluntary Simplicity: History and Hypotheses on Deliberately Denied Materialism*; in: Belk, R. W. – Dholakia, N. – Venkatesh, A. (szerk.): *Consumption and marketing, macro dimensions*; South-Western College Publishing, Cincinnati, Ohio, 166–215. o.
- Schor, J. [1999]: *What's Wrong with Consumer Society? Competitive Spending and the „New Consumerism”*; in: Rosenblatt, R. (szerk.): *Con-*

suming Desires: consumption, culture, and the pursuit of happiness; Island Press, Washington, DC

Schumacher, E. F. [1991]: *A kicsi szép – Tanulmányok egy emberközpontú közgazdaságtanról*; Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest

Scitovsky T. [1990]: *Az örömtelen gazdaság*; Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest (első külföldi megjelenés: 1976)

Shama, A. [1981]: *Coping with stagflation: voluntary simplicity*; Journal of Marketing 45, 120–134. o.

Shama, A. [1995]: *A Comment on »The Meaning and Morality of Voluntary Simplicity: History and Hypotheses on Deliberately Denied Materialism«*; in: Belk, R. W. – Dholakia, N. – Venkatesh, A. (szerk.): *Consumption and marketing, macro dimensions*; South-Western College Publishing, Cincinnati, Ohio, 216–224. o.

Shi, D. E. [1985]: *The Simple Life: Plain Living and High Thinking in American Culture*; Oxford University Press, New York, Oxford

Stone, I. F. [1988]: *The Trial of Socrates*; Little, Brown and Co., Toronto

Szabó A. – Szabó L. [1994]: *Az életszínvonalról alkotott vélemények és a jövedelmek összefüggései*; Szociológiai Szemle, 3. szám, 93–123. o.

Thoreau, H. D. [1999]: *Walden*; Fekete Sas Kiadó (első külföldi megjelenés: 1861)

Townsend, P. [1979]: *Poverty in the United Kingdom – A survey of Household Resources and Standard of Living*; Penguin, Harmondsworth

Toynbee, A. [1947]: *A Study of History*; 1. kötet, Oxford University Press, New York

Twitchell, J. B. [1999]: *Lead Us Into Temptation – The Triumph of American Materialism*; Columbia University Press, New York

Urbán R. [1995]: *Boldogság, személyiség, egészség*; Magyar Pszichológiai Szemle, 5–6. szám, 379–404. o.

Vitell, S. J. – Muncy, J. A. [1992]: *Consumer Ethics: An Empirical Investigation of Factors Influencing Ethical Judgements of the Final Consumer*; Journal of Business Ethics 11, 585–598. o.

Williams, J. – Bryce, W. [1992]: *Materialism and Care for Others*; in: Rudmin, F. – Richins, M. (szerk.): *Meaning, Measure, and Morality of Materialism*; The Association for Consumer Research, Provo, UT, 149–157. o.

Magyari Beck István

Gazda(g)ság és sze(r,g)énység

Kocsis Tamás Gyökereink: Örömről és gazdagságról egy világméretű fogyasztói társadalomban című dolgozatának ürügyén*

Mindig öröm egy olyan munkát olvasni, amely egy magát modellkövetésre ítélő társadalomban *nem* csupán tanulói attitűdökkel íródott és amelyben ennek megfelelően a „diák” nem csak szorgalmasan felmondja a megtanultat, hanem ahol a szerző valóban kutatói ambíciókkal lát munkához és meg is felel a tudományos kutatásban releváns kritériumoknak. Nem az első esetben tapasztalom, hogy dr. *Kindler* József professzor környezetéből, az *Altern-csoport*ból rendre ilyen kutatók kerülnek ki. Az olvasó őszinte megelégedettségére, az ilyen dolgozatok szerzőit végre inkább értékes munkatársaknak tudja tekinteni. Olyan munkatársaknak, akiknek az írásaiba érdemes jól belegondolni és – adott esetben – hozzá is járulni az általuk képviselt irány további kimunkálásához. Mindez joggal elmondható Kocsis Tamásnak a fenti címben kijelölt dolgozatáról is.

A tanulmány napjaink központi kérdéséhez szól hozzá. Jelesül, a fogyasztó és a fogyasztás természetéhez. Központi kérdése ez napjainknak, mivel a jelenben szokás mindent a fogyasztóra fogni (a világosabb érthetőség okán majdnem azt írtam: kenni). Ez, amiben élünk – úgymond – egy fogyasztóvezérelt társadalom. Szükségleteink kielégítését szolgálja. Mindenki annak arányában boldogul, hogy mennyire képes embertársai szükségleteit figyelembe venni és szolgálni. Aminek következtében ez a világ minden kényszer és arrogancia nélkül éppen olyan, amilyenek az emberek általában. A szakirodalom koronként még úgy is ünnepli, mint „A befutott” társadalmat. A történelem végét, ahol az evolúciónak meg kell szűnnie, mert arra a szintre jutottunk, ahol az ember – mint olyan – áll.

Más, ezzel összefüggő definíció szerint a mi társadalmunk piacgazdaság. Közelebről: monetarista piacgazdaság. Szocializmusról itt magától értetődően szó sem lehet. Hovatovább még annak erősen korlátozott szektor – állami szektor (vesd össze régen a „magán szektor” státusával és kifejezésével) – formájában sem. A többség azonban kerüli a kapitalizmus elnevezését is, nehogy kétségbe vonathassék rendszerünk radikálisan új jellege. Ami viszont e sorok íróját illeti, ő a piacgazdaságban egyre inkább a korlátlan kapitalizmust, míg a kapitalizmusban a korlátok közé szorított piacgazdaságot látja. A monetarizmussal pedig az alábbi, szigorúan tudományos kérdése

* Az írás az egyik hivatalos bírálat, amely Kocsis Tamás PhD-tézisének teljes változatáról készült. A hivatkozásként szereplő oldalszámok Kocsis Tamásnak a *Kovács* folyóirat e számában megjelent írására vonatkoznak, amelynek címe a *Materializmustól a teljes emberig*. Ez utóbbi anyag a teljes PhD-tézis rövidített változata.

fogalmazódott meg: vajon ki és hol bizonyította be méréselméleti alapon azt, hogy pénzzel minden elképzelhető érték mérhető?

Kocsis Tamás érdekes és sokirányú munkája nagyjából két, egymással összefüggő tárgykör köré csoportosítható. Ezek az ember materialista természetű, illetve a szerző azzal kapcsolatos kérdései. Továbbá az egyszerű élet problematikája. A materializmust, az *Oxford English Dictionary* megfelelő szócikkét követve, az elemi fiziológiai szükségletekre, valamint az általuk vezérelt magatartásra és világnézetre redukálja (102. o.). Ezzel a materializmus egy olyan – elsősorban pszichológiai – programmá válik, amely lementszi az ember *sui generis*, magasabb rendű szintjeit, és mint ilyen egyaránt jellemző az újkor két legalapvetőbb – valljuk be, igen szegényes – társadalmi rendszer-kínálatára, a kapitalizmusra és a szocializmusra. A materializmusnak lehet ilyen definíciót adni. Ámde a forrásait ezzel még nem jeleltük meg. Ugyanis a materialista magatartásnak és szemléletnek többféle háttere is lehet. Ezek azután ki is emelhetik a jelenséget a mérő pszichológiai tények közül.

Például az észak-amerikai országokban honos materializmus a legjobban talán abból a sokból érthető meg, amely az európai bevándorlókat érte egy olyan földrészen, ahol európai mértékkel mérve egyszerűen nem létezett civilizáció. Gyakorlatilag lenni legegyszerűbb szükségleteink kielégítésének a szintjén – ez volt a bevándorlók túlélésének záloga. Azután már ez a beállítódás mint az észak-amerikai kultúra egyik alapértéke rögzült. Más a helyzet az eurázsiai „puszták” orosz materializmusával, amely az orosz kultúra panteisztikus gyökereiből táplálkozik. Ott ugyanis az anyag nem a deista szemlélet lelketlen gépi mechanizmusa, hanem érzékeny lélekkel bíró, ezért csínján kezelendő tárgyak összessége. Nyugat-európai ésszel fölfoghatatlan a materializmusnak és a gyakorlatiatlanságnak az az együttese, ami az orosz társadalomra a legutóbbi időkig jellemző maradt. Ez, úgy látszik, csak a tőlünk keletre húzódó kultúra eredendően panteista mivoltából magyarázható.

Azután számolni kell a kulturális fejlődés – minden valószínűség szerint ismétlődő, tehát törvényszerű – fázisaival és az azok kapcsán megjelenő materializmussal is. Ha ezeket a fázisokat itt igen röviden akarnánk felsorolni, a következőket szögezhetnénk le. Minden kultúra a jövődő tagjainak „lelki programozásával” indul. Ezt követően bontakozik ki a kérdéses kulturális program tárgyi megfelelője, derivátuma, amit többnyire – de nem minden kultúrantropológiai irányzatban – civilizációnak neveznek. A harmadik fázisban a kultúra már csak erre a tárgyi nivóra, a civilizációra korlátozódik. Az eredeti „pszichológiai program” kezd feledésbe merülni. Ez már a hanyatlás időszaka. Végül a befejezés, az összeomlás jelzi abban mutatkoznak, hogy a népesség elfordul a „kiüresedett” civilizációs javaktól. Esetenként még azokból a házakból is kiköltözik, amelyekben élete egy részét töltötte. Még az ifjú *Gustave Flaubert* is felfigyelt utazásai során a Felső-

Egyiptomban magukra hagyott mameluk településekre, amelyek egy kultúra végnapjainak emlékei (Flaubert [2000]). Csak kérdésként vetném fel, hogy például a modern művészet riasztó mobil-szobrai vajon nem a kiüresedésnek indult cucc-kultúránk idejekorán fölállított rút emlékművei?

A materializmusra visszatérve, feltételezhetjük ennek a szellemi irányzatnak egyebek között szoros összefüggését a kultúrák – általunk említett – harmadik életkori periódusával. Ilyenkor viszont a materializmus már a hanyatlást egyszerre jelző és annak a szolgálatában álló nézetrendszer és viselkedésmód. Amikor tehát feltűnnek az első menekülők a cucc-kultúrára szűkülő társadalomból, akkor igenis hanyatlással állunk szemben. Hiába tiltakozik ez ellen Kocsis Tamás, aki tanulmányának 117-ik oldalán az önkéntes egyszerűségről szólva a következőket írja: „Az ellenzők is gyakran igyekeznek hamis címkéket ráaggatni a mozgalomra, hogy fejlődés helyett inkább hanyatlásként fessék le az esetleges eredményeket”. Az, tudniillik, szerintünk még nyitott kérdés a civilizációtól való menekülés korszakában, hogy a menekülők képesek lesznek-e valamilyen új kulturális program jegyében megszerveződni, vagy ők is új konkvisztádorok áldozatai lesznek, mint annakidején az Újvilág gyengülő indián civilizációi.

A dolgozatban hivatkozott materializmus-kutatásokkal kapcsolatosan még két megjegyzés kínálkozik ide. Az első *Brickman* és *Campbell* úgynevezett „alkalmazkodás-elméletére”, valamint *Juliet Schor* „aspirációs rés” fogalmára vonatkozik (110–111. o.). Eszerint anyagi-fiziológiai szükségleteink kielégítését követően magasabb igényszinten termelődnek újra ugyanezen szükségleteink. Tehát a materialista beállítottságú ember örökösen elégedetlen. Azonban az igényszint fogalmának megalkotója és az igényszint-dinamika már életében klasszikussá vált kutatója, *Kurt Lewin* szerint ezek a körülmények nemcsak a fiziológiai szükségletek nivóján figyelhetők meg. Az igényszintjeinken minden vonatkozásban és területen teljesítményeink arányában módosítunk és ezért állandóan „aspirációs résekbe” szorultan élünk (*Lewin* [1935]). Más kérdés, hogy ezt szükségleti szintenként eltérően éljük át. Amíg a fiziológiai szükségleteink szintjén drive-redukciós stratégiát alkalmazunk, addig magasabb rendű szükségleteink szintjén (például szeretet, önérvényesítés stb.) kedveljük a stimulációt, s a problémák hiányát ott – egyénenként ugyan változó mértékben – szintén deprivációként, azaz a szegénység egy fajtájaként (stimulációhiány: *Scitovsky* [1990]; unalom: *Csikszentmihályi* [1997], információvákuum stb.) szenvedjük el. Ebből a szempontból érdekes megjegyezni, hogy már *George Orwell* is kétségbe vonta az ember kizárólagosan hedonista természetét (*Orwell* [2000]). Ugyancsak a harc és a küzdelem igényének állított lenyűgözően szép irodalmi emléket *Jack London* egyik önéletrajzi gyökerű regényében, a *Martin Eden*-ben (*London* [1971]).

A másik megjegyzésünk a beidézett materializmus-kutatások módszerei-re vonatkozik. Ezek ugyanis kivétel nélkül kérdőíves kutatások. A kérdőívek elszaporodása a pszichológiai és a szociológiai vizsgálatokban új jelenség. Ez a tudományok, elsősorban a humán és társadalomtudományok alulfinanszírozottságával függ össze. Egy kérdőíves vizsgálat ugyanis többnyire olcsó. Viszont a kérdőívek elterjedt használata óhatatlanul – és nem mindig tudatos, illetve tudatosan vállalható – elméleteket, vagy legalábbis hipotéziseket visz a kutatásba. Ezek egyike visszatérően az, hogy mindenki annak megfelelően viselkedik, ahogyan beszél. Vitán felül, minden emberben létezik egy – vagy több – verbálisan is jól kifejezhető viselkedésprogram. Ez azonban legalább két okból sem érvényesül maradéktalanul. Először is az emberek mindig, de ebben a történelmi korban különösképpen sokat foglalkoznak azzal, hogy mások számára elfogadható képet fessenek magukról, és ilyenkor még a megtévesztés eszközeivel sem restek élni. Sőt, az imázsalkotás nevében rendszeresen manipulálják a róluk alkotott hiedelmeket. Másodszor, a bennünk érvényesülő programok korántsem mindig verbalizálhatók. Egyszerűen azért, mert tudattalanok. Még az is lehet, hogy valaki – átlátván a kérdező szándékait – materialista képet ad magáról, de igazából idealista, vagy éppen fordítva. Talán egy uralkodó értékrend elől rejtőzködik ezen a módon. (Lásd *Maruyama* dátum nélküli kéziratként, személyes postával – magától a szerzőtől – 2001-ben számomra érkezett cikkeit.)

Mindezen – az összkép némi finomítását célzó – megjegyzések ellenére messzemenően egyetértünk Kocsis Tamással abban, miszerint a fiziológiai szükségletek egyeduralma a gazdasági életben egy, a hatásaiban végzetes trend mind a természeti környezetre, mind pedig az emberi személyiségre nézve. A kérdést pedig nem lehet a „morális pánikkeltésre” (vö. Kitzinger [2000]) hivatkozva diszkreditálni. „Morális pánikkeltés?” Azok, akik így viszonyulnak közös problémáink felelős felvetéséhez, vajon miként minősítenék az ószövetségi próféták fellépését? A bibliai próféták legfontosabb mondanivalója az volt, hogy szoros összefüggés van egy kultúra erkölcsi színvonala és fennmaradása között. Csak azok a népek éltek túl a sorscsapásokat, amelyek magasrendű morál szellemében rendezik dolgaikat. Ez az ótestamentumi próféták és prédikátorok legmaradandóbb üzenete az utókor számára.

Kocsis Tamás nemcsak korunk fejlett társadalmainak diagnosztikai leírására kíváncsi, hanem a terápia iránt is érdeklődik. Felfogásában ez a fogyasztók *önkéntes egyszerűsége*, amit a szakirodalom nyomán ő is elhatárol a szegénységtől. Összességében az alábbi mátrix keretei között keresi a megoldást: kényszerű egyszerűség, kényszerű bonyolultság, önkéntes egyszerűség, önkéntes bonyolultság. A szegénységet kényszerű egyszerűségnek nevezi. Ezért az önkéntes szegénység, amelyről annyi szó esett a történelem során a legkülönbözőbb vallásos és társadalmi mozgalmakban, e rendszeren

belül nem létezik. Továbbá az a kérdés sem merül föl, hogy van-e a szegénységnek valami köze az ellátottság színvonalához, mértékéhez. Pedig maga Kocsis Tamás veszi észre az Egyesült Államokban tett tanulmányútja során, hogy az, amit ott egyszerű életvitelnek mondanak, Közép-Európában majdhogynem luxusnak számítana (vö. 126–127. o.). Kocsis Tamás felfogásának az általa idézett irodalomhoz viszonyítva sajátos vonása abban jelölhető meg, hogy az önkéntes egyszerűséget csak meghatározott ideológia alapján és meghatározott motivációk fönnállása esetén tartja elfogadhatónak. Egyéb írásaiból is vélhetően számára ez a katolikus hit és a környezettel, valamint az emberrel szemben mélyen átértett felelősség talaján eszközölt szabad döntés. E szerzőre jellemző hozzáállásra a későbbiekben – egy más összefüggésben – még vissza fogunk térni. Most viszont megkísérelünk fölvezetni egy tágabb keretet. Ez szembesít bennünket azzal a ténnyel, miszerint Kocsis Tamás dolgozata valójában egy grandiózus történelmi tradícióba illeszkedik.

E tradíció tart a nagy világvallások – a taoizmus, a buddhizmus, a kereszténység – önmegtartóztatást hirdető tanaitól a világi ihletésű filozófiai tanításokon át (Diogenész, sztoicizmus stb.) a felvilágosodás univerzalizmusra törő modern gazdaságtanát opponáló romantikáig, hogy napjaink ismételten erőre kapó egyszerűségi mozgalmaiban folytatódjék. Ez az áramlat legalább olyan erős, mint az anyagi jólét kultuszában kimerülő ellentétes irányzatok. Kultúrateremtő erejében meg talán fölül is múlja opponensét, a merő gazdasági szemléletet és gyakorlatot. Nagyon érdekes ebben a vitában a szerelem helye és szerepe. Például a fent említett romantikusok a szerelmet mint a gazdaságosság elveivel ellentétes jelenséget ünnepelték. Hiszen a romantikus szerelem – a közgazdaságtan nyelvén szólva – merő befektetés, amit az esetek többségében a megtérülés teljes hiánya követ. A szerelmesek elpusztulnak, vagy utált – vagyoni érdekeltségű – házassági kapcsolatokba kényszerítik őket. A közgazdaságtannal szövetséges mai szociobiológia és humánétológia ellenben fölveszi a romantika által dobott kesztyűt és gazdaságossági elveket vél felfedezni a szexuális vonzódást előidéző gének működésében is (LeCroy–Moller [2000]).

Mármint ezen a szellemtörténeti háttéren legalább kétféle módon értékelhető az önkéntes egyszerűség. Ez a jelen írásunkban azért érdekes, mert utat nyit Kocsis Tamás felfogásának közelebbi megismeréséhez. Az egyik mód az önkéntes egyszerűséget mint afféle innovációt kezeli és kevésbé érdeklődik annak kultúrtörténeti előzményei iránt. Jóllehet helyyel-közzel számon tartja azokat. A másik mód igyekszik az előző bekezdésben éppen hogy csak vázolt áramlatok mélyére hatolni, megtalálni azok közös gyökeireit, s ezt követően helyezni el az önkéntes egyszerűséget mint e közös gyökeinek egy új hajtását. Az első mód sajátosan közgazdasági annak minden – a későbbiekben vázolandó – következményével együtt. Míg a másik mód

inkább az európai hagyományokból jól ismert egyetemesebb tudományos eljárás. Közelebbről: *magyarázat*, amely összeköti az újonnan vizsgálat alá vett jelenséget a már ismert hasonló jelenségekkel és ezáltal érthetőbbé is teszi azt a kutató számára.

Kocsis Tamás – legalábbis egyelőre – az első úton halad. Egyik legfontosabb törekvése elválasztani nemcsak az önkéntes egyszerűséget a hozzá hasonló tanok és gyakorlatok szegénység-kultuszától. Ami óhatatlanul – bár a szerző részéről nem feltétlenül tudatosan – az olyan rendektől való elhatárolódáshoz is vezet, mint például az Assisi Szent Ferenc által a XIII. században alapított ferences rend. De Kocsis Tamás továbbmegy, és az önkéntes egyszerűség mozgalmán belül is fontosnak tart néhány különbséget. Így például dolgozatának 120-ik oldalán így összegzi e mozgalom egyes bírálóinak az önkéntes egyszerűség valódi motivációit leleplezni vágyó felismeréseit, amelyekkel – ha ezek a motivációk valóban léteznek – Kocsis Tamás természetesen nem ért egyet. *„Az egyszerűség lényege a birtoklott tárgyaktól és a tulajdontól való lehető legnagyobb mértékű megszabadulás, azzal a nyilvánvaló céllal, hogy a tulajdonos felszabaduljon a javakból származó korlátok és kötétségek alól. Az önkéntes egyszerűség így akár az anyagi javak nem anyagiakra való sajátos felcseréléseként is felfogható. Az önkéntes egyszerűség tehát belső, nem anyagi megelégedettséget és szabadságot ígér, amely enyhíti és ellensúlyozza a külső, az anyagi és a politikai sikerek, valamint az ilyen jellegű szabadság okozta veszteség érzetét.”* Kocsis Tamás felfogásában tehát nagy szerepet játszanak a viselkedés belső motívumai is.

Kocsis Tamás itt – egyebek között – az etika deontológiai irányzatának híveként mutatkozik be olvasóinak. Erre természetesen joga van. Viszont egy ilyen szigor esetén hova tegyük azokat az eseteket, amikor például valakit mostoha sorsa börtönbe vagy büntetőtáborba juttatott – most tekintsünk el attól, hogy ezt megérdemelte-e, avagy sem –, és ott olyan fejlődésen ment keresztül, amire őt előzőleg senki (még ő maga sem) hitte volna képesnek? A XX. század közepe táján Európa-szerte gombamód elszaporodó koncentrációs táborok drótkerítései mögött és a Gulagon tapasztalható kényszerítő körülmények hatására a rabok egy részénél működésbe lépett a Leon *l'es-tinger* által más tárgykörök tekintetében felismert kognitív disszonancia. Azaz, e rabok esetében a kényszerhelyzet elfogadásából a kitartó türelem – koronként a rabtársakkal is megosztott – magatartása és szemlélete alakult ki. Közelebbről és más szavakkal: e szerencsétlenek egy része úgyszólván szentté vált. És az a tény, hogy ez nem kényszermentes körülmények között és nem a világban uralkodó közállapotok szabad, intellektuális mérlegelésének hatása alatt következett be, mit sem von le az eredmény értékéből.

Vélhetően – bár óvatosan kerülve az explicit ítéletet – hasonló szigorral ír Kocsis Tamás az önnegtartóztatást előidéző elméleti, vallási háttérrel is,

amikor ezeket a sorokat veti papírra: „*Jóllehet a személyes gyarapodásnak határozott spirituális vonatkozásai is vannak, a szószólók szerint nem lenne szerencsés valamilyen konkrét filozófia vagy vallás sajátjának tekinteni. Ebben az összefüggésben tehát nem tulajdonítható kitüntetett szerep a humanista pszichológiának, a transzperszonális pszichológiának, a feminizmusnak, a meditációkra épülő keleti hagyománynak vagy a fundamentalista kereszténységnek.*” (115. o.) Körülbelül két és fél vagy három évszázaddal a felvilágosodás után viszont szerintünk már el kellene fogadni azt az álláspontot, miszerint kinek-kinek oka és joga lehet szabadon választani a rendelkezésre álló elméleti örökségből – sőt, adott esetben akár saját teóriákat is gyártani – akkor, amikor egyébként társadalmilag és történetileg kívánatos magatartásának a racionalizálására vállalkozik. Még akkor is, ha Kocsis Tamással egyetértésben számunkra is világos a különféle racionalizációk eltérő színvonala. Hiába, a pedagógia tudományának és gyakorlatának évszázadok óta tartó kiméretlen üldöztetése után és közepette (Magyari Beck [1995]) nem marad más választásunk, mint annak beletörődő elfogadása, miszerint a (szellemiekben) szegény ember (is) vízzel főz.

Annál is inkább, mert jeles kutatókkal, közöttük Kocsis Tamással is egyetértve mi is valljuk, hogy „*nem növekedés nélküli út ez, hanem újfajta növekedés lehetőségét hordozó törekvés, amely az élet anyagi és szellemi vonatkozásait egyaránt magában foglalja. E felfogás alapján egy civilizáció [az eddig írottak után én inkább azt mondanám: kultúra – M. B. I.] valódi növekedését nem az embereknek a területekért folytatott harca szolgálta a történelem során, hanem a társadalomnak az a képessége, hogy egyre több energiát és figyelmet fordítson az élet nem anyagi területeire is*” (Toynbee alapján Kocsis, 118. o.) Itt szeretném megjegyezni, hogy ugyanezt az álláspontot képviseltem *Dabóczi Kálmán Konstruktív növekedéskritika* című kitűnő PhD-dolgozatának (Dabóczi [2000]) a bírálata során is. Azt tudniillik, hogy a közgazdászok a folyamatos növekedés közgazdasági imperativusát bár az anyagi növekedésre remélték kidolgozni, ez az imperativusz igazából csak szellemi, mentális sikon valósítható meg. Nem abban az értelemben, hogy a tudásunk végtelenné válik, miáltal megistenülünk. Hanem abban, hogy ez a tudás folyamatosan tágítható – sőt, elkerülhetetlenül tágítandó is –, amíg ember él a földön.

Az általunk előnyben részesített megközelítést ellenben fontosabb az európai hagyományokból jól ismert tudományos eljárásnak neveztük. Bár – speciális tárgyunkra tekintve – nevezhető a kérdés bölcsész-megközelítésének is. *Ebben az esetben is kiderül, hogy a közgazdaságtannak arról az egyetemes fogyasztóról szóló tanítása, akihez mint afféle felsőbb a gazdasági folyamatokat kérlelhetetlenül diktáló – instanciához folyamodhatunk közgazdasági lépéseinket igazolandó, nos, ez a tanítás nem egyéb merő blöffnél.* A fogyasztó mindig a fennálló kulturális és civilizatórikus tényezők

által kondicionált, programozott, kinevelt – esetenként bizonyos magatartásmódokra egyenesen rákényszerített – ember. Aki lehet materialista vagy nem materialista egyaránt, az őt ért hatásoknak megfelelően. A hatások között pedig ott találjuk a mértékletességnek mindazon mozgalmait, elméleteit és vallásait, melyekről az előbbiek folyamán futólag már említést tettünk. Az önkéntes egyszerűség sajátosságainak a kérdése ekkor is óhatatlanul felmerül. Egyebek között abban a tekintetben is, hogy – az előzőekkel ellentétben – mennyire lesz képes ez a mozgalom talpon maradni.

Mert, tudniillik, a kultúrhistoria mérleghintája hol ezt, hol pedig amazt a kurzust emeli magasba, vagy nyomja alá. Nemcsak a ókori karthágói nagy zabálások, a császárkori római lakomák tobzódásai, a reneszánsz határokat nem ismerő költekezései, az újkori iparmágnásoknak a királyok és a császárok palotáit megszegyenítő villái ismereteseek, hanem az ellenkező trend is. Hanem, ahogy letűnt Karthágó és Róma, véget ért a reneszánsz és az iparmágnásokat is új szereplők sietnek fölváltani az édes élet Földi Paradicsomában – nota bene az ipar ma mindinkább a szolgáltatás és az információ mögé szorul –, nos, úgy sápadt el a buddhizmus, kötött számos kompromisszumot az államvallással avanszált kereszténység, filozófiatörténeti jelentőségűvé csökkent a sztoicizmus, váltak fehérgalléros üzletemberekké a hippik és – miként ezt Kocsis Tamás dolgozatából is megtudjuk – az önkéntes egyszerűség mozgalma körül is ott ólálkodik a business. Mintha ezek a mozgalmak – akár az egyik, akár a másik oldalon – nem arra születtek volna, hogy a maguk részéről eluralják a világot, hanem arra, hogy egyszerűen csak féken tartsák egymást. Ott viszont, ahol az egyik szemlélet és gyakorlat uralkodóvá válik – legyen az akár a hadikommunizmus centralizált redistribúciója a magánszektor teljes kizárásával, akár a korlátlan piacgazdaság az állami szektor teljes kizárásával – nos, ott mindeme leegyszerűsítésekért előbb vagy utóbb bosszút áll az élet figyelmen kívül hagyott eredendő komplexitása.

Mi a helyzet ma az önkéntes egyszerűséggel, és mely irányokból támad a fogyasztási felelőtlenség ugyancsak hosszas múltra visszatekintő áramlata? Kocsis Tamás dolgozatából megtudjuk, hogy az önkéntes egyszerűséget az Egyesült Államokban már „kézbe vette” a piac. Új írásművek, kazetták születnek, amelyek iránymutatásul kívánnak szolgálni az egyszerű élet elveit és kivitelezését illetően. Az egyszerűség terjedésével így a bruttó hazai termék (GDP) sem csökken, mert a kieső tradicionális fogyasztást az egyszerűséggel kapcsolatosan megjelenő új típusú fogyasztás – például a már eleve drágább biotermékek fogyasztása – kompenzálja. Még a piacellenes tendenciák piacosodását is – e példa nyomán – az alábbi módon írhatjuk le általános formában. Megjelenik egy új szükséglet vagy igény. Ekkor azok, akik hozzáértőknek hiszik magukat ezek kielégítésében, olyan termékek előállításába fognak, amelyekről feltételezik, hogy képesek kielégíteni ezeket a

szükségeket vagy igényeket. A termékeket természetesen térítés ellenében árulják. És ettől fogva a fogyasztók az új szükségleteik vagy igényeik kielégítésére fizetőeszközöket különítenek el, miáltal színre lép a fizetőképes szükséglet vagy igény. Más szavakkal a kereslet. E folyamatot csak az gátolhatná, ha amolyan „csináld magad” alapon történne e szükségletek vagy igények kielégítése. Ez valósult meg a középkor elején, az úgynevezett természetes gazdálkodás kifejlődésével.

Azonban azt is korai lenne feltételezni, hogy a fogyasztói „optimizmus” már halálos sebet kapott és most annak a nyilatgatásával van elfoglalva. Hiába látszik megdönthetetlennek ama tézis, miszerint egy véges anyagi rendszerben – mint amilyen a Földünk – az anyagi termelés és az anyagi fogyasztás korlátlan növelése abszurd elképzelés, hiába szaporodnak gombamód a nem történelmi egyházak és növelik egyszerű életvitelre áhító híveik tömegeit, a „túlparton” folyó kutatások leleményességét sem lehet eléggé túlbecsülni. Így például Maruyama interpretációjában megtudhattuk, hogy mi iránt érdeklődött az Egyesült Államok Országos Repülésügyi és Űrkutatási Hivatala (NASA) már a múlt évszázad utolsó negyedében (Maruyama [1984]). Kiindulva abból a vitathatatlan tényből, hogy a Föld felszínén egyre csökkennek az életlehetőségek, néhány mástípusú emberi közösség lehetősége került napirendre az ezekben várhatóan fellelhető pszichológiai, szociológiai, sőt filozófiai problémákkal, illetve azok elképzelt megoldási irányjaival. E közösségek az úgynevezett extraterrestrial communities (fordíthatjuk űrközösségeknek is), az úgynevezett subterranean communities (fordíthatjuk földalatti közösségeknek is), végül az úgynevezett underwater communities (fordíthatjuk víz alatti közösségeknek is). Egyértelmű, hogy ezen – mindig a körülményeknek megfelelő „burkokban” kitenyészett – emberi közösségekben mind az eredeti földfelszíni viszonyokhoz képest, mind pedig egymáshoz képest eltérő termelési és fogyasztási problémák és azok megoldásai kerülnek napirendre. Ha pedig valóban számolni kell az emberiség újfajta létezési formáinak a kialakításával, nemsokára előre aligha jósolható körülmények között találhatjuk magunkat.

A tudomány bizonyos értelemben nem más, mint az a folyamat, amikor megkíséreljük a kanti önmagáért való dolgot nekünk valóvá tenni, először a megismerés, azután a praktikum síkján. Az ember tehát megpróbálja tágitani azt a világot, amelyben tudatosan élhet. Ugyanígy járunk el a fogalmainkkal is. Erről számtalan példa hozható a tudományok történetéből. Ha azonban ez az általános helyzet, akkor miért tartózkodik a közgazdaságtan – még legjellegesebb képviselőiben is – attól, hogy komoly és időszerű kérdésekben reformokat hajtson végre? Példának okáért szinte naponta hallani kritikai megjegyzéseket a jóléti társadalomról. Miközben jóléti társadalmon konokul és teljességgel érthetetlenül a bőséges anyagi fogyasztást értik. Az ominózus kifejezés használóit még az sem zavarja, hogy ma már köztudott: a bőséges

anyagi fogyasztás önmagában nem vezet jóléthez. A jólét összes alapvető emberi szükségleteink kielégíthetőségével függ össze. Ezek között az anyagi természetű szükségleteink – bár fontos, de mégiscsak – egy részhalmazt képeznek. A jóléti társadalom fogalma átdefiniálásért kiált. Ugyanez mondható el a növekedésről is. Mire föl értjük gazdasági növekedésen még ma is csupán az anyagi termelés és fogyasztás növekedését? Legalábbis a reálfolyamatok szintjén. Miért maradnak ki e fogalomból a kultúra egyéb ágazatai? Hasonló kérdések tehetőek föl az úgynevezett gazdasági motivációkról is (Magyar Beck [2000]).

Ami pedig Kocsis Tamás dolgozatát illeti, ebben a fogyasztás terminus technicus a kaphatott volna egy új értelmet. Ha tudniillik a fogyasztást a magasabb rendű szükségleteinkre vonatkozóan is értelmezzük, akkor az egész koncepció – értelmének nemhogy a megőrzése, hanem még eklatánsabb kifejtethezőse javára – átalakul. Többé nem kell támadnunk a fogyasztói társadalmat általában, nem kell elítélően szólni a „túlfogyasztásról”, hanem csak bizonyos fogyasztási szokásokat minősíthetünk akár még deviánsakká is. Nem feltétlenül a *lemondás közgazdaságtanát* építjük, hanem a szó jó értelmében vett kibontakozás gazdaságtanát. Lesz mondanivalónk az általunk valódinak vélt jólétről mint társadalmi célról, kiállhatunk a permanens növekedés megfelelő és realisztikus változatai mellett, szólhatunk a gazdasági motivációkról úgy, hogy ezzel nem minősítjük korlátolt materialistává azt, akit ezek a – szubsztanciájukban és szellemükben megneemesített – motivációk mozgatnak, vállalhatjuk a fogyasztói társadalmat, anélkül hogy tagjait konzumidiótáknak kellene neveznünk stb. A terminológiai reform jelentős tartalmi változások perspektíváját rajzolná e tudomány és az általa vezérelt gyakorlat ma még kiábrándító horizontjára.

Ha pedig mindez elmarad, a XVII. és a XVIII. századok anyagi szellemű közgazdaságtanának ismételt uralmi helyzetbe hozása alig jobb vállalkozás, mint bármely fundamentalizmusé. Mert a fundamentalizmus nem egyéb, mint a hanyatlással fenyegető krízisállapotokra adott ama társadalmi reakció, amely ahelyett, hogy új igazságokkal állna elő, elnyűtt paradigmákat melegít és kínál föl a megoldás helyett. A nyugati szellem joggal tette bírálat tárgyává a XVII. század fundamentalizmusait, amelyekbe e fundamentalista rendszerek sorra belebuktak. Ez történt az akkoriban újjászülető konfucianus Kínával, ez ugyanakkor az iszlám igazhitűséggel és ez tette tönkre II. Fülöp spanyol világbirodalmát (Goldstone [1987]). Egyébként egy világszerte ismert és elismert orosz költő, a XIX. században élt Lermontov egyik versében a géniuszok tisztánlátásával ismerte föl a keleti fundamentalizmusok megjelenésének szükségszerűségét (Lermontov [1991]). Ebben a gondolatkörben alapos gyanúnk támad a tekintetben, hogy vajon nem fenyeget-e bennünket is itt Európában a múltba néző és azt felidéző fundamentalizmus egy sajátos válfaja, jelesen a közgazdasági fundamentalizmus? Mert

ha igen, ha csak apró, elvi szempontból jelentéktelen toldozgatásokkal-foldozgatásokkal egy századokkal ezelőtt még érvényes és akkor újszerű közgazdaságtant próbálunk a XXI. század sokkal előrehaladottabb emberiségére oktrojálni, sorsunk meg van pecsételve. Kultúránk ugyanabba a muzeális lomtárba kerül, mint annyi más kultúrával ez megtörtént. Van-e remény arra, hogy nem itt fogjuk végezni a közeljövőben?

Nos, a reményt – hogy, tudniillik, lesz előrelépés a gazdaságban, hogy a haldokló természet visszakapja elidegeníthetetlen jogait, hogy az imázs-kreálta demokrácia helyébe valódi fog lépni, hogy a szellemi, kulturális élet nem lesz a monetáris megvonások és kiszáritás áldozata, hogy a jövő a hozzáértő, tisztességes és a jellemes embereké – nos, ezt a reményt éppen az efféle dolgozatok táplálják bennünk. Én már idestova lassan több mint negyedszázada tanítok egyetemen, voltam fiatalkoromban falusi – képzés nélküli – nevelőtanár is. Egyetem előtt és közben egyaránt. Ismételten megállapítottam, hogy a fiatalság az idő arisztokráciája: gazdag, mert van jövője. Ezért képes arra, hogy nagyvonalú és nemes legyen. Közöttük a legjobbak felelősséggel viszonyulnak a jövőhöz is. Kocsis Tamás dolgozatát én ebbe az utóbbi kategóriába illőnek látom. Ami pedig a fentiekben előadott kritikai észrevételeimet illeti, köszönetet mondok Kocsis Tamásnak azért, hogy volt tanulmányában annyi kihívás, amennyi engem is rákényszerített számos lényeges kérdés átgondolására. Végezetül remélem, hogy bírálatom további alapos munkára serkenti a szerzőt. Mert, tudniillik, a jelen bírálat e dolgozatot egy olyan figyelemre méltó lépcsőfoknak tekinti, amelynek további tudományos kimunkálása, majdan pedig a meghaladása – az eddigi eredmények beépítésével – sok munka és idő kérdése. Sok szerencsét hozzá.

HIVATKOZÁSOK

Csikszentmihályi M. [1997]: *Flow; Az áramlat – A tökéletes élmény pszichológiája*; Akadémiai Kiadó, Budapest (első külföldi megjelenés: 1990)

Dabóczy K. [2000]: *Konstruktív növekedéskritika – A növekedésorientált közgazdaságtan progresszív problémaváltásának szükségessége és iránya*; PhD-értekezés, Budapesti Közgazdaságtudományi és Államigazgatási Egyetem

Flaubert, G. [2000]: *Égyiptomi utazás*; AKG Kiadó, Budapest

Goldstone, J. A. [1987]: *Cultural Orthodoxy, Risk and Innovation: the Divergence of East and West in the Early Modern World*; Sociological Theory, Vol. 5. 119–135. o.

Kitzinger D. [2000]: *A morális pánik elmélete*; Replika, 40. szám, június, 23–48. o.

Kocsis T. [2001]: *Gyökereink – Örömről és gazdagságról egy világméretű fogyasztói társadalomban*; PhD-tézisjavaslat, Budapesti Közgazdaságtudományi és Államigazgatási Egyetem; az oldalszámok a következő, rövidített változatra vonatkoznak: *A materializmustól a teljes emberig – A fogyasztás önkéntes csökkentéséről a nyugati társadalmakban*; Kovász 2001/ősz-tél, 101–136. o.

LeCroy, D. – Moller, P. [2000]: *Evolutionary Perspectives on Human Reproductive Behavior*; Annals of the New York Academy of Sciences, Volume 907., New York, N.Y.

Lermontov, M. J. [1991]: *Szpor (Vita)*; in: Korovin, V. I. – Mann, J. V. (szerk.): *Russzkije Poetü (Orosz költők)*; D. L. Moszkva, 578–580. o.; (eredeti megjelenés: 1841)

Lewin, K. [1935]: *A kísérleti vizsgálatok áttekintése*; in: Lewin, K.: *Csoportdinamika*; Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1975, 459–498. o.

London, J. [1971]: *Martin Eden*; Kossuth Könyvkiadó, Budapest (első külföldi megjelenés: 1913)

Magyar Beck I. [1995]: *A pedagógia történelmi vesszőfutása és annak okai*; Valóság, 10. szám, 15–25. o.

Magyar Beck I. [2000]: *Kreativitás és gazdasági motivációk*; Valóság, 2000/1. szám, 16–28. o., és in: Daubner K. – Horváth S. – Petró K. (szerk.): *Kultúra-gazdaságtani tanulmányok*; Aula Kiadó, Budapest, 2000, 313–326. o.

Maruyama, M. [é. n.]: *How to Generate Cultural and Philosophical Goals ahead of Technology*; kézirat

Maruyama, M. [1984]: *Aesthetics and the Environment in Outer Space, Subterranean and Underwater Communities*; Futures, április, 148–162. o.

Orwell, G. [2000]: *Az oroszlán és az egyszarvú I–II. Ésszék, tanulmányok, publicisztikák*; Cartafilus Kiadó, Budapest

Seitovsky T. [1990]: *Az örömtelen gazdaság*; Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest (első külföldi megjelenés: 1976)

Kocsis Tamás

Válasz Magyar Beck Istvánnak

Köszönet jár Magyar Beck Istvánnak azért, hogy dolgozatomat alapos és átfogó bírálatban részesítette, észrevételei feltétlenül előmozdítják a gazdaságilag fejlett országok *túlfogyasztásáról* szóló gondolkodást. Jelen írásban Magyar Beck István néhány felvetésére kívánok röviden reagálni. (Az egyes pontok dőlttel szedett kezdése foglalja össze az érintett problémát.)

(1) *Az önkéntes egyszerűség igenis inkább hanyatlásnak tekinthető; kérdés, hogy fel lehet-e erre építeni egy új kultúrát.* Az önkéntes egyszerűség terjedése valóban válságra utal, a fogyasztói társadalom válságára. Ha mindez csupán egy „betegség” tünete, akkor még előttünk áll a terápia felismerésének/kidolgozásának a feladata. Az egyesült államokbeli mozgalom tanulmányomban is bemutatott problémái miatt hajlok arra, hogy az önkéntes egyszerűséget a jelenlegi formájában elégtelennek tartsam. Nézetem szerint akkor leszünk képesek működőképes alternatívát felmutatni, ha nem utasítjuk el a múltból származó tapasztalatokat, arra szervesen építkezünk, s nem valami *teljesen* újat próbálunk kitalálni pusztán racionalitásunkra támaszkodva (a társadalommérnökség hibáinak elkerülése).

(2) *A kérdőíves kutatások terjedése tudományos válságjelenség, ami az alulfinanszírozottsággal függ össze.* A társadalomtudományokban tapasztalható túlzott számszerűsítési törekvésekkel szembeni ellenérzéseimnek korábban több helyen is hangot adtam (lásd például Kocsis [1997]). Ugyanakkor, ha már egyszer kialakult az a – téves – nézet, hogy az számít tudományos megközelítésnek, ami számszerű eredményt szolgáltat, akkor nagyobb meggyőzőerejük azok a kutatások, amelyek számszerűen is képesek rámutatni a fogyasztói társadalom árnyoldalaira. Ezért ismertettem viszonylag részletesen néhány ilyen, materializmussal kapcsolatos kutatást. A kérdőíves felmérések hátrányai egyébként sokban enyhíthetők, s erre saját kutatásomban nagymértékben törekedtem. (A Székelyföldön és az Őrségben végzett kutatás a tanulmányom végén felvázolt *teljes ember* gyökereit vizsgálja.) A kérdőíves eljárással óhatatlanul együttjáró elszemélytelenedést, a számszerűsíthetetlen tényezők elsikkadását megpróbáltam elkerülni: az interjúkat magam készítettem, átlagosan egy órát vett igénybe egy-egy interjú elkészítése (tehát nem egy néhány perces, „kérdezőbiztosos”, személytelen kutatásra építkeztem), megfigyeltem a válaszadó lakókörnyezetét, családját is, valamint számos fényképet is készítettem. Mindezek elősegítik, hogy sok értékes, nem számszerűsíthető információ is fennmaradjon, s a végkövetkeztésben szerepet játsszék.

(3) *A válaszadók a társadalmi elvárásoknak, s nem a valóságnak megfelelően válaszolnak a feltett kérdésekre.* A probléma a kérdőíves kutatások szakirodalma előtt nem ismeretlen, s többnyire a társadalmi elvárásoknak megfelelő válaszadás (socially desirable responding) címszó alatt tárgyalják. A jelenség nyilván a materializmus-kutatás esetében is fennáll, hiszen egy kérdezőbiztos előtt valószínűleg a valóságosnál jobban egyetértünk azzal az állítással, hogy „szívesen adományozok jótékonyági célra”; s kevésbé értünk egyet azzal, hogy „szívesen költök nem praktikus dolgokra”; stb. David Glen Mick problémához kapcsolódó cikke egy igen alapos, több felmérésen alapuló kutatássorozatról számol be. Ez egyrészt megerősítette az aggodalmakat, hiszen egy-egy válaszadó átlagosan öt-hat ponttal kevésbé materialistának mutatta magát a valóságosnál; másrészt viszont kiderült az is, hogy a levonható következtetéseket mindez nem befolyásolja jelentősen: a társadalmi elvárásoknak megfelelő válaszadás ugyanis nem okoz *tendenciózus* torzítást a materializmus és az egyéb jelenségek (például családi integritás, vásárlói etika stb.) közötti összefüggések vizsgálatakor, mert a különféle csoportok mindegyike közel egyformán mértékben hajlamos a válaszadáskor erre torzításra.

(4) *Az „önkéntes szegénység” problémája a kényszerű egyszerűség, kényszerű bonyolultság, önkéntes egyszerűség, önkéntes bonyolultság mátrixban nem létezik. Az önkéntes egyszerűség nem szegénység.* Ha a szegénység (kényszerű egyszerűség) önkéntessé válik, akkor megszűnik szegénység lenni, jöllehet külsőségeiben gyakran ugyanarról az élethelyzetről van szó. A szerzeteseknél tehát – szociálpolitikai értelemben – szó sincs szegénységről, hiszen állapotuk önkéntes (bár a külső szemlélő számára szegénységnek látszik, s maguk a szerzetesek is „szegénységi” fogadalmat tesznek; szegénység felszámolására irányuló beavatkozásra azonban esetükben nincs szükség). A fentiek figyelembevételével a mátrix által meghatározott fogalmi séma az „önkéntes szegénység” esetét mégiscsak tartalmazza, mégpedig önkéntes egyszerűségként. A tanulmányban azt kívántam hangsúlyozni, hogy az önkéntes egyszerűség egyesült államokbeli ideológusai egyértelműen le kívánják választani a jelenséget arról a szegénységről (kényszerű egyszerűség), amelyet a „résztvevők” nem önként vállalnak, s „*tehetetlenségbe, passzivitásba és kétségbeesésbe taszítja az embert*”. Mivel azonban az önkéntes-kényszerű megkülönböztetés szubjektív jellegű, szemben az abszolút szegénység fogalmával (lásd alább), ezért felmerül a manipulálhatóság kérdése. A növekedésorientált gazdaságnak ugyanis nem áll érdekében, hogy az „egyszerűen élő emberek” egyszerűsége önkéntessé váljon. Fontos kapcsolódó kérdés például, hogy deprivált, segélyre szoruló személy vagyok-e akkor, ha nincs saját gépkocsim, nyaralóm, mobiltelefonom stb.

(5) *A szegénységnek van-e köze az ellátottság valamilyen szintjéhez?* Kellene lennie, jöllehet a *relatív* szegénység (például az alsó egy-két jövedelmi tized vizsgálata) használhatóbb fogalom régiókban és a nyugati világban, mint az *abszolút* szegénység koncepciója (éhezés). Seebohm Rowntree például a szegénynek számító yorki munkásosztályt vizsgálta 1899-ben, 1936-ban és 1951-ben. Míg a XIX. század végi viszonyoknak megfelelő szegénységi mérce alapján még a yorki munkások 31%-a számított szegénynek 1936-ban is, addig ez az arány 1951-re 3%-ra csökkent (idézi Sen [1999]). A *nyugati világban* tehát a XIX. századi mérce alapján gyakorlatilag megszűnt az *abszolút* szegénység, s ez még inkább megszűnt volna, hogy ha korábbi – például középkori vagy császárkori – viszonyokra épülő szegénységi mércét vettünk volna alapul. Ilyen értelemben az „abszolút” szegénységre vonatkozó határ is relatív, hiszen értéke időről időre emelkedik. Ennek ellenére jó lenne megegyezni egy végső, többé nem emelkedő, abszolút szegénységi küszöbben, hiszen az állandóan emelkedő „abszolút” szegénységi küszöb (s még inkább a relatív szegénység koncepciója) olyan kilátástalan szegénységellenes küzdelembé hajt minket, amely végtelen növekedésre kényszeríti a gazdaságot. Ez társadalmi szempontból nem kívánatos, környezeti szempontból pedig nem is lehetséges.

(6) *Az önkéntes egyszerűséget meghatározott »ideológiával« párosítva látom megvalósíthatónak, jöllehet a felvilágosodás után három évszázaddal már illő lenne a sokszínűség elfogadása.* Az egyesült államokbeli önkéntes egyszerűség mozgalom problémáinak egyik fontos oka szerintem az önkényesen összeválogatott spiritualitás. Igaz, hogy a mozgalom ideológusai elvben hangsúlyozzák a szellemi, spirituális vonatkozások fontosságát, a konkrétumok hiánya azonban mégis e dimenzió lebecsülése. A mozgalom semmilyen határozott iránymutatással nem szolgál ezen a téren, úgy látszik, szerintük mindegy, hogy az ember mivel foglalkozik vásárlás helyett, csak valamilyen szellemi, spirituális dolog legyen az. Tapasztalataim szerint azonban a fogyasztói társadalomba való „visszacúszás” könnyebben elkerülhető, ha teljes egészében vállalunk egy évezredek alatt „bevált” vallási hagyományt, mégpedig lehetőség szerint az adott régióban leginkább őshonosnak tekinthetőt. (A kutatási célkitűzés – szerencsére – nem igényli annak a kérdésnek a vizsgálatát, hogy az egyes vallási hagyományok között felállítható-e valamilyen rangsor, mondjuk „igazságtartalmuk” alapján.)

(7) *A koncentrációs táborban egyszerűsödő problémája: a kényszer nem von le az eredmény értékéből.* Környezeti szempontból valóban nem, hiszen a fogyasztás végső soron alacsonyabb lesz, s csökken a környezet terhelése. Emberi, társadalmi szempontból azonban nem egyenértékű ez a módszer az önkéntességgel, ugyanis külső kényszert jelent (jöllehet a kényszerű egyszerűség valóban önkéntessé válhat – erre a lehetőségre a tanulmány is kitért).

Ennek ellenére elképzelhető olyan súlyos környezeti válsághelyzet, amely külső, fogyasztást csökkentő kényszerintézkedések bevezetését kívánja meg. Nem árt, ha rendelkezünk erre vonatkozóan is valamilyen stratégiával, ám nézetem szerint a felelős gondolkodás elsősorban az ilyen helyzet elkerülésén kell hogy fáradozzék.

HIVATKOZÁSOK

Kocsis T. [1997]: *A nemzetek nyomorúsága – E nyomorúság természetének és okainak vizsgálata*; Kovász, tél, 2–12. o.

Magyar Beck I. [2001]: *Gazda(g)ság és sze(r,g)énység – Kocsis Tamás Gyökereink: Örömről és gazdagságról egy világméretű fogyasztói társadalomban című dolgozatának ürügyén*; Kovász, ősz–tél, 137–148. o.

Mick, D. G. [1996]: *Are Studies of Dark Side Variables Confounded by Socially Desirable Responding? The Case of Materialism*; Journal of Consumer Research 23, 106–119. o.

Sen, A. [1999]: *A relatív szegény*; Esély, 2–3. szám, 3–16. o. (eredeti megjelenés: 1983)

Horn Gergely

A turizmus hatása az ökológiai és a társadalmi sokféleségre*

Turizmus. E szó hallatára az Adria kékje, a Magas-Tátra kopár, kétezres hegycsúcsai, Párizs fényei, a Március 15. téren hömpölygő külföldiek vagy éppen egy szép borszönyi kirándulás jut legtöbbünk eszébe. Talán csak azok gondolkodnak másképpen s nyilatkoznak a turizmusról kevesebb elragadtatással, akik a turisták állandó jelenlétének fokozottan kitett helyeken élnek, ám a turizmus hatását még ők is kedvezőnek ítélik meg. Vajon tényleg ilyen egyértelműen pozitív jelenség a turizmus?

Írásunk ezt a kérdést vizsgálja. Először azt tekintjük át, hogyan hat a turizmus a környezetre, illetve milyen intézkedésekkel lehetne orvosolni a tagadhatatlanul létező kedvezőtlen hatásokat. Ezt követően azt nézzük meg, milyen hatással van a turizmus a társadalomra és annak működésére; ekkor figyelmünket elsősorban a helyi közösségeket ért hatásokra összpontosítjuk. Végül a két kérdéskört összekapcsolva azt fejtjük ki, hogy szerintünk fejleszthető-e fenntartható módon a turizmus. A fenntarthatóságot nemcsak ökológiai, hanem gazdasági és társadalmi szempontból is vizsgáljuk, illuztrációként pedig többnyire magyarországi példákat alkalmazunk.

Az utazási szükségletről

A közlekedés forradalma, azaz a vasút születése óta a turizmus egyre többek által üzött szabadidős tevékenység. Ennek a folyamatnak még az olajválságok sem tudtak gátat szabni. Manapság azonban mintha elérné telítettségi pontját, hiszen azok, akik megengedhetik maguknak a rendszeres utazást, általában utaznak is, évenként legalább egyszer, de a sielés tömegessé válásával egyre inkább kétszer; ráadásul számtalanszor indulnak útnak egy-egy hétvégén is. Úgy látszik tehát, hogy legalábbis a világ fejlettebb részeiben az utazás szükségletté vált.¹

A szükségletté válás kapcsán azonban megválaszolatlan kérdés, hogy mindez endo- avagy exoszomatikus fejlődés eredménye-e. A folyamat endo-

¹ A turizmus trendjeiről és gazdasági jelentőségéről szóló adatokat lásd Lengyel (1992) 3-as és 4-es mellékletében, valamint Tasnádi (1998) 16. fejezetében. Az Egyesült Államokat ért 2001. szeptember 11-i terrortámadás biztonság-politikai és gazdasági hatásai a turizmus ágazatot világszerte visszavethetik, erről azonban e cikk nyomdába kerülésekor még semmi biztosat nem lehet állítani.

* Ezúton szeretnék köszönetet mondani Pataki Györgynek, amiért a Budapesti Közgazdaságtudományi és Államigazgatási Egyetem Társadalomelméleti Kollégiumában immár több éve folyó *Ökológiai közgazdaságtan* körén részt vehettem és részt vehetek, illetve amiért segített abban, hogy ez az írás a Kovács Szerkesztőségéhez eljusson.

szomatikus,² ha arra gondolunk, hogy az emberi fajnak természetes tulajdonsága a környezet felé irányuló kíváncsiság, a megismerés vágya, s ez valaha fontos szerepet játszott a fennmaradásáért folytatott küzdelemben. De amióta az embernek lehetősége van utazni, nem csupán ezért kel útra. Már az ókori görögök és rómaiak is utaztak. Igaz, míg a görögök mindig valamilyen konkrét úti céllal (például a delphoi jósda vagy Olümpia megtekintésére) indultak el, addig a rómaiak a kimondottan önmagukért való tengerparti utazásokat részesítették előnyben.³ A kettősség azonban csak látszólagos. Hiába igaz az állítás, hogy a görög korban másfajta társadalmi szükségletek motiválták az utazást, abból még sem az nem következik, hogy az utazás önmagában nem volt szükséglet, sem pedig az, hogy a későbbi korokban – ahogyan a rómaiaknál sem – a turizmushoz nem kapcsolódtak egyéb szükségletek, például a rekreáció, az emberi kapcsolatok vagy akár a társadalmi státus iránti igény. A turizmus későbbi, középkori visszacsúszása a társadalmi berendezkedés és az ebből következő infrastruktúra hiányából vezethető le, és feltehetőleg nem a belső szükségletek megváltozásából következik. S ha ez igaz, akkor a turizmus fejlődése exoszomatikus jegyekkel is bír, hiszen jelentős mértékben külső tényezők, eszközök függvénye.⁴ Anyagi fedezet, közlekedési eszközök, infrastruktúra nélkül ugyanis elképzelhetetlen a turizmus tömeges méretű elterjedése. Ha pedig e tényezők és szolgáltatások mind rendelkezésre állnak, akkor a marketingé lesz a főszerep, mivel a turisták zöme mára függővé vált azoktól a nyugati jellegű szolgáltatásoktól, melyeket megszokott és minden desztinációban (turisztikai célponton, fogadóterületen) elvár.⁵

Az exoszomatikus változások felgyorsulásakor a tárgyaktól való függés növekedése konfliktusokhoz vezet.⁶ Figyelemreméltó azonban, hogy a tu-

² Szó szerinti fordításban: *texten belüli*. A tudomány a szót az adott faj természetes evolúcióban kifejlődött tulajdonságaira vonatkoztatja.

³ A turizmus történeti fejlődésének állomásairól lásd Tasnádi (1998), I. fejezet.

⁴ Az exoszomatikus fejlődés a külső eszközök (tárgyak vagy akár szellemi termékek, például elméletek) használatán alapul. Ez önmagában hasznos lehet, mivel az ember a változó körülményekhez alkalmazkodva alakítja ki tárgyait, szokásait, elméleteit. Ezáltal elkerülhető a „genetikai elsáncolódás” lehetősége, amikor az egyed és a faj túlzott mértékű adaptációja végzetes kimenetelű lehet, amennyiben a körülmények drasztikusan megváltoznak. (Részletesebben lásd Tóth [2000].)

⁵ Kivételt csak a felfedező típusú turisták jelentenek, akik kimondottan a turizmus által nem jegyzett területekre utaznak, ilyenek azonban nagyon kevesen vannak. A túlélőtúrák résztvevői már nem számíthatnak kivételnek, ők a „veszélyt” teljes biztonságban, nyugati felszereléssel és szervezésben keresik, esténként pedig vissza is térhetnek a civilizációba.

⁶ Az exoszomatikus fejlődés napjainkra olyannyira felgyorsult, hogy éppen tárgyainktól való függésünk gátolja meg a környezethez való alkalmazkodást. A birtoklás szükségletté válásával mind veszélyesebb konfliktusforrást jelent a szűkösen rendelkezésre álló javak megszerzése, elosztása.

rizmus esetében a konfliktust mégsem pontosan a szó szokásos értelmében vett birtoklás okozza. A turista ugyanis nem kizárólag magánjavakat használ fel utazása közben, hanem jócskán közjavakat is. Ezek a közjavak az esetek döntő részében természeti javak, amelyek a tradicionális társadalomban a helyi közösséget szolgálják. A legtöbb konfliktus éppen a közjóság-problémából fakad.⁷

Egyik – és nyilvánvaló – konfliktus az, amikor a turizmus hatására a helyi közösség nem képes továbbra is a hagyományoknak megfelelően hasznosítani természeti környezetét. A balatoni halpusztulás a vízszennyeződés következménye, a tengerpartok teljes beépítésével a belső területek záródnak el a tengertől. Itt említhetjük meg a gemenci vadászati turizmust vagy a Hévízi-tó, a Tapolcai-tavasbarlang és a bakonyi bauxitbányák esetét is.⁸ A turizmus fejlődése során azonban esetenként tönkre is mennek az eredeti helyi közösségek, ami mögött ugyancsak a közjóság-probléma húzódik meg. Leginkább a világtól korábban elzárt – és a turisták számára éppen ezért vonzó –, a turizmus hatására azonban uniformizálódó közösségekkel történik ez meg. A helybeliek számára a változás akár kedvező is lehet, mivel adott esetben munkahelyhez, vezetékes vízhez, csatornához vagy utakhoz jutnak, ám a kulturális homogenizáció következtében ilyenkor a társadalmi sokféleség sérül.

Látható, hogy a turizmus megjelenése kedvező hatásokkal is jár. Mivel a különféle természeti értékek a turizmus számára vonzerőt jelentenek, a hatóságok általában figyelmet fordítanak megőrzésükre. Az egyre inkább terjedő falusi turizmus példája azt mutatja, vonzerőt jelenthet a hagyományos életmód is, tehát a turizmus ennek megőrzését is támogathatja. De a kedvező hatások csak egy bizonyos turistalétszámig egyértelműek, azt követően a folyamat önpusztítóvá válik: gondoljunk a korábban édenkertnek számító, mára azonban az ott megfordulók nagy száma miatt élvezhetetlenné vált Szilvásvárad melletti Szalajka-völgyre, vagy a hitelét vesztő, kommercializálódó Hollókőre, ahol több a turista, mint a helyi lakos, mióta páratlan népi

⁷ A közjavakkal kapcsolatos piaci kudarcokkal széles körben foglalkozik a szakirodalom. A közlegelők tragédiáját – azaz a rövidlátó önérdék követésének mind a közösség mind az egyén számára hátrányos következményét – Garrett *Hardin* mutatta be.

⁸ A bakonyi bauxitbányászattal kapcsolatos karsztvízkitermelés folytán a felszín alatt a vízháztartás egyensúlya megbomlott. A Hévízi-tó vízszintje csökkenni kezdett, a csónakkal bejárható Tapolcai-tavasbarlang pedig csaknem teljesen kiszáradt. Az 1990-es évek elején száraz lábbal lehetett végigjárni az üregeket. A két, világritkaságnak számító természeti érték fontosabbnak bizonyult a bányák bauxitjánál, a fejtést megszüntették, ma ismét csónakon lehet bejárni a Tapolcai-barlangot. A bányákat azonban nem a természet védelmében zárták be: a rendszerváltozás után az ország számára a turizmus egyszerűen jobb bevételi forrássá vált, mint a bauxit értékesítése. A turizmus tehát képes arra, hogy előrelendítse a természetvédelmet, vagyis a természeti erőforrások ilyen típusú felhasználása a természetvédelem számára kedvező is lehet.

építészetéért az UNESCO (az ENSZ. Nevelésügyi, Tudományos és Kulturális Szervezete) a világörökség részévé kiáltotta ki.

Állandóan változik a turizmus politikai, társadalmi, illetve tudományos megítélése is. Az első, úgynevezett *pártoló* szakaszban⁹ minden fórumon teljes hévvel támogatják terjedését: a kedvező hatásokat beárnyékoló tényezőket egyelőre nem veszik észre, mert azok még nem is jelentkeztek, illetve a megsemmisülő értékeket kevésbé tartják fontosnak a gazdasági eredménynél. A második, *kételkedő* szakaszban a kedvezőtlen hatásokra helyeződik a hangsúly: korlátozzák a fejlesztéseket és igyekeznek a meglévő értékeket úgy megőrizni, hogy ne is kerülhessenek a kíváncsi turista szeme elé. A harmadik, *alkalmazkodó* szakaszban megkísérik a kedvező és kedvezőtlen hatásokat „kibékíteni” egymással, s igyekeznek a negatív tényezőket megfelelő szervezéssel a fenntarthatóság szintjére csökkenteni. Így kerül a hangsúly a falusi és az ökoturizmusra. Végül a negyedik, *megismerésen alapuló* szakaszban az egyes társadalmi, gazdasági és természeti adottságok feltárásán és összeegyeztetésén fáradoznak. A harmadik szakaszhoz képest itt újdonságnak számít, hogy nem csupán helyi intézkedésekkel próbálnak megoldást találni a problémákra, hanem az adott ország társadalmi, gazdasági rendszerében és ökoszisztémájában gondolkodva ítélik meg a turizmust. Gazdasági okokból hagyják például, hogy bizonyos területeket tönkretégyen a tömegturizmus, míg másokat – akár a tömegturizmus imént mutatott elterelésével – igyekeznek megőrizni. (Jelezzük, hogy Magyarország jelenleg a máshol már a 70-es években túlhaladott *pártoló* szakaszban van.)

Miként őrizhetők meg hát a természeti és társadalmi értékek akkor, amikor a turizmus tömegszükségletté válik? Az utazás vagy rendkívül megdrágul és a vagyonos osztályok privilégiumává válik, vagy még inkább eltömegesedik és egyre károsabban hat a környezetre. Esetleg egyre több hely válik turisztikai célponttá, minek következtében a turisták száma jobban megoszlik. De hová települ ebben az esetben az ipar, a mezőgazdaság? Hogyan őrizhető meg érintetlenül a természet? Vagy van más út is? Lehet egyáltalán válaszolni a kérdésre?

Ökológia, turizmus, ökoturizmus

Az esetek többségében a turistát valamilyen természeti tünemény vonzása indítja útnak. Vonzerőt jelenthet a napfény, a tenger, a hegyek, a hó, a fauna, a flóra, a táj, egy barlang, különféle gyógyvizek és a nemzeti parkok. A turisztikai fogadó területeknek fenn kell tartaniuk ezeket a vonzerőt gyakorló képződményeket, ha a jövőben is számítanak turistákra. Ebből arra következtethetnénk, hogy valójában nincs is probléma, hiszen a turizmus –

⁹ A bemutatott tipológiát használja Lengyel (1992), 2. fejezet.

az egyéb gazdasági ágazatokkal szemben – a természet megőrzésében érdekelt. Ez azonban csak félig igaz.

A turista azt tartja természeti értéknek, amit lát. Az erdőben ugrándozó sárgarigót nyilván megőrzendőnek tartja. Csakhogy a sárgarigó szűnyoglárvaikat fogyaszt, így a turista által elvárt szűnyogirtás a madár élőhelyét veszélyezteti. Az erdőben csörgedező patak kristálytisztaságát is fontos értéknek tartjuk, de nem vesszük tudomásul, hogy saját szállodánk szennyvize néhány kilométerrel lejjebb ugyanebbe a vízfolyásba ömlik – gyakran tisztítatlanul. A turizmus hatására veszélybe került élőhelyek nem számítanak, mert rájuk a turista nem kíváncsi. Attól persze, hogy a turista nem kíváncsi rá, a dolog még lehet értékes: a Somogy megyei Kaszópusztza vadászai például éppen nem érdekeltek a közeli mocsaras – és éppen ezért megközelíthetetlen – Baláta-tó élővilágának megőrzésében. (A korábban zárt honvédelmi minisztériumi terület megnyitásával megugrott a turisták száma, s hát rébb szorult a természetvédelem.) E szűklátókörűség folytán a társulások válnak szegényebbé. eltűnt a Bükkből a fekete gólya, de megmaradt a nagyobb tűrőképességű fehér, kipusztult a Garadnából a pisztráng, de a lapulevél megterem a partján. A turista a lapulevéllel is beéri. Kérdés, hogy ez baj-e?

A turizmus akkor kerül bajba, ha minden környezetvédelmi óvintézkedés ellenére olyan nem várt folyamatokat indít el, amelyek végül is a vonzerő megszűnéséhez vezetnek. A megismerésen alapuló irányzat képviselői amellet szavaznak, hogy ezeket a közvetett és hosszú távú hatásokat meg kell ismerni. Csakhogy az ökoszisztéma rendszere olyan mértékben összetett, hogy még elvileg sem ismerhető meg teljes egészében, s az ember hatását is csak csökkenteni lehet, megszüntetni nem. Szlovákiában hiába zárják be télen a Dobšínai-jégbarlangot, a látogatók nyári özöne miatt még így sem sikerült megakadályozni a jég lassú olvadását.

A turizmus következtében általában átalakul a természet: a tengerpartokon strandok létesülnek, a barlangokban járdák épülnek, a hegyekben megjelennek a sifelvonók, az állatok vadasparkokba kényszerülnek, arborétumba kerülnek a növények.¹⁰ Miközben a turizmus bemutatja, szükségszerűen károsítja is az értékeket. Az eredeti állapotot pedig lehetetlen helyreállítani, holott a turisták igényei is változnak, és erre időnként szükség lenne. A Fátyol-vízesés természetes mésztufa gátjait néhány évtizeddel ezelőtt „megrendszabályozták” a Szalajka-völgyben, hogy a vízesést szebbé tegyék. Az akkori felfogásnak ez megfelelt, ma már azonban komoly tiltakozást váltana ki az intézkedés. A turista szolgáltatásokat vár el, így *ab ovo* megváltoztatja a környezetet. A Lugos-patak felduzzasztásával halászati célokra

¹⁰ Az értékeknek ezt a fajta megőrzését *ex situ* természetvédelemnek nevezzük, az *in situ*, vagyis eredeti közegben való megőrzéssel szemben.

létrehozott Zala megyei Vadása-tó korábban szerfölött vadregényes volt, a helybelieken kívül csak néhány bakancsos természetjáró ismerte. Mára több panzió is fölépült a partján, s bár a turisták valószínűleg nagyszerűen érzik magukat az Őrség csepgletében, a tó szépsége, korábbi értékei végérvényesen elvesztek. De a turizmus kedvezőtlen környezeti hatása más termelési szférákat is befolyásolhat, például a vízszennyezés gondot okoz a mezőgazdaságnak. Sűrűn a mezőgazdaság annyiban is, hogy a turistaközpontok elfoglalják az agrár területeket, lekötnek erőforrásokat, így a lakosságnak más tevékenységekből kell megélnie. Az emberek általában az iparba menekülnek, és a természettel kevésbé harmonizáló termékek gyártásából kell kenyerüket megkeresniük.

Hiba lenne azonban lebecsülni a kedvező hatásokat. Nem kis mértékben a turizmusnak köszönhető, hogy ország- és világszerte egyre több és több nemzeti park létesül. Ezek a nemzeti parkok, még ha csak az ember által értékesnek tartott társulásokat őrzik is meg, alkalmasak arra, hogy a Föld állat- és növényvilága számára legalább részben menedéket nyújtsanak. Ha a parkok száma és összterülete kellőképpen megemelkedik, akkor elegendő biológiai sokféleség maradhat fenn ahhoz, hogy a fajok természetes vagy mesterséges átvándorlásával a genetikai beszűkülés, a genetikai sokféleség körös megfogytatkozása elkerülhető legyen.

A turizmus minden környezetkárosító hatása ellenére alapvetően a természet megőrzésében érdekelt. Ennek megfelelően hozzájárulhat ahhoz, hogy egyes helyeken korszerűbbé váljék vagy éppen megszűnjék valamely környezetszennyező iparág. Mivel a turisták egyre inkább igénylik a tiszta és természetesnek *látzó* környezetet, maguk a turisztikai szolgáltatók is érdekelték abban, hogy környezetbarátnak lássák őket. Mindez persze önmagában kevés, kiindulópontnak mégis elegendő.

Reményre ad okot az is, hogy az emberek ma egyre környezettudatosabbak, s e szemlélet jegyében megszületett a turisztikai szolgáltatások új ága, az ökoturizmus is. Az ökoturista a területet eredeti állapotában akarja megismerni, és annak megőrzésére törekszik. Igyekszik tevékenységével a lehető legkevesebb kárt okozni, azt is az értékek tartott területtől minél távolabb. Mivel nem vásárol szennyező terméket és nem vesz igénybe ilyen jellegű szolgáltatásokat, a helyi lakosságot az ökoszisztéma megőrzésében anyagilag is érdekeltté teszi.

A turizmus – mint jóformán minden emberi tevékenység – környezetkárosító hatása egy bizonyos fokig szükségszerű.¹¹ A szennyezés mértéke jelentős mértékben függ az alkalmazott technológiától, amit pedig ma jórészt a

¹¹ Ennek tudományos magyarázatát adja a termodinamika törvényeinek közgazdasági adaptálását célzó irányzat, melynek egyik fő képviselője Nicholas Georgescu-Roegen volt. Magyarul lásd Kocsis (1999).

társadalmi értékeken alapuló kereslet határoz meg. Ez azt jelenti, hogy a folyamatba a keresleti oldalon lehet először beavatkozni. Más megoldás nem alkalmas arra, hogy kiiktassa a kedvezőtlen hatásokat a rendszer működésének természetes következményei közül, még ha helyi viszonylatban eredményre vezet is.

Társadalmi sokféleség és turizmus

Már az előző fejezetben megemlítettük, milyen hatással van a turizmus a helyi lakosságra, de ott csak annyiban foglalkoztunk vele, amennyiben a téma az ökológiai hatásokkal kapcsolatban állt. Most ettől függetlenül is megvizsgáljuk a társadalmi hatásokat. Tudnunk kell azonban, hogy míg a környezeti hatások esetében nagyjából egyértelműen meg tudtuk húzni a kedvező és a kedvezőtlen hatások közötti határvonalat, addig a társadalmi hatásokról nehezebben tudunk határozott értékítéletet mondani. Ez bizonyára abból következik, hogy a természettudományoknak biztosabb, nehezebben megkérdőjelezhető fogódzói vannak.

A turizmus óhatatlanul a nyugati kultúra terjedését szolgálja, hiszen a turisták valamilyen mértékben mindig ragaszkodnak megszokott életvitelükhöz. Ennek mértéke erősen függ az adott turisztikai termék jellegzetességeitől. Egy standard tengerparti tömegterméket felkereső turista elvárja, sőt megköveteli a nyugati típusú szolgáltatásokat.¹² A balatoni turisztikai szolgáltatók – Stanley G. Plog terminusával élve – ugyanezekre az úgynevezett *pszichocentrikus* látogatókra építenek (Plog [1973], idézi Puczkó–Rátz [2000], 1.2.2.1. fejezet). A pszichocentrikus turista az ismerős, kitaposott „ösvényeket” keresi, általában az inaktív pihenést kedveli és idegenkedik a váratlan eseményektől. A vízre és a napfényre építő turisztikai célpontoknak ezért jellemzően standard szolgáltatásokat kell nyújtaniuk. Az *allocentrikus* turisták esetében már más a helyzet. Ők az ismeretlen helyeket kedvelik, a hely szellemét akarják megismerni, s ennek érdekében a helyi, hagyományos szolgáltatásokat veszik igénybe. Am közülük is csak kevesen tartoznak a „felfedezők” közé, akik minden megszokott és biztonságos szolgáltatást elutasítanak. Az allocentrikusok inkább off-beat turisták, akik szeretik ugyan az egzotikus, mások által nemigen látogatott helyeket, keresik a bizonytalan-

¹² Polányi Károly szerint a föld, a munkaerő és a pénz nem áru, előállításuk, cseréjük nem írható le egyszerű gazdasági logika alapján, noha ezekre a termelési tényezőkre épül az egész piacgazdaság. Mivel a gazdaság működésképtelen nélkülük, Polányi mégis megpróbálja őket áruként kezelni. A társadalom azonban fékeket épít be a piaci logikába: szakszervezeteket létesít, földtörvényeket hoz stb. A turisztikai termékek esetében szintén fellelhető a Polányi által *árfikciónak* nevezett jelenség. A természeti és kulturális kincsek nem termelhetők, cserélhetők a kereslet és a kínálat egydimenziós logikája alapján, a kínálat kereslethez igazítása értékrendünk alapján kerülendő (Polányi [1997], VI. fejezet)

ságot is, de a napi program után szeretnek visszatérni a biztonságba, a nyugatiakhoz legalábbis hasonló szolgáltatások közé.

Ebből pedig az következik, hogy a helyi lakosságnak szinte minden esetben nyugati vagy legalábbis jellegükben ahhoz közel álló szolgáltatásokat kell nyújtania. A fogadó terület kénytelen megismerkedni a turista életformájával, szokásaival, de ha ezt megteszi, saját szokásait is megváltoztatja. Mivel a turistákkal szükségképpen megjelenik a modern árupiac is, a helyi, tradicionális közösségekben is jellemző lesz a tömegfogyasztás, kialakul a vagyonkülönbség és megbomlik a közösség belső egyensúlya. Ez alól csak a turistagettók számítanak kivételnek. Turistagettók rendszerint olyan helyeken épülnek, ahol a páratlan természeti szépségekhez archaikus életformájú közösségek tartoznak: ilyenkor a turistákat körülkerített luxusparkokban helyezik el, ahova helybéli be se teheti a lábát, a nevezetességeket pedig csak zárt csoportoknak mutatják meg.¹³

Kérdés, hogy a turistagettók etikailag elfogadhatók-e. Mi a helyes? Ha hagyjuk, hogy egy-egy kisközösség tovább élje a maga szegényes és egyszerű életét, csak hogy megmaradjanak szokásai, vagy ha arra törekszünk, hogy akár hagyományaik elvesztése árán is a turizmus anyagi hasznaiból részesüljenek? Még ennél is nehezebb a kérdés, hogy vajon rábízható-e az efféle tradicionális közösségekre annak eldöntése, megmaradnak-e szokásos életfeltételeik között vagy a nyugatosodás útjára lépnek. A jólét relatív fogalom és nagyban függ az exoszomatikus fejlődés fokától, s azt sem könnyű eldönteni, mi számít szegénységnek.

Ha a tradicionális közösségeket bevonjuk a turizmusba, akkor elsőként a helyi kultúra válik kommersszé. A helyben tradicionálisnak számító használati és kultikus tárgyakkól szuvenir lesz, ami a tárgy kiüresedéséhez vezet. A fogadó terület egyre kevésbé fogja valódi hagyományait bemutatni, inkább arra épít, ami iránt kereslet van. De a turizmusból származó bevételek szükségtelenné is teszik a hagyományos fizikai foglalkozások üzését, legalábbis hozzájárulnak e munkafolyamatok gépesítéséhez. Az eredmény: a giccs. A folyamat Magyarországon is végbement, így alakult ki a „Pußta”, a „Paprika” és a „Piroshka” címszavakkal fémjelzett, nem a valódi hagyományokra építő, hanem a vidéket anyagi jólétben, gondok nélkül, primitíven mulatozva bemutató turisztikai termék.

A szuvenírek ipari méreteket öltő gyártása felborítja a közösség és a természet közötti összhangot. A korábbi mértéket messze meghaladó felhasználást a helyben található természeti erőforrások (különösképpen a fa-

¹³ Turistagettókkal kapcsolatos esettanulmány: Turizmustervezés a Maldív-szigeteken, in: Puczko-Rácz (2001), a 7. fejezet után.

anyag) nem képesek kielégíteni, így a flóra és a fauna is károsodik.¹⁴ Ekkor a folyamat már megfordíthatatlan – a társadalom akkor sem tudna visszatérni régi életformájához, ha akarna. Megjegyezzük, hogy a folyamat nemcsak a szélsőségesen elmaradottnak minősített térségekre jellemző, hanem a hagyományos árutermelést folytató mezőgazdasági területekre is. Az ilyenfajta közösségekben van ugyan árutermelés és modern pénz, szerepük azonban csekély a mindennapi életben, az emberek közötti kapcsolatokat nem határozzák meg. (Lásd erről Szabó Pál *Talpalatnyi föld* című halhatatlan regényét.)

De miért baj, ha a helyi közösségek megszűnnek, illetve bekapcsolódnak a globális árutermelésbe és szolgáltatásnyújtásba? Válaszunk egyértelmű: pontosan ugyanazért, amiért a hagyományos élőhelyek elpusztítása jelent problémát. Mindkét esetben egy-egy sajátos létformával lesz szegényebb a Föld, illetve az emberiség, még akkor is, ha mutatóban megmarad néhány nemzeti park vagy falumúzeum. Más dolog a fapados Nyírvidéki Kisvasúttal végigdöcögni a szabolcsi tájon Balsai Tisza-part vagy Dombrád végállomásig, mint fölszállni egy menetire Nagycenken a Múzeumvasútra.¹⁵ Míg az első esetben valóban egy hagyományos szolgáltatást veszünk igénybe, addig a másodikban csak annak imitációját. A különbség jól érzékelhető, és semmilyen szervezéssel sem takarható el.

Az általános veszteségen túl mi magunk is kárt szenvedünk, mert elvesztjük a kiegyensúlyozott lélekhez szükséges emberléptékű világunkat. Megsérül az Ernst F. *Schumacher* által hangoztatott „a kicsi szép”-elv, amennyiben mindent magába olvaszt a csak a fogyasztói társadalom határain belül szabad életmódot engedő kultúra. Ez a kultúra egyúttal az exoszomatikus fejlődés végső pontját is jelenti: tárgytól való függésünk szinte a végtetekig fokozódik, miközben fajunk teljesen elszakad természeti környezetétől.¹⁶ Bátran vállalhatjuk tehát annak kijelentését, hogy a környezeti és társadalmi sokféleség csökkenése emberi jogainkat sérti.

További ellenérvként szolgál a zsákutcába záródás veszélye. A hagyományos természeti és társadalmi „technológiák” megszűnése felszámolja azt a bázist, amelyből a fejlődés későbbi irányai kiindulhatnak, ahová a jár-

¹⁴ Jól példázza a fenti esetet a Body Shop és a Ben&Jerry's esete. Az öserdei kultúra megőrzéséért a két cég összefogott. A helyben honos fa terméséből a Body Shop dióolajos kozmetikumokat, a Ben&Jerry's pedig Rainforest Crunch néven jégkrémet kezdett forgalmazni. Az óriási keresletet a hagyományos keretek között nem lehetett kielégíteni, így az esőerdőt irtani kezdték a szóban forgó diófajta nagyüzemi termesztése céljából. A kezdeti szándékhoz képest az akció ellentétes eredményt hozott, ami arra utal, hogy a fogyasztói piac paradigmája működésképtelen (Pataki–Radácsi [2000], 1. fejezet).

¹⁵ A hazai keskeny-nyomközű vasutakat fényképekkel együtt mutatja be Tusnádi (2000).

¹⁶ A környezetvédelem felértékelődését valószínűleg legalább annyira fűti a természettel való kapcsolat hiánya, mint a szennyezés következményeitől való félelem.

hatatlannak bizonyuló utakról vissza lehetne térni. Ezt a természetvédelemben génbank funkciónak nevezik. Mint látható, társadalmi megfelelője is megtalálható, bár a kifejezés túlságosan a modernista gondolkodásmódot tükrözi. A bankba mindig mi teszünk be valamit, s ezt bármikor jogunkban áll kivenni onnan, ami a génbank esetében elfogadhatatlan.

Fenntartható turizmus

De mit tehet akkor a turizmus az ökológiai és a társadalmi sokféleség megőrzése érdekében?

Az ökoturizmust mint megoldást már említettük, de társadalmi értékeket érintő megfelelőjéről, a falusi turizmusról még keveset beszéltünk. Ez a fajta turisztikai termék a hagyományos, természethez közeli, lassú életmód aktív megélésére épül:¹⁷ a falusi turista részt vesz a falusi tevékenységekben, tehenet fej, almát szed, legelőt kaszál, aprójószágot etet. Az öko- és a falusi turizmus esetében is hangsúlyos szerepe van a turistának. Neki ugyanis akarnia kell, hogy a valódi természeti és társadalmi értékeket ismerje meg. De hogy valóban az eredeti értékekre legyen kíváncsi, ahhoz a társadalom értékrendjét kell megváltoztatni. A változáshoz tevékenyen hozzájárulhat a turizmus, hiszen az utaztatás talán a legfontosabb népművelő tevékenység. Az ismeretlen megismerésével leküzdhetők az előítéletek, az alaptalan féltelmek megszűnhetnek, nőhet a rokonszenv egy-egy térség, népcsoport iránt. A turisztikai szolgáltatóknak azért óriási a felelősségük, mert a kínálat befolyásolásával képesek lehetnek a kereslet kedvező irányú elmozdítására. A turista számára ugyanis nem azt kell biztosítani, amit meg akar venni: azt kell neki eladni, amit hajlandó megvásárolni és amit a szolgáltatók hosszú távon kedvezőnek tartanak a jövő, a természeti és társadalmi környezet védelme szempontjából. A proaktív marketing szerepe ezért aligha becsülhető túl, hiszen segítségével hangolható össze turista és fogadóterület érdeke.¹⁸

Az öko- és falusi turizmus a fenntartható turizmus kérdéséhez vezet. A fenntartható turizmus – a Brundtland Bizottság „fenntartható fejlődés” definíciójának megfelelően (World Commission on Environment and Development [1987]) – a természeti környezet teherbíró képességének figyelemmel kísérését, a helyi közösségek és kultúrájuk megőrzését tűzi ki célul. E cél

¹⁷ Tehát amit Magyarországon ezen a néven tartanak számon, valójában nem falusi turizmus. Az egyszerű fizetővendéglátás az aktivitás követelményének ugyanis nem tesz eleget.

¹⁸ A proaktív gondolkodás a hosszabb távú jövőben várható események figyelembevételére, sőt aktív befolyásolására tesz kísérletet. A proaktivitás képessége lehetővé teszi, hogy értékekkel, attitűdökkel kapcsolatos „zöld” hozzáállásunkat a turisztikai célpont kínálatába építsük, ezáltal olyan turistákat csábítsunk egy-egy helyre, akik a természeti környezetet nagyra becsülik. A proaktív marketing egyúttal nevelő hatása is lehet, környezetbarát turisztikai szolgáltatásokra teremt igényt.

érdekében a helyi közösségek környezeti nevelését és identitásának erősítését tartja a legfontosabb és döntő feladatnak.¹⁹ A fenntartható turizmus a helyiek bevonására, a velük való érdekközösség olyan kiépítésére törekszik, amely az ökológiai és a társadalmi sokféleség fennmaradását eredményezi. Ez azt jelenti, hogy nemcsak a kínálat befolyásolhatja a keresletet, hanem a kereslet is a kínálatot. A kereslet lefordítható mind az utazásszervezők, mind az utazási irodák, mind pedig az egyes turisták szintjére. Az előbbi két szereplőnek a kínálat kialakításában is komoly szerepe van, így ők a leginkább befolyásos piaci szereplők. A turizmus fenntarthatóvá tételében ezek szerint ők játszzhatják a főszerepet. Összességében tehát azt a következtetést vonhatjuk le, hogy a turizmus a gazdaság részeként képes arra, hogy a fenntarthatóság értékét a pénz nyelvére fordítsa le és felhívja rá a figyelmet; másrészt speciális működési logikája folytán tevékenyen felléphet a pusztításokkal szemben. Rossz szervezéssel, káros nézetek terjesztésével ugyanakkor talán többet árthat, mint bármely más gazdasági ágazat.

A fenntartható turizmussal kapcsolatban két elméleti probléma jelentkezik. Az első a fenntarthatóság bizonytalanságával kapcsolatos. A korábban már említett „megismerhetetlenség”-problémáról van ismét szó: a természeti és társadalmi környezet bonyolult belső mechanizmusai folytán nem tudjuk előre jelezni a hosszabb távon föllépő hatásokat. Hogy valami biztosan fenntarthatatlan, arra egyértelmű jelek utalnak. Nem jelenthetjük azonban ki egyetlen programról sem, hogy biztosan fenntartható. Lehetséges, hogy minden igyekezetünk ellenére éppen a turizmus nem szándékolt hatásai miatt fog kipsztrulni a Zempléni-hegységből a keresztes vipera, lehetséges, hogy minden óvintézkedés ellenére a turisták fogják eltüntetni Tibetből a hagyományos ősi kultúrát.

A másik probléma az értékekkel függ össze. Mit és hogyan akarunk fenntartani? A kérdés azért vetődik fel élesen, mert ma kizártnak látszik, hogy az exoszomatikus evolúcióról teljes egészében lemondjunk. Így tehát választás előtt állunk. Melyek azok az ökoszisztémák, amelyeket turisztikai vagy bármely más szempontból fölöslegesnek ítélünk és kiirtunk? Melyek azok a térségek, amelyeket alkalmatlannak tartunk a mezőgazdaság és a falusi turizmus számára, ahol megengedjük a modern ipar letelepülését, a helyi közösségek felbomlását? Kinek van joga ezt mérlegelni, ki képes ezt eldönteni? Fontosabb-e a Fertő-tó élővilágának megőrzése, mint a nemrégén porrá égett barcsi ősbörökás felélesztése? Értékesebb-e a nógrádi palóc kultúra, mint a mecseki bányászfalvak sajátos életvilága? Egyáltalán léteznek-e ilyen

¹⁹ A turizmusnak a természet, a kultúra és a közösségek értékeinek megőrzésében lévő felelősségét deklarálja a WTO (World Tourism Organisation) Manilai és Hágai Nyilatkozata. Teljes szövegüket lásd Lengyel (1992), 1-es és 2-es melléklet. A WTO a fenntartható turizmusra vonatkozóan irányelveket is kialakított, lásd WTO (2000), 6. fejezet.

relációk, azaz megengedhető-e az összehasonlítás? Ha nem léteznek, akkor elképzelhető-e a modern fejlődéssel szemben bármiféle erőfeszítés, az akár csak részleges elzárkózás a globalizációtól? Meg lehet-e és meg kell-e minden értéket őrizni? Akarjuk-e mindezt? Pontosabban: képesek vagyunk-e akarni?

HIVATKOZÁSOK

Bánfalvi J. [2000]: *Magyarország idegenforgalmi földrajza*; KIT Képzőművészeti Kiadó, Budapest

Hardin, G. [1968]: *The Tragedy of the Commons*; Science, 162; magyarul *A közlegelő tragédiája*; in: Lányi A. (szerk.): *Természet és szabadság – Humánökológiai olvasókönyv*; ELTE Szociológiai és Szociálpolitikai Intézet, Humánökológiai Szakirány – Osiris Kiadó, Budapest, 2000, 219–231. o.

Kocsis T. [1999]: *A jövő közgazdaságtana? Az ökológiai közgazdaságtan múltja, jelene és jövője az uralkodó neoklasszikus nézetek tükrében*; Kovász, ősz, 131–164. o.

Lengyel M. [1992]: *A turizmus általános elmélete*; Viva Reklámügynökség, Budapest

Pataki Gy. – Radácsi L. [2000]: *Alternatív kapitalisták – Gazdálkodás az érintettek jóllétéért*; Új Paradigma, Szentendre

Plog, S. C. [1973]: *Why Destination Areas Rise and Fall in Popularity?*; Cornell Hotel and Restaurant Administration Quarterly, november

Polányi K. [1997]: *A nagy átalakulás – Korunk gazdasági és politikai gyökerei*; Mészáros Gábor kiadása, h. n. (eredeti megjelenés: 1946)

Puczkó L. – Rátz T. [2000]: *Az attrakciótól az élményig – A látogatómenedzsment eszközei*; Geomédia Szakkönyvek, Budapest

Puczkó L. – Rátz T. [2001]: *A turizmus hatásai*; AULA, Budapest

Schumacher, E. F. [1991]: *A kicsi szép – Gondolatok egy emberközpontú közgazdaságtanról*; Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest

Tasnádi J. [1998]: *A turizmus rendszere*; Kereskedelmi és Gazdasági Főiskola, Szolnok

Tóth V. Z. [2000]: *A világ popperi hármassága*; Magyar Pszichológiai Szemle, 2–3. szám (www.typotex.hu/p_0005s3.html)

Tasnádi Cs. K. [2000]: *Magyarországi kisvasutak*; Pallas Stúdió, Budapest

World Commission on Environment and Development [1987]: *Our Common Future*; Oxford, University Press, New York, magyarul: *Közös jövőnk – A Környezet és Fejlesztés Világhbizottság jelentése*; Mezőgazdasági Könyvkiadó, Budapest, 1988

WTO [2000]: *A fenntartható turizmus fejlesztése – Irányelvek a turizmus tervezőinek és szervezőinek*; Geomédia Szakkönyvek, Budapest

ALTERN-HÍREK

- Az Altern-csoport 2001. június 15–17-én *A teljes ember és a közös Gazdaságról és társadalomról keresztény szemmel* címmel konferenciát tartott Máriapócon a lelkigyakorlatos és zárandokházban. A teltházas rendezvényt Pólik Sándor és Polgári László áldozatos szervezőmunkája tette lehetővé.
- Az Altern-csoport 2002. március 8–10-én *A gazdaságról és a társadalomról az egyház társadalmi tanításának tükrében* címmel konferenciát fog tartani Szombathelyen, a Martineum Felnőttképző Akadémián. A konferencia tartalmilag nagyrészt a máriapócsi program ismétlése lesz. A részletekről később, a sajtón és az interneten keresztül tájékoztatjuk az érdeklődőket.
- *Sokha kerül a becsület* címmel Kindler Józseffel készült interjú olvasható a *Heti Válasz* 2001. augusztus 3-i számában, míg Kocsis Tamás *Kell itt valakinek félnie?* című írása a lap 2001. július 27-i számában jelent meg.
- Baranyi Árpád a szervezője volt annak az európai ifjúsági találkozóknak, amely 2001. júliusában zajlott Spanyolországban tíz ország hetven képviselőjével. A résztvevők többek között a globalizáció, a társadalmi igazságosság, valamint a bioetika kérdéseiről hallhattak előadásokat. A rendezvény célja volt, hogy Európa fiataljai világosabban lássák korunk társadalmi problémáinak összefüggéseit, továbbá tudatosítsák önmagukban felelősségüket és lehetőségeiket a problémák megoldásában.
- Kocsis Tamás 2001. július 6-án sikerrel védte meg *Gyökereink – Örömről és gazdagságról egy világméretű fogyasztói társadalomban* című doktori disszertációjának tézisrészét.
- A Kovász következő, 2002/1–2. száma várhatóan 2002 áprilisában jelenik meg.

Ha az Altern-csoporttal fel kívánja venni a kapcsolatot, a következő oldalon található lehetőségek közül választhat.

Ila az Altern-csoporttal fel kívánja venni a kapcsolatot,
az alábbi lehetőségek közül választhat:

levél/cím: Budapesti Közgazdaságtudományi és Államigazgatási
Egyetem, Környezetgazdaságtani és Technológiai Tanszék,
Altern-csoport, 1828 Budapest, Pf. 489.

telefon/fax: (06-1) 218-6855/6168 vagy 6120

internet: <http://korny10.bke.hu/altern>

A Kovász 2000–2001. évi számaiban megjelent írások jegyzéke

Hiv. szám	Cikkek, Tanulmányok	Szám	Oldalszám
1.	Az Altern-csoport a korrupcióról	2000/1-4	5-24
2.	Czakó Gábor: Korrupció, avagy a román fiók	2001/1-2	65-69
3.	Daly, Herman E.: A gazdaságtalan növekedés elmélete, gyakorlata, története és kapcsolata a globalizációval	2001/1-2	5-22
4.	Harper, David J.: Magyarázzuk a szegénységet: a véleményről a diskurzusig	2001/3-4	77-99
5.	Horn Gergely: A turizmus hatása az ökológiai és a társadalmi sokféleségre	2001/3-4	153-165
6.	Kocsis Tamás: A materializmustól a teljes emberig – A fogyasztás önkéntes csökkentéséről a nyugati társadalmakban	2001/3-4	101-130
7.	Kocsis Tamás: Válasz Magyarai Beck Istvánnak	2001/3-4	149-152
8.	Kovács Eszter: A szervezetelméletek formálódása a társadalmi és az ökológiai értékek beépülése során	2000/1-4	53-88
9.	Magyari Beck István: Gazda(g)ság és sze(r,g)énység – Kocsis Tamás <i>Gyökereink: Örömről és gazdagságról egy világméretű fogyasztói társadalomban</i> című dolgozatának ürügyén	2001/3-4	137-148
10.	Nash, James A.: A mértékletesség felforgató erényének felelevenítése és megújítása felé	2000/1-4	25-52
11.	Pataki György: Az öko-modernizáció és ellentmondásai – Magyarországi nagyvállalatok zöldülése az 1990-es években	2001/1-2	23-59

Könyvismertetések

12.	Pataki György – Radácsi László: Alternatív kapitalisták (Primecz Henriett)	2001/1-2	60-64
13.	Prugh, Thomas – Costanza, Robert – Daly, Herman E.: A globális fenntarthatóság lokális politikája (Pataki György)	2000/1-4	95-99
14.	Smith, Toby M.: A zöld marketing mítosza (Boda Zsolt)	2000/1-4	89-94

TÁRGYMUTATÓ

2000–2001

Az alábbi tárgymutató segítségével áttekintést adunk arról, hogy a *Kovácsban* 2000–2001-ben megjelent írások milyen témákkal foglalkoztak. A címszavak után található számok egy-egy írás hivatkozási számát jelölik. A hivatkozási számhoz tartozó mű az előző oldalon található *írások jegyzékéből* kereshető ki.

antropocentrizmus 8

bennszülöttek 5

biodiverzitás 5

bioszféra 3, 13

bizalom 12

boldogság 6, 9

bürokrácia 2, 11

demokrácia 13

diskurzus 4, 14

döntéshozatal 8

egyház 10

életminőség 6, 9, 13

elosztás 3, 10

empíria 6, 7, 9, 11

érdek 4

érdekvérvényesítés 1, 2

erkölcs 1, 2, 10

érzelem 12

etika 5, 6, 8, 11, 12

evangélium 10

fejlődés 3, 5, 6, 13

felelősség 8, 10, 12

fenntarthatóság 3, 5, 6, 8, 10, 13, 14

fogyasztás 6, 7, 9, 10, 12, 14

gazdagság 6, 7, 9, 10

gazdaság 3, 6, 7, 9, 10

gazdaságpolitika 3

globalizáció 3

GNP (bruttó nemzeti termék) 3

hagyomány 5, 10

határelemzés 3

hitelesség 5, 10

identitás 11

igazságosság 10

institucionalizmus 1, 2

intézmény 1, 2, 6

ISEW (fenntartható gazdasági jólét mutatója) 3

jólét 3, 6, 7, 9, 10

kapitalizmus 10, 12, 13

katolikus 10

képviselő 1, 2, 13

kereskedelem 3

kereszténység 10

kommunitárius 1

konvenció 1

konzumerizmus 6, 9, 14

kormányzat 4

korruptció 1, 2

költség 3

környezet (természeti) 3, 5, 6, 8, 11, 12, 13, 14

környezettudatosság 11

környezetvédelem 8, 12, 14

közgazdaságtan 1, 2, 3, 8, 9

kutatás 4, 8, 11

Kuznets-görbe (környezeti) 3

leadership 11

legitimáció 11

lobbi 1

Magyarország 5, 11
 makroökonómia 3
 marketing 6, 9, 14
 materializmus 6, 7, 9
 média 4, 6
 menedzsment 8, 11, 12
 mérés 6, 7, 9
 MEW (gazdasági jólét mércéje) 3
 mikroökonómia 3
 modern 11
 módszertan 4, 7, 9, 11

 növekedés 3, 6, 10, 13

 ökológia 3, 5, 12, 13, 14
 ökoszisztéma-szolgáltatás 3, 13
 ökoturizmus 5

 pénz 1, 2
 piacgazdaság 12
 politika 1, 2, 13
 privatizáció 11
 profitmaximalizálás 12
 protestantizmus 10
 pszichológia 4, 6, 7, 9

 racionalitás 14
 relativizmus 1
 rendszer 3
 rendszerszemlélet 8

sajtó 2
 segély 4
 stakeholder 8
 stratégia 12, 13, 14
 survey 8

 szegénység 4, 5, 6, 7, 8, 10
 szennyezésmegelőzés 8
 szervezet 4, 8, 11, 14
 szervezetelmélet 8
 szervezetszociológia 1
 szinkretizmus 6, 7, 9
 szokáserkölc 1
 szükséglet 5

társadalom 4, 5, 8, 10, 12, 13, 14
 társadalomtudomány 1
 teológia 10
 termékgondnokság 8
 termodinamika 3
 túlfogyasztás 6, 10
 turizmus 5

utópia 13

vállalat 4, 8, 11, 12, 14
 vallás 6, 7, 9, 10
 vezetés 8
 Világbank 3

zöldek 11, 14

KÖLTSÉGGALKULÁCIÓ:

A szám nettó sokszorosítási és postaköltsége 460 forint volt. Ezt az értéket meg kell szorozni 1,12-vel (12% egyetemi adminisztráció), illetve 1,05-tel (5% kötelező állami elvonás), illetve 1,01-gyel (1% kulturális járulék), majd az így kapott értéket meg kell szorozni 1,12-vel (12% általános forgalmi adó) a bruttó (fizetendő) érték meghatározásához.

Egy példány előállítási költségét tehát $460 \cdot (1 + 0,12 + 0,05 + 0,01) \cdot 1,12 = 610$ forint befizetése fedezi.

Kiadja és szerkeszti az Altern-csoport
Budapesti Közgazdaságtudományi és Államigazgatási Egyetem
Környezetgazdaságtani és Technológiai Tanszék
Internet: <http://kornyl0.bke.hu/kovasz>

ISSN 1418-5040

A szám olvasószerkesztői Konecz Virág és Weltler Ildikó voltak.
Szerkesztés lezárva: 2001. október 16.

Készült: AUL.A Kiadó KFT
Digitális Gyorsnyomda
Budapest

Útmutató szerzők számára

A *Kovács* olyan, tudományos igényű elméleti vagy empirikus jellegű tanulmányokat közöl, amelyek középpontjában a gazdasági elmélet és/vagy gyakorlat kritikai jellegű megközelítése, illetve a társadalmi szféra és a természeti környezet közötti kapcsolat beható elemzése áll. Alapvető követelmény, hogy a tárgyalásmód túllépjen azon az elképzelésen, amely a materiális hasznok pusztá maximalizálását tekinti az ember egyik legjellemzőbb általános sajátosságának. Üdvözljük a szociológia, a pszichológia, a teológia, a filozófia, a politológia, a történelem, a jog és más hasonló tudományterületek gazdasággal érintkező vetületeinek bemutatását, amennyiben ez elősegíti a közgazdaságtan jelenlegi keretein kívül született társadalomtudományos eredmények átültetését a gazdasági elemzések világába. A fenti feltételeknek megfelelő – és magyar nyelven (még) nem elérhető – szakkönyvek rövid kritikai ismertetését (maximum 3500 szóig) szintén vállaljuk, ha mindez hozzájárul a legfrissebb külföldi tudományos eredmények hazai megismertetéséhez a folyóirat érdeklődési körébe tartozó kutatási területeken.

A kéziratokat három példányban (A/4-es lap mindkét oldalára nyomtatva, másfeles sortávolsággal) kérjük eljuttatni az alábbi címre: *Kovács Szerkesztősége; Budapesti Közgazdaságtudományi és Államigazgatási Egyetem – Környezetgazdaságtani és Technológiai Tanszék, 1828 Budapest, Pf. 489.* A kézirat valamennyi oldalát meg kell számozni. Az első oldalnak tartalmaznia kell a tanulmány címét, a tartalomra vonatkozó kulcsszavakat (például növekedés, életminőség, kereszténység stb.), a szerző(k) nevét, végzettségét, foglalkozását, munkahelyét és elérhetőségét (postacím, telefon, fax, e-mail).

A kéziratban minden idegen szerzőtől származó gondolat, idézet, ábra, táblázat stb. forrását pontosan fel kell tüntetni, amelynek során a folyóiratban már megjelent tanulmányok hivatkozásait kell mérvadónak tekinteni. Amennyiben a szerzőnek tudomása van arról, hogy valamely forrás az interneten is elérhető, úgy az anyag pontos internet-címét is meg kell adni. Ha a hivatkozás szóbeli közlésen alapul, akkor a Szerkesztőség külön kérésére az adatközlő írásos engedélyét is csatolni kell. Könyvismertetés esetén elegendő egyszer megadni a könyv bibliográfiai adatait, de a későbbiekben valamennyi könyvből kiemelt további gondolatra/idézetre oldalszámmal kell utalni. A könyvismertetésben a lábjegyzetek használata kerülendő.

A Szerkesztőség részére – a közlésre történő elfogadás után – célszerű számítógépes mágneslemezen is eljuttatni a kéziratot, miután a szövegben a Szerkesztőbizottság által tett valamennyi észrevétel figyelembevétele megtörtént. A lemezen fel kell tüntetni a szerző(k) nevét és a tanulmány címét, valamint a szövegszerkesztő program típusát és verziószámát. Ebben az esetben is mellékelni kell a kézirat egy kinyomtatott példányát, amely pontosan megegyezik az írás lemezen található elektronikus változatával. A kézirat szerkesztése során a folyóirat stílusa a mérvadó. A korrektúra alapos ellenőrzése a szerző(k)nek is feladata.

Tekintettel a *Kovács* nem nyereségorientált jellegére, a Szerkesztőségnek a cikkek közléséért nem áll módjában szerzői honoráriumot fizetni. A szerző(k) tudomásul veszi(k), hogy a *Kovács*-ban közölt tanulmányokról tetszőleges számú ingyenesen terjesztett másolat készíthető (a forrás és a szerző(k)/ megjelölésével), valamint hogy a cikkek mindenki számára díjtalanul hozzáférhetők az interneten.

